

RAST – L. II, ŠT. 2(6)
JUNIJ 1991

RAST

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

	VSEBINA	RAST ŠT. 2/1991	
	Z utrinki do uvodnega zapisa	107	Jože ŠKUFGA
	Tja bomo našli pot...	108	Jože ŠKUFGA
	Svetovni slovenski kongres – premagano prekletstvo?	109	Milan MARKELJ
LITERATURA	Globoke, tihe in suhe kleti	111	Pavle ZIDAR
	Desetka		
	Jabolko	112	
	Izvirni greh dreves	113	
	Tipka		
	Pomlad (ciklus)	114	Milan MARKELJ
	Znanost	115	Irena ZUPANČIČ
	Vonj		
	Po kavi		
	Deček		
	Pesnik	116	Vlado GARANTINI
	Minevanje		
	Sejalca		
	Moj sin		
	Strune	117	Živka KOMAC
	Patriot		
	Sinu	117	Heda KASTELIČ
	Ta čudoviti, pogumni svet		
	Rim	118	Goran GLUVIČ
	Dolenjske razglednice: Moja karakteristika	125	Vinko BLATNIK
KULTURA	Nova odkritja o Heinrichu Tandlerju in Francu Polaku	138	Miloš JAKOPEC
	Čevljarska obrt in Tovarna obutve v Novem mestu	145	Majda PUNGERČAR
NAŠ POGOVOR	Pomenki pri Pii in Pinu Mlakarjih	150	Jože HUMER
DRUŽBENA VPRAŠANJA	Leto 1941 v spominu slovenskega naroda	166	Bogdan OSOLNIK
	Romi – del slovenske družbe	170	Jasna ŽUGEL
Šolstvo	Tri leta delovanja Kluba za nadarjene učence dolenjske regije – nekatere pedagoške izkušnje	175	Ana BLAŽIČ
Socializem, civilna družba in (naša) prihodnost	Razpad prihodnosti ali restavracija socializma?	181	Boštjan M. ZUPANČIČ
	Močna civilna družba kot sestavina in faktor demokracije	188	Adolf BIBIČ
	Neue slowenische Staat	193	Lev KREFT
	Civilna družba kot predverje nacionalno demokratične revolucije	197	Tonči KUZMANIČ
	Tranzicija v post-socializem	202	Gregor TOMC

DOM
82
B75

D2007/1939

ODMEVI IN ODZIVI	Skica za portret ali nekaj zapiskov iz novinarskega bloka o Milošu Kovačiču	205	Ivan KRASKO
	Vrnitev gimnazije ob jubileju Jubilejne Stezice	207	Ivan ZORAN
	Pompeji Marjanca Kočevar	210	Milan MARKELJ
	Ob Sigi in ob njej	211	Milan MARKELJ
	Novosti Dolenjske založbe	212	Ivan ZORAN
		214	Franci ŠALI
KULTURNA KRONIKA	Marec – maj 1991	216	Ivan ZORAN
	Sodelavci te številke	222	
SLIKOVNO GRADIVO	O Heinrichu TANDLERJU in Francu POLAKU		137, 142, 144
	Čevljarska obrt in industrija obutve v Novem mestu		145, 146, 147, 148
	Pia in Pino MLAKAR		149, 150, 151, 152, 154, 157, 162, 165
	Fotoportreti Romov		171, 172, 174
	Ob sojenju »četverici«		181, 188, 192
	Miloš KOVAČIČ		205
Reprodukcije likovnih del	Plesni par	149	France GORŠE
	Mati z otrokom	180	
	Sožitje	110	Božidar JAKAC
	Stara vrba	221	
	Pevci – Ribnica	211	Stane JARM
	Bolnišnica Vinica	169	France MIHELIČ
	V partizanski stavnici	167	Ive ŠUBIC

NASLOVNICA: France GORŠE: Plesni par, bron, 1937 (iz kataloga Gorše – retrospektivna razstava, Kostanjevica 1972)

Jože Škufca Z UTRINKI DO UVODNEGA ZAPISA

V prvi številki tekočega letnika ni bilo uvodne besede glavnega urednika. Zaradi tega sem bil deležen nemalo očitkov in kritik. Sprejel sem jih kot dobrohotno napotilo. Mnenja uredniškega kolegija je treba upoštevati in bralcev še posebej. Usodnost krize s časom mi je za ta zapis dodelila nedeljo, tik pred končno ureditvijo številke. Zato pa poznam vso njeno vsebino, vse njene prispevke. Zajetna je ta številka. Novost predstavljajo zapisi o civilni družbi, vsi drugi so uvrščeni v že znane notranje razporeditve. Na več sestankih uredniškega odbora smo jim pritrjevali, vsem in vsemu, kar je prišlo na uredniško mizo in predhodno za domače branje, pa tudi ne. Odvisno od izpričane kvalitete in primerne oblikovne in jezikovne sporočilnosti. O cenzurnih posegih se uredniški odbor ne pogovarja, ker jih pri svojem delu enostavno ne pozna. Če kdo od bralcev želi kakšno nakazano misel in resnico argumentirano, z drugih zornih kotov dopolniti ali obogatiti, in to je več kot zaželeno, mu je revija vedno na voljo.

Nekaj očitkov je bilo, da se nekateri avtorji prepogosto in z več stvarmi pojavljajo v isti številki. V večini primerov je šlo za naročene ali dogovorjene prispevke, ne pa za kakršnekoli prednosti, ki naj bi jo posamezniki imeli. Ni namreč vedno lahko priti do stvari, ki bi glede na aktualnosti sodile na strani revije. Ponovno pa vabimo k sodelovanju nove sodelavce. Naj ne gredo mimo revije stvari, ki so vredne, da se izpostavijo, oblikujejo in seveda tudi podpišejo, torej avtorsko verificirajo. Uredništvo ne zapira revije nikomur, tudi tistemu piscu ne, ki »anonimno« udriha po nas, češ da smo nesposobni in še kaj in kot taki zreli za odstrel. Naj pride med nas, dobrohotno ga vabimo, na naša delovna srečanja, ki so v poznih popoldanskih in večernih urah, in brez najmanjšega odpora bo dobil katerokoli opravilo, ki ga bo pripravljen sprejeti in brez plačila tudi opravljati, seveda kvalitetneje, kot je bilo postorjeno do sedaj. Streljati v prazno, iz skrivališča strahopetne oziroma varne zaščitenosti, pa je verjetno vse prej kot kulturno in junaško dejanje. Konkurenca je odprta možnost, le sprejeti in potrditi jo je treba. Dokler pa ostaja vsa izbruhana pamet na nivoju zahrbtna nadmoči, pa bodo morali ljudje, delovno in odgovorno zbrani ob reviji, še naprej sami pospeševati njeno rast. Iskreno pričakujemo pomoč, toda s slutnjo, da bomo namesto nje prejeli tretji izbruh gorečega bojevnika.

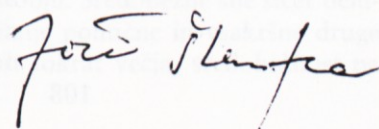
Ob nastajanju posamezne številke se uredniški odbor zavzeto prizadeva, da bi bil nov proizvod boljši od prejšnjih. Toda tega ni možno vedno in v vseh pogledih tudi uresničiti. Obljubljenih prispevkov ni ali pa prihajajo z zamudo in vsi dosedanji poskusi s prošnjami, da bi prišli do prispevka o nastajanju nove slovenske ustave, so splavali po vodi.

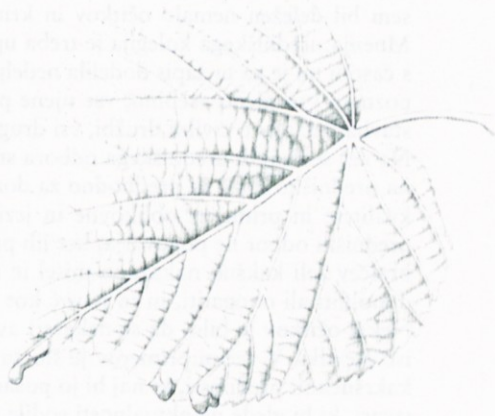
Revijsko publiciranje ne prenese predolгих prispevkov. Tudi ni dobro, da so napisani v prezahtevnem strokovnem jeziku. V dobrem pomenu besede naj bo prilagojen zasnovi in namenu revije in njenemu širjenju v prostor. To ni in ne sme biti klic avtorjem po podrejanju, je samo želja, prošnja, napotek za razmislek in odločanje.

Resorni uredniki so se odločili, da bodo imeli, če bo potrebno, tudi mentorske pogo-vore. Nekateri pisci so že sami izrazili željo in pripravljenost za takšno neposredno pogovarjanje. Takim odločitvam je treba dati pritrtilno stališče, saj lahko koristijo sodelavcem, uredniku in končno reviji sami.

Rast se je v tem letu finančno vsaj malo opomogla, tudi z virom iz republike. S skrajno racionalnim poslovanjem bomo le spravili vse štiri številke v življenje, toda z zagotovitvijo, da bi vsi predvideni viri, z upoštevanjem inflacijskih podražitev, nemoteno funkcionirali, in da ne bi zatajile sponzorske in reklamne obljube in naklonjenosti. Honorarji za prispevke bodo, žal, še vedno po najnižji ravni uradne lestvice in tudi uredniško delo, opravljeno v prostem času, bo še naprej neplačana, ljubiteljska dejavnost. Vprašanje pa je, koliko časa bo še možno ohranjati tak entuziazem.

Globoka zahvala pa gre rednim naročnikom, saj so domala vsi v roku poravnali letno naročnino. To je za revijo dobro, za uredniški odbor pa spodbudno.

*Tja bomo našli pot,
kjer nje sinovi
si prosti voljo vero in postave...*

Te preroške in zavezujoče Prešernove misli so bile in so pravšnja napoved za srečanje z osamosvojeno Slovenijo. Pomenile so upanje in hrepenenje ter skrb in odgovornost, da končno, s srčno željo in ponosnim dejanjem za nas in našo prihodnost, razglasimo suvereno, neodvisno državo Slovenijo, spočeto na Kočevskem zboru.

Častno je biti živa priča temu zgodovinskemu dogodku, ki mu nobena sila od koderkoli ne more odvzeti pravice, da s Slovenijo v srcu in plebiscitarno odločeni ne postanemo svobodni v samostojni, suvereni domovini. Na trnovi poti do osamosvojitve nam ni bilo nič podarjeno in brez kančka iluzije si kaj drugega ne moremo obetati niti od tega trenutka dalje.

Za to našo svobodno Slovenijo pod Triglavom so bili potrebni stoletni upi in napor. Vsaj od Trubarjevih časov dalje imamo za to tudi zapisana pričevanja. Toda goreča volja po svobodi in človekovem odrešenju na naših tleh ni nikoli zamrla. Ni zatajila sebe, čeprav je morala tudi skozi preizkušnje, ki so terjale boleč, težak, pretežak krvni davek. Od kmečkih puntov pa vse do razdružitev nih krčev in poniževanj! Vrednota pa je imeti in ljubiti svojo domovino, edinstveno zatočišče src, ki verujejo vanjo.

V ta zgodovinski datum se kot spoznana narodova preteklost steka neutajljiva dediščina, ki je sporočilo tvorcev in nosilcev zavesti o naši narodni samobitnosti, kar je lapidarno, vizionarsko in nesporno tudi za ta čas aktualno izpričano v verzih umetnika Otona Župančiča:

*Mogočen plamen iz davnine šviga,
vrhove je preletel koprné,
in plamen naš se druží z njim, se dviga,
in plamen naš pogumno dalje gre...*

Odločili smo se za svobodno življenje v neodvisni, suvereni in demokratični državi Sloveniji. Slovenskemu narodu je odprta pot v novo bodočnost in v nove odnose brez podrejanj in poniževanj. To je zmagoslavje in je tudi trajna odgovornost.

Milan Markelj SVETOVNI SLOVENSKI KONGRES — PREMAGANO PREKLETSTVO?

Časi so presenetljivi in prepolni takih dogajanj, da ni mogoče dvomiti v prelomnost in usodnost trenutkov, ki smo jim priča. Med dogodke, ki nosijo močan pečat pomembnosti in zgodovinskosti, sodi tudi ustanovitev Svetovnega slovenskega kongresa, nadstrankarske in naddržavne ustanove, katere ustanovno zasedanje bo konec tega meseca v Ljubljani in Celju. Slovenci iz sveta, zamejstva in Slovenije se bodo prvič v zgodovini srečali kot celovito narodno občestvo in začrtali poti skupnih prizadevanj za ohranitev in razcvet slovenstva, za sodobni izraz slovenskega naroda, začrtali bodo poti za izhod iz občestvenih travm preteklosti, majhnosti in zaplankanosti na pot enakovredne in enakovredne uvrstitve slovenskega naroda med druge narode, potrjenega tudi z državo Slovenijo, ki bo iz stoletnih sanj Slovencev končno zarisana na političnem zemljevidu sveta.

Ob vsem, kar ustanovitev Svetovnega slovenskega kongresa sicer pomeni in kar ta ustava novega prinaša, se mi kaže kot nadvse pomembno predvsem premagovanje razdeljenosti in sredobežnosti, ki sta posebno slovensko prekletstvo.

Razdeljenost je nekako vrojena Slovincem. Menda ga ni med narodi, ki bi bil bolj notranje in zunanje razdeljen, kot je slovenski rod. Prekletstvo se izkazuje prav na vseh ravneh. Morda je to posledica našega bivanjskega prostora samega in nas je izrazita raznolikost stičišča panonskega, alpskega in mediteranskega sveta naravnala v bežanje narazen. Morda se je to nagnjenje krepilo zaradi pretakanja različnih kulturnih vplivov prek slovenskega prepisnega prostora, morda smo nesrečno obsijani od tisočletne prelomnice med Vzhodom in Zahodom v naši neposredni bližini. Kdo bi vedel? A dejstvo je, da lahko skozi vso našo zgodovino sledimo delovanju sredobežnih sil v bivanju Slovencev. Pomislimo samo na razkole in razprševanje med protireformacijo ali na silovitost delovanja teh sil v usodnih trenutkih boja za preživetje med zadnjo vojno. Pomislimo na razdeljenost naroda na štiri države, na še vedno nezaceljen prerez, ki ga je v slovensko občestvo vrezala ideologija, pomislimo na valove izseljencev in zdomcev pa njihove delitve, in nam bo jasno, v kakšnih oblikah so se in se še kažejo in kako so in še delujejo razprševalne in razdeljevalne sile.

Vendar prekletstvo sredobežnosti ni izničilo slovenskega naroda, zgodovina nas ni odložila med izginula ljudstva, nismo se spremenili v mrtvo ime in muzejske predmete, kot so se Etruščani, Langobardi in druga izginula ljudstva. Očitno obstaja dovolj močno središče, ki ne pusti, da bi nas sredobežne sile raztrgale in uničile. Naj so bile sredobežne sile še tako hude, še tako grozljive, močnejše od središča niso bile.

To središče vidim v slovenstvu, slovenstvu kot vezi, ki skozi čase in prostore povezuje posameznika z nekdanjimi in bodočimi rodovi ter ga bivanjsko osmišlja prek meja individualnega, in v slovenstvu kot specifičnem bivanju skupnosti.

Danes se slovenstvo in Slovenci dogajamo na način, kot ga doslej v zgodovini še nismo imeli priložnost uresničevati. Ustvarjamo svojo državo, postajamo državotvoren narod, osamosvajamo se in uveljavljamo suverenost. Središče izžareva moč, kot jo je le v malokaterem obdobju. Sredobežne sile sicer delujejo (kaj pa naj bi bile drugega te naše sedanje politične in vsakršne druge nepotrebne razprtije), a moč središča je tudi tokrat večja, sredobežnost pa manj boleča in usodna.

Svetovni slovenski kongres naj bi bil izraz moči središča, in to ne moči, ki stiska in zgošča, marveč moči, ki povezuje raznolikost in jo dopušča v zaokroženem obdobju. V tem je pomen in moč ustanove, kakršna hoče biti in, upajmo, tudi bo Svetovni slovenski kongres.

Rast 2/1991

Božidar JAKAC: Sožitje, barvna gravura v les, 1966 (iz knjige Milček Komelj; Božidar Jakac in Dolenjska, Novo mesto 1981)

Pavle Zidar: **GLOBOKE, TIHE IN SUHE KLETI**

Vdove so zapuščene kakor
globoke, tihe in suhe kleti.
Davno polne vina,
ki jim je zorel v prsih
pod bradavico, na tilniku
iz zglajene slonove kosti,
te skrivnosti polne svetlobe,
ki jo sope z neba zvezda,
kadar se ji bliža jutro.
Davno od tega s popkom, to
belo in sivo kaljo,
pod katero počiva krompir
v rahli zemlji trebuha.
Davno nekoč z glasom
na rogovih jelena
s tankim sporočilom
vetrov tal
– nikar v bližino,
moje drhtenje vas lahko ubije.

DESETKA

Siva zenica zime
seje vsepovsod železo
– neusmiljeno globino
sredi zemlje.

Nekaj na smrt
prestrašenega je v tem,
kako se sivi pogled
pretvarja v belega.

Podobno se križata
sonce in luna
zgodaj dopoldne
(ali opolnoči) na nebu.

Ali na obzornici
kopno s snegom
ali disk sonca
z morjem v plimi.

Ali senca s soncem,
ko se združita
v živo tihoto,
prežečo na vse.

LITERATURA
Rast 2/1991

V tej pilslepi svetlobi
je naelektren lesk
oziroma izgubljeni
topaz sove.

*Vse sivo je trepet srca
mile živali z nasršenim
kožuhom,
iz katere kaplja kri.*

*Vrana, ki pobira
jagode teh sledov,
jih spremlja v solze
zdravamarij.*

*Mrak nam bo posodil glas,
da bomo izšepetali vso
kri molitev, zakovanih
v led srebrnih ostrin.*

*In rdeče nebo večera
bo ponazorilo
trpljenje peterih čutov,
ki so naš bog.*

JABOLKO

*Jabolko,
ki zasaja se vame,
in kruh,
ki me siti,
je prah.
In ti, ki me greješ, si prah,
in jaz, ki vate strmim.
Le voda in ogenj
sta dogodek besed,
in njen odsvit ti
in njen odsvit jaz.
V vsem je kaj skrito
in tako tudi v nama.
Veter je v senu
in v senu je mleko,
v meni in tebi
pa drevja šum,
od katerega jeva svoj konec.
Lepa je od tega strupa smrt,
kratkega spoznanja je sad,
ki na vekov veke drži.
Sije kot porcelan
in riba na suhem.
V sladostrastju dotika je vse,
kar potrebuje človek
za grob.*

*Kaj je izvirni greh dreves,
to, da pada cvetni prah lipe
mimo lipe, v temo,
na hladni jezik jutra?*

*Ali je smrtno grešil jeseter,
ko je njegova mlečna meglica
zgrešila očesa iker,
nastavljene kakor mine?*

*Ali je krivo zrno rži
ali zemlja – kdo od njiju
je grešil,
da ni drhtečega bitja stebła?*

*Gledam nebo morjà,
ki se stresa
v naborkih od vetrovih ptic,
čakaje name in na njo.*

*O grešno morsko nebo,
ti šum, zakopan v produ
in belo izpiranje časa,
moja ura slasti brez pokoja.*

*Ali je v tebi tisto drevo,
ali si ti greh vseh jesetrov,
je rž mesečina, padla
na zemljò in se ubila?*

TIPKA

*Tekoči svinec gada
beži po produ.*

*Sopara drhti nad
kamni sivimi.*

*Tolmuni zelene
v opoldanski tihoti.*

*Ribe kakor strele
zadevajo v živo.*

*Voda se zablešči
in kot magnezij zagori.*

*Gad se sleče na veji
in spremeni v mavrico.*

Milan Markelj **POMLAD**

Pijana od slasti
zasopla od plojenja
na penastem žrebcu vetra
pomlad hiti

zdramljene moči kipe
s sladkostjo vre življenje
zeleni praspomin
vstaja iz zemlje

nič ni več zase
v drugo je zazrto
in vse za vse odprto

* * *

Mrak gleda luč
z očesi mladega zelenja
v koreninah moč rasti
živo od mrtvega razdvaja

razpira se tema
svetlobi se predaja
z rokami korenin
oklepa jo v objem
zeleni praspomin

* * *

Razpoka plašč prebivanja
prehajanje pokaže
svoj obraz

minevanje
skrivnostna moč
dviga sok iz korenin

* * *

V sapah pomladnih
se češnja razcveta

veter neugnani
ljubimec sanjavi
s prsti igrivimi seje nemir
med češnjine veje
slači oblekice belih nevestic
in že hiti hrepenече naprej

čez noč se osuje
češnja cvetoča
ljubica bežna ljubica nežna
veter potone v modrih daljavah
za hrepenenjem nejasnim hiteč

v svetlih spominih
na veter begotni
češnja zelena
živo zardeva

* * *

Stari vitez sveti Jurij
in grdi zmaj luskinast
v temnem kotu nizke hiše
trdo se borita

gozdič zelen pomlad oznanja
svetega Jurija pozdravlja
izza plota gozd kopriv

grčav starec sosed Jurij
izpred hiše milo gleda
preko zdihujočih njiv

* * *

Iz vročin poletja
iz sap jeseni
iz ledenega sna zime
se prebuja

popotnik stoji
na začetku poti
spomin molči
nič ne izda
kam pot pelje
kje se konča

popotnik odhaja
z vriskom pomladi
v zelenje odet

na verižici
tanki pretanki
strašni zmaj je pripet

Irena Zupanič **ZNANOST**

*Ko te razrežejo, ne verjameš več
v stroje.
Znanstvene raziskave o
križnih atomih našega veselja.*

*Izpuli zob, da ne boš več
spoznal bolečine.*

*To ni tisto, za kar
smo se borili!*

VONJ

*Pod krošnjami deklica v cvetju.
Približa svoj plašni nasmeh in
odhiti z vonjem, ki
me ustavi in vpraša:
»Le kje si me pozabila?«*

PO KAVI

*Od polne skodelice je
še nekaj lis na gladki steni.
Črno bele slike ne morejo
odpreti nemih ust in
valovito dno je vse prekrito
s svetlečo se kopreno.*

*Nekje, med lisami in
črnim dnom, je majhno pribežališče
za ptice, ki so še ostale.*

DEČEK

*O, kako boleče se rojeva deček
iz tvojega obraza.*

*Zaklenem ga v oči, ker ti ne veš.
Ko vprašaš: zakaj, se skrije
pod mizo in se hihita staremu vlaku
v daljavi.*

Vlado Garantini **PESNIK**

*Nisi sezidal hiše,
postavil nobenih trdnih zidov,
nič otipljivega ustvaril.*

*Le v zakotju si predel
pajčevinasto mrežo
varljivih besed,
skozi megllice oprezal,
iskal zvezd –
in se izgubil.*

MINEVANJE

*Vsak dan bolj droben,
bolj samotni in tih,
med vejevje jesensko umaknjen,
ranjeno poje kraljič.*

*Vsak dan bolj zadaj,
bolj stran od ljudi,
v rebri prisojni podtaknjen,
škrlatnordeč šipek rdi.*

*Vsak dan bolj zemlji blizu,
s srci vse rahlejši stik,
z jesenskimi barvami barvan,
vsak dan umik.*

SEJAVCA

*Stopaš za plugom,
prhke zemlje vonj
ostaja za tabo,
ves si pogreznjen vanjo,
z veličino telesa
in mislimi;
iz nje prihaja
vse tvoje življenje
blaženi kruh.*

*Zvečer razprežaš konja,
dlan ti zasenči oči,
okrepljen odideš spat.
Moje brazde, oče,
pa so nevidne
in nespoznavne.
Ti veruješ v zemljo,
jaz pa tavam
za omamnimi*

*slutnjami
besed
in ne morem
nikoli
razpreči.*

MOJ SIN

*Moj sin živi v mestu.
Zlaga pesmi.
Prebira knjige.
Pestuje bele,
neožuljene roke.
Pogosto se vrača domov.
Rad pije
pristno, domače
vino,
je
zapečen, hrustljav
kmečki kruh,
cefra politiko,
v franže,
do onemoglosti.
Ko se napase
trav,
rož,
gozdov
in oblakov,
odvihra nazaj,
v mesto,
in jih tam vpleta
v svoje pesmi.
Ostal bo
naiven otrok
do konca.
In moja skrb.*

Živka Komac **STRUNE**

Tiše tiše, strune, se glasite!
Tiše tiše, da je ne zbudite!
Naj v naročju mojem spi
moja tiha bolečina.
Nežno nežno zazvenite!
Nežno nežno, da je ne zbudite!
Naj jo božam in milujem...
Tiše tiše, strune, se glasite!
Tiše tiše, da je ne zbudite!

PATRIOT

Čustveno prizadeti patriot
mrzlično išče zasilni izhod.
Utrujen, lačen in brez upa
patriot postaja idiot.
Zamre mu smeh,
ugasne luč v očeh.
K nebu dvigajoč roke...
Kako le se že bogu streže?
Voščen obraz
bogà dokaz,
da ni odziva...
Čustveno prizadeti patriot
gre lačen, bos na pot
iskat zasilni izhod.

Heda Kastelic **SINU**

Tvoj nasmeh
je žarek
mojemu srcu,
posrkam ga vase,
se z njim napojim.

Tvoja sreča
je luč
mojega dneva.
V meni odsvita
in kaže mi pot.

Tvoja BIT
je moj edini smisel.
Daje mi moč,
da preživim.

LITERATURA
Rast 2/1991

Goran Gluvić TA ČUDOVITI, POGUMNI SVET RIM

(igra)

Bítje stenske ure.

NAČELNIK: Ura je že tri
zakaj ju še ni?

Trkanje na vrata.

NAČELNIK: Hej
naprej!

Odpiranje vrat in udarci s škornji ob tla.

SPECIALCA: Midva sva
oba
prišla.

NAČELNIK: Pred vama je težka naloga
pomembna in zaupno stroga
lotita se primera iksa
in prosim nobenega kiksa.

SPECIALCA: Z vami načelnik dragi
hitimo h končni zmagi!

NAČELNIK: Kratek bom kot znam biti
če ne uspeta smo vsi trije v riti.

SPECIALCA: Nihče se ne bo upiral
naša načela podiral!

NAČELNIK: Govorita zrelo
sedaj pa na delo.

SPECIALCA: Smelo
in veselo.

*Udarci s škornji ob tla. Stenska ura poudarjeno odbija čase, ki prihajajo.
Prometni živ žav.*

SPECIALCA 1: Kam naj greva
kje naj začneva?

SPECIALCA 2: Poln sem vedrega optimizma
našla ga bova v hramu individualizma.

SPECIALCA 1: Daj hitro pohitiva
morda se res tam skriva.

Tečeta in sopihata skozi prometni živ žav.

SPECIALCA 1: Čas teče nič ne reče.

SPECIALCA 2: Rana ura zlata ura.

SPECIALCA 1: Kdor hitro da dvakrat da.

SPECIALCA 2: Ko opraviva tisto tam
se s pivom posladkam.

SPECIALCA 1: In to s prvo klaso
zraven pa pojem klobaso.

SPECIALCA 2: Reci u!

SPECIALCA 1: U!

SPECIALCA 2: Sva že tu.

*Ustavita se. Odpiranje težkih vrat. Koraki odmevajo v prostoru velike prazne
hiše.*

SPECIALCA 1: Glej ga tam sedi
kot da se naju boji.

SPECIALCA 2: In naju mirno čaka
ta jezična spaka.

LITERATURA
Rast 2/1991

- SPECIALEC 1: Vendar se bo naju bal
da bo stežka scal
ko ga primeva v roke
ko občuti najine obroke.
- SPECIALEC 2: Obrok ki reče pok
je najljubši zvok.
- SPECIALEC 1: K njemu stopiva
da se pogovoriva.
- SPECIALEC 2: Če ne bo za dialog
bom okrutno strog.
- SPECIALEC 1: To je prava beseda
discipline in reda.
- Spet doneči koraki v dvorani, nato se ustavijo.*
- PRIMER X: sta prišla na obisk moji osebnosti
ali mojemu telesu
danes ne sprejemam nobenih obiskovalcev
pridita zjutraj
ko rumeno sonce stopi na obzorje
- SPECIALEC 1: Pred sabo sva uzrla igralca
ki se pretvarja kot da ne ve da sva specialca.
- SPECIALEC 2: Gotovo si slišal za ukaz
nisem si ga izmislil jaz
ki določa da v državi je režim
ki ne priznava pogovora brez rim.
- SPECIALEC 1: V roki držim puško
ne zamenjam je za hruško
zato pokaži voljo
če ne te pošljeva v rima šolo.
- PRIMER X: voljo šolo
slaba rima
zgolj asonanca
neuravnovešena moža
- SPECIALEC 2: Kot veš naš režim gleda z distanco
če kdaj pa kdaj uporabimo asonanco.
- SPECIALEC 1: Ne zgublajmo dragocenega časa
naju čaka pivo prva klasa.
- SPECIALEC 2: In klobasa.
- SPECIALEC 1: Postavila bova nekaj vprašanj
in ti boš odgovoril nanj
seveda po pravilih režima
zato prosim da tvoj jezik dobro rima.
- PRIMER X: volja je v mojih možganih bitnosti
prostrana
in ne trpi nasilja
njej se bom podrejal
in ne vam
ozkogrudneži sveta
- SPECIALEC 2: Ne upiraj se nama predčasno
le odgovarjaj na vprašanja jasno!
- SPECIALEC 1: Prvo vprašanje vprašanje številka ena
čigava roka je močna trdna in jeklena?
- PRIMER X: bedakova
vprašanja niso odgovori bedakov
nasprotno

SPECIALEC 1: Ne vem ali naj se zgrozim
ali vate zapodim
izrekel si težko žalitev
zaslužil bi si britev
pod svoj nežni mehki vrat
če naš režim bi ne bil zlat
zato prehajamo na vprašanje številka dve
kdo te pazi in z očesom budno vate zre?

PRIMER X: ne ukvarjajte se z menoj
vaš sovražnik je vaš produkt
na desnem krilu
vaših hudičevih kril

SPECIALEC 2: Niti besedice o njem
to je le... le...

PRIMER X: ha
zlati fant išče rimo
zataknjeno v lastnem grlu

SPECIALEC 2: To je le smet če omeniti smem.

PRIMER X: naj bo
smeš

SPECIALEC 1: Ne izzivaj naju fant
drugače boš kmalu arestant.

PRIMER X: v izgubljenem dolgočasnem
primeru iščeta rimano bit
moje zmožnosti so drugačne
vsestranske povprečne lenobne
izgubljen sem za vašo resničnost

SPECIALEC 2: Za naju ni ne izgubljenih
ne povprečnih ne lenih
za naju je velika uteha
da sva porok uspeha.

PRIMER X: in greha.

SPECIALEC 2: No vidiš že napreduješ
vedno manj kljubuješ
bova še prijatelja te dni
to me silno veseli.

PRIMER X: ne nasedajta moji zmoti
ki jo je oplodil slučaj
obrnita se proti soncu
zagledala bosta produkt
surogat vašega nesmisla

SPECIALEC 1: Kaj govori
kaj nori?

SPECIALEC 2: Odkrito na ves glas
se norčuje iz vseh nas
nisem več za dialog
okruten bom in strog.

SPECIALEC 1: Le počasi prijatelj mirno kri
na vrsti je vprašanje številka tri
zakaj je rimanje pristno
za človeštvo koristno?

- PRIMER X: obkoljeni smo
z drugačnimi vprašanji
le vidva slepca
se ukvarjata s pregaženim časom
- SPECIALEC 2: Vidiš da noče odgovoriti
morava ga boleče priviti.
- Doneči koraki v teku.*
- EX SPECIALEC 1: (*pôje*) Tralalá tralalá
rima brez petja ne velja!
- EX SPECIALEC 2: (*pôje*) Rime brez posluha
so kot ušesa gluha.
- SPECIALEC 1: Oh, saj to so radikalci
nekdanji naši specialci.
- EX SPECIALEC 1: (*pôje*) Roke k višku dajta
in se koj predajta!
- EX SPECIALEC 2: (*pôje*) Izrecno pokažite dobro voljo
da vaju ne pošljeva v pevsko rima šolo!
- SPECIALEC 1: Vidva izdajalca bedna
počenega groša nista vredna
in vama naj bi se predala?
Kroglo v glavo vama bova prej zagnala!
(*repetira brzostrelko*)
- EX SPECIALEC 1: (*teče in pôje*) V zaklon v zaklon prijatelj moj
pričel se bo strašanski boj!
- EX SPECIALEC 2: (*teče in pôje*) Tristo hudičev rečem
in za tabo stečem!
- SPECIALEC 1: Kako urno sta se skrila
da bi naju s strelj pokosila.
- SPECIALEC 2: Storití morava enako
da ohraniva na koži dlako.
- Stečeta in skočita v zaklon.*
- EX SPECIALEC 1: (*pôje*) Dadadá dubidub elca elca
vidva sta obupna strelca.
- EX SPECIALEC 2: (*pôje*) Hahahá dubidub hahahá
niti zraka ne zadaneta!
- Rafal iz brzostrelke.*
- SPECIALEC 1: Ne boste se več norčevali
ko vas bomo trli v kali!
- SPECIALEC 2: Dokler vam še odpuščamo
dokler vam še popuščamo
skesana pridita na plan
če želita dočakat jutrišnji dan.
- Rafal iz brzostrelke.*
- EX SPECIALEC 1: (*pôje*) Nič naju ne zmede
nobene besede
ki so le lepe
v bistvu pa slepe!
- EX SPECIALEC 2: (*pôje*) Dokler ne zapojeta kot midva
z vami ne bo nobenega pogovora!
- SPECIALEC 1: Zdaj pa dosti besedí
naj orožje govori!
- Streljanje vsevprek.*
- PRIMER X: (*medtem*) kdo žrtev je in kdo poraženec
v veliki zmedi

nedotakljiv sem a vendar ranljiv
na svoji poti do uničenja
ali sem žrtev ali poraženec
vedo le stiski rok
strelcev
oglušujoč zvok navideznih krvnikov
in zmagovalcev
je usodna ura
brez ali s kazalci
in potem spet dolgčas
in ušesa
sluh se navadi na ponavljanje
preden se navadi celotni telesni ustroj
je spet tišina

Streljanje preneha.

- SPECIALEC 1: Midva sva vzorca
za vsakega borca.
SPECIALEC 2: Vsak najin metek
je polni zadetek.
SPECIALEC 1: Rešila sva se ene nadloge
zdaj pa se lotiva stare naloge.
SPECIALEC 2: Poglej tam prijatelj pazi
eden se ranjeno klečeplazi!
SPECIALEC 1: Ah krotek je in miren
nič kaj ni izviren.
SPECIALEC 2: Da se ne muči ga dajva
hitro pokončajva.
EX SPECIALEC 1: *(se plazi in pôje)*
Prekleta bodita na vekomaj
ne jaz le člen ideje umira zdaj
resnica je kar vama bom rekel
v prihodnosti vaju čaka pekel.

Rafal iz brzostrelke.

- SPECIALEC 1: Tako sedaj pa ti
se nama že mudi
si izbral pištolo
ali rima šolo?
PRIMER X: slišim uro ki neusmiljeno
preganja čas
uro ki odbija čase
čase ki prihajajo
vidim moža z obrnjenim plaščem
ki odpira vrata
in stopa z novo zavestjo
SPECIALEC 2: No veliki prerok
na vrsti je obrok
ki reče pok.

Izrazito tiktakanje ure.

- LITERATURA
Rast 2/1991
SPECIALEC 1: Kaj je zdaj to
je dobro ali zlo?
SPECIALEC 2: Ura skozi zrak leti
mar se ji kam mudi?

- SNAŽILKA: Hm hm
hm hm
- SPECIALEC 1: Kdo pa je ta dekla mlada
ki bi naju ujezila rada?
- PRIMER X: moja golobica
moja edina sreča v tej samoti
enkrat tedensko se prikaže
počisti in z nasmeškom izgine
skrivnost je moja meglena
- SPECIALEC 2: Ali snažilka ta
rimati zna?
- SNAŽILKA: Hm hm
hm hm
- SPECIALEC 1: Nekaj tu ne štima
saj to je dada rima
ki ni priznana
o ti dekla pregnana!
- SPECIALEC 2: Hotela naju je preslepiti
takoj jo treba ustreliti!
- Rafal iz brzostrelke.*
- SPECIALEC 1: Si rekel ustreliti?
Morda pa ni znala govoriti?
- PRIMER X: nihče se je še ni dotaknil
niti vajin usode boječi gospodar
uničila sta skrivnost
pa naj bo
- SPECIALEC 1: Morda pa je bila vila?
Joj kaj sva storila?
- SPECIALEC 2: Nisem hotel tako grdo
hotel sem lepše lepo!
- Izrazito tiktakanje ure, nato bitje.*
- SPECIALEC 1: Občutek imam da sva grešila
ker nisva upoštevala navodila
že zdavnaj bi morala opraviti z njim
kaj bo rekel režim?
- SPECIALEC 2: Tudi jaz se bojim
kaj če službo izgubim?
- Odpiranje težkih vrat in še vedno bitje ure.*
- NAČELNIK: Stoj!
- SPECIALCA: Z vami načelnik dragi
hitimo h končni zmagi!
- NAČELNIK: Vidim, da svojega dela še nista opravila.
- SPECIALCA: Svojega dela?
O pravkar sva hotela.
človek ki je obrnil plašč
je prišel kot nalašč
da bi vama sporočil
kako je drugi čas napočil.
- SPECIALEC 1: Glej pa sva uspela
kot sva želela.
- SPECIALEC 2: Primer x rima
po želji režima.
- SPECIALEC 1: Sedaj naju čaka pivo prva klasa
in sočna topla dišeča klobasa.

- NAČELNIK: Fanta, veliko krvi je v tem hramu. Predolgo sta se mudila, a nič ne de.
- SPECIALEC 1: Načelnik se mi zdi čudno govori.
- SPECIALEC 2: Reč je res nekoliko čudna zato morava biti izrecno budna!
- NAČELNIK: Moram vama sporočiti, da je režim znova uvedel premi govor. V svojem sporočilu in dekretu je priznal zmote, ki jih je storil v prejšnjih časih. Za žrtve bo postavil lep veličasten spomenik. Jaz pri tem nimam nič. Sem le vojak omenjenega režima in se podrejam ukazom. Tako bosta storila tudi vidva.
- SPECIALCA: Toda tako se ne da kajti midva...
- NAČELNIK: To je ukaz!
- SPECIALCA: Za vami načelnik dragi tudi tako hitimo k zmagi!
- NAČELNIK: Ne tako pač pa: z vami, dragi načelnik, tudi tako k zmagi hitimo. Dajta.
- SPECIALCA: *(negotovo izgovarjata)* Z vami, dragi načelnik, tudi tako k zmagi hitimo.
- SPECIALEC 1: Kakšno olajšanje.
- SPECIALEC 2: Kako miren in sproščen sem! Šele sedaj mi je jasno, zakaj je primer x tak.
- PRIMER X: Kako me veseli da so spet prišli dnevi lepih rim oh kako z njimi rad norim!
- SPECIALEC 1: Kaj pa mu je zdaj? Saj mu ni treba rimati.
- SPECIALEC 2: Kaj naj storimo, ko je v veljavi nov ukaz?
- NAČELNIK: Ne vem. Nimam nikakršnih navodil. Primer x pa bo vedno ostal primer x. Prej ali slej nam ne uide.
- SPECIALEC 1: Če je tako, vas, dragi načelnik, vabiva na klobaso.
- SPECIALEC 2: In na pivo prv...o razredno.
- NAČELNIK: Odlična ideja.
Koraki se oddaljujejo.
- SPECIALEC 1: Meni je kljub vsemu bilo všeč tisto: glej ga, igralca, ne ve, da sva specialca.
- Vsi trije se smejejo.*
- NAČELNIK: Da, da, lepi pretekli časi so minili. A pozabimo jih, ker moramo slediti napredku, drugače bi nas čas pohodil. Tak je naš poklic.
- Letenje s tiktakanjem stenske ure po zraku, nato udarjanje gonga.*
- NAČELNIK: Slišita? Čas je vedno nad nami. To naj bo večno opozorilo za mene, za vaju in za vse nas.
- SPECIALCA: Oh, kako ste to lepo povedali, dragi načelnik.
- NAČELNIK: Da, da, lepo sem povedal.
- Daljši rafal iz brzostrelke. Kriki.*
- EX SPECIALEC 2: *(pôje)*
Ne zamerite mi ubil sem vse tri sedaj lahko umrem in očesi zaprem.

Vinko Blatnik **MOJA KARAKTERISTIKA** (odlomek)

POGLED S STRANI, V GLOBINO, SPOMINE

Odkar ima Novo mesto svojo novo, ne več staro Krajčevo tiskarno (ki je bila med vojno nekje na Rogu, po vojni v kletih Doma JLA, zdaj pa je v muzeju NOB), ima Dolenjska veliko novih, lepih razglednic. Od strani posneti obnovljeni novomeški Breg nad Krko, mogočne betonske bloke IMV-eja od nekdanjega Vindišarjevega hotela navzgor po cesti in naprej na desno, globoko v doline pod Gorjanci, iz zraka posnete tovarne in palačo Krke, pa z visokim dimnikom v nebo kipeči Bršljin. Siva gimnazija, kjer je ostal tudi košček moje mladosti, je zdaj le – globoko pod letalom – drobna pika sredi novih belih zgradb. Na Beletovih gomilah naših ilirskih in keltskih prednikov stoji Ljubljanska banka in Triglav, pred rotovškim Trdino in Kettejevim vodnjakom vrsta domačih, iemvejevskih, novomeških in še drugih jugoslovanskih in tujih avtomobilov.

Na novih razglednicah ni več starih novomeških gostiln, toplih pribežališč naših mladih let. Ko odpreš v novih vrata, te ne čakajo prijazni domači glasovi: O, glej, glej, kdo je spet prišel? Le odsekano, suho, vključno vprašanje: Prosim, kaj bi radi? Ali pa: Šta želite, gospodine?

Na dolenskih razglednicah ni več moje mladosti. Čudo božje, kako leta spremenijo krajino! In ljudi. Kje so že časi, ko so se na dolenskih razglednicah belila le zidovja mogočnih gradov, s slamo kriti vinski hrami po vinorodnih gorinah, cerkvice na zelenih gričih...? Ko so dolenski kmetje Trdini odkrito, od srca govorili o vseh tegobah in nesrečah svojega trdega, trpkega življenja: o hudih sušah in večno blatnih poteh, o škodi po toči, ki je klestila vinske gorice, ko še ni bilo raket (in jih klesti še zdaj, ko so rakete), o žeganjih in sejmihi, na katerih so morali pod ceno prodajati pitane svinje, da so dobili denar za suhe hrvaške vole, o »hoji s trebuhom za kruhom« in s plenkačo na rami v hrvaške hrastove gozdove, o obešenih na mračnih križpotjih in o strašni dolenski požrešni smrti, ki je kar naprej pobirala lačne otroke po hišah. Veselja je bilo na Dolenskem nekoč malo – če ga je sploh kaj bilo. Podoba naših prednikov (v očeh Trdine – tujca) ni bila vesela. Tudi v očeh sodobnih Dolencev ni. Morda prav zato Trdinovih Podob prednikov nismo natisnili Dolenci (zakaj si v njih ogledovati svoje žalostne obraze), marveč tujci, Štajerci.

Veselja je bilo na Dolenskem malo in še tisto veselje, kar ga je bilo, je bilo žalostno veselje. Berite Dularjeve trpke zgodbe, in naj gre za Ljudi ob Krki ali Krko, ki umira, pa boste videli! In otožne Šalijeve ali Pavčkove pesmi. Le kaj je z nami, Dolenci, da naše spodbudne, obetajoče »novomeške pomladi« nikoli ne nabreknejo in se razpro v cvetje, nikoli ne dozore v klasje? Le kako, da smo imeli eno samo pomlad in že dolga desetletja odtlej hrepenimo po novi in jočemo za tisto, edino? Si Dolenci res ne zaslužimo več sonca, smeha, iskrih trenutkov, kot jih že stoletja preživljamo? Nam je res kislica v naših vinskih hramih za vse večne čase ugonobila smeh v srcih, toploto dlani, ogenj v očeh? Zase vem, da v mladih dolenskih letih po prašnih dolenskih cestah nikoli nisem pešalil s pogledom, uprtim v tla, v večni dolenski skrbi, da bi se kje ne spotaknil. Nikoli me ni bilo strah življenja. Kar se je zgodilo, se je zgodilo, in kar se še bo, se kar naj! Bo že minilo!

SPOZNAVANJE

Zato se je v meni že nekoč in se še zdaj prebudi veselje v srcu, če me kdo spodbudi, da je treba Dolenjcem pisati tudi o čem veselem, ne le jokajoče, trpko, otožno, kot je nekoč pisal Ivan Cankar in prej in kasneje tudi kdo na Dolenjskem. Koristi takšno pisanje Dolenjcem, kako ne! Zato naj bo ta moja razglednica drugačna, kot so bile in bodo še druge: adijo, solze in senčne strani moje mladosti, na zdravje vsemu bogatemu, kar se je zgodilo v našem življenju lepega, kar bo še prišlo, kar nas še čaka. In takšna spodbuda je zame ta naša revija Rast, ki hoče iz semen edine novomeške pomladi zvabiti prgišče ali dva klenega zrnja za rast novega mladja na Dolenjskem – če naj vremena Dolenjcem se bolj zjasnijo, kot so jasna zdaj. A kje drugje naj jaz zdaj iščem prhka tla za klitje mladih, nabreklih semen kakšne nove dolenjske pomladi, ki se nam spet obeta, kot prav v svojih mladih letih. Saj je tudi zanje veljal Župančičev rek: Mladost je norost, čez jarek skače, kjer je most!

Pa začnimo rahljati tla, sejati, da bo kdaj spet kaj mladega klasja in nekoč morda tudi bogata žetev.

V Novem mestu skrbi za poganjke te nove rasti v Rasti in še v dolenjskih knjigah po novem kot »glavni« Franci Šali. In sem ga ondan po telefonu veselo pobaral:

»Se nabira pri vas kaj zdravih semen, zdaj, ko je na pragu spet nova pomlad? Bo kaj velikega vzkliko?«

»Nabira se, nabira. Veliko je vsega, vmes pa malo ali nič veselega. Kaj veselega bi rabili... Kaj, če bi ti kakšno svojo razglednico...«

»Rad, zakaj ne!« radostno vzkliknem, ves srečen, da se »dolenjskim rojakom«, večim »besednega ustvarjanja«, kot bi rekel pesnik Ivan Zoran, odpirajo strani dolenjske Rasti tudi za vesele življenjske prigode, zgone in nezgone.

»Tega je res manjkalo!« priklimam v slušalko, preden jo odložim, sedem za mizo in se, ves vzradoščen in ustvarjalno vznemirjen, lotim dela.

O srečni časi, ko imajo uredniki posluh za smeh in humor! Takšni so bili na Dolenjskem tudi tista davna leta 1953–1956, v študentskem obdobju mojega življenja, ko sem objavljaj v Dolenjskem listu svoje prve literarne zgodbe in vmes kakšen članek o tem ali onem dogodku, ki je po oceni glavnega urednika zaslužil uvrstitev v kroniko žitja in bitja politično ali kako drugače vplivnih Dolenjcev. Za honorar, kajpak, ki mi je, večno suhemu študentu, še kako prav prišel. Prav pa je Dolenjskemu listu prišlo tudi moje priložnostno pisanje, saj sta v sobah nekdanje Košakovke gostilne nasproti Metropolu sedela le dva pišoča človeka: glavni, Tone Gošnik, in edini novinar – Peter Romanič. (A zdaj je v kolofonu Dolenjca kar 16 imen. To je napredek!) Trdo sta morala delati, da je »Dolenjec« lahko sproti dohajal (in kdaj pa kdaj tudi preHITEVAL) tedanji čas. Ni čudnega, če se je skromna zgradba »dolenjskih besednih ustvarjalcev« vsakič, ko je moral kdo izmed njiju iznenada po kakšnih daljših opravkih, npr. na zasluženi redni dopust, hudo zamajala in je edinemu pomoč še kako prav prišla. Tako kot takrat, ko ju je ponoči mobilizirala vojska in bi morala nad Trst. Kako imenitno bo, če bom zmožel, če bom sam napisal in uredil ta naš dolenjski časopis, sem si veselo mel roke. To bo občudovanja! (Mladost je norost, čez jarek skače, kjer je most.) Vendar so nam Romaniča še pravočasno vrnil in sva to delo opravljal v dvoje, ne pa kar jaz sam, kot sem srečen upal: V dvoje sva z Romaničem pisala in urejala Dolenjski list tudi tiste tedne, ki jih je Tone Gošnik preživljal na dopustniškem taborjenju. V enem izmed takšnih poletij nama je delo razporedil takole:

LITERATURA
Rast 2/1991

»Tebi, Peter, prepuščam vse glavno: sestanke na okrajnem, kolikor jih še bo, industrijo – to je treba spremljati zaradi oglasov – in teren pokriva, kolikor ga boš zmožel! Ti, Vinko, pa imaš na skrbi dopisnike in branje. Najdi kaj razvedrilnega! Kakšne šale. Čimveč humorja.«

S Petrom sva veselo prikimala: pri priči je vstal od stroja in se odpravil po uhojenih poteh, jaz pa obsedel pred visokim kupom pisem s terena. Dopise v »Dolenjca« sem hitro prebral in priredil za objavo, saj mi takšno delo (odkar sem se slovničnim pravilom priučil na novomeški gimnaziji pri prof. Karlu Bačerju) ni delalo težav. Tudi starega poletnega branja se je veliko nabralo v naših novinarskih predalih. Le z razvedrilnim branjem, s humorjem, sem bil na tesnem. S takšnim: Zakaj pri svetem Vidu na Lubnu ob treh zjutraj zvoni? I, da se Dolenjci takrat v postelji obrnejo, da jim domača kislica želodca ne prežre! in podobnim si res nisem mogel veliko pomagati, saj je Dolenjcem tako in tako znan. In še hudo jezili bi se name, joj meni, če bi zvedeli, da sem jaz tisti, ki zbira in objavlja takšne protidolenjske. Povrh pa je še sam tam nekje pod Lubnom doma, bi se zgražali...

Skratka: treba bo poiskati kakšne takšne šale, ki jih dotlej Dolenjci še nismo brali, in jih podolenjčiti, da bodo uporabne za naše domače šege in navade. Pa sem se odpravil na lov za humorjem, za šalami – kam drugam kot v knjige – v novomeško Študijsko knjižnico Mirana Jarca. Takratni ravnatelj knjižnice, dobri in blagi mož Bogo Komelj, nam je študentom vedno pomagal. Ko je slišal, po kaj sem prišel, je predme rad postavil debele kupe vezanih letnikov staroavstrijske in predvojne revije Dom in svet, jaz pa sem začel po njih brskati in pridno iskati kaj užitnega, veselega bi bilo moč v njih najti za mojo in našo dolenjsko rabo. Bilo pa je notri, v nekdanjem Domu in svetu, pravo bogastvo blagih bodic in šal o vseh mogočih življenjskih zgodah in nezgodah iz starih časov. Šale morajo biti iskrive, zbadljive in žive! mi je šlo po glavi. Takšne za pametne Dolenjce, ki te zaradi njih ne bodo takoj mahnili po glavi, če te kje na samem srečajo. Odbral sem tako nekaj ribiških in jih dal v usta novomeškimi ribičem, čeprav takšno početje le ni bilo tako brez nevarnosti, česar pa takrat nisem vedel, marveč sem dognal šele kasneje, ko sem že videl veliko kavbojskih filmov, v katerih ameriški šerifi odhajajo z ribiško palico na rami kam daleč k živi vodi prav takrat, ko se v njihovem zakotnem mestecu kaj hudega kuha... Takrat tudi še nisem poznal tiste znane, stare, iz ruskih boljševiskih časov, ko je cenzor stavek: Božji volec je zletel skozi okno, v strahu, da bi se vera spet ne vrnila v komaj prenovljene in spet nepokvarjene ruske duše, kar prečrtal in zgoraj napisal: Vol je padel skozi okno. Nisem vedel, da moraš predaprilske, kaj šele staroavstrijske šale v novem času blažiti, nikar ostriti.

In sem tako v staroavstrijskem Dom in svetu odkril tudi tole šalo:

Pogovor

Oče: Kaj praviš, kaj bo iz človeka, ki gor in dol po cesti hodi in nič ne dela?

Sin: Stražnik!

Vsakdo, ki se kolikor toliko spozna na šale in različne čase, ki v njih nastajajo, vidi, da ta v novem novomeškem času ni mogla biti uporabna brez predelave, saj takrat nismo imeli več stražnikov. Imeli smo miličnike. Samo to sem pomislil, nič drugega hudega zraven. Ni bilo časa – v tisti hudi delovni ihti, ko je bilo treba še pravi čas oddrveti na novomeški kolodvor, oddati tipkopise na vlak za tiskarno v Ljubljani, v uredništvu pa le dva, in jaz sam za vseh dvanajst tedenskih šal in še veliko drugega poletnega branja in pisanja... Kar hitro sem prečrtal besedo »stražnik« in nad njo napisal »miličnik«. In vrgel šale na kup za ljubljanski vlak in tiskarno Slovenskega poročevalca.

Izšlo je tako kot poslano. Tone Gošnik na dopustu, Peter Romanič pa že svojih papirjev čez glavo; nihče ni še pravi čas ujel mojega miličnika v staroavstrijski šali. Bilo pa je to v letu 1956, ko je bilo vsepovsod veliko sovražnikov, notranjih in zunanjih, miličnikov pa zato prej premalo kot preveč na cesti.

Takrat, ko smo našo milo domovino še navdušeno gradili, ne pa je navdušeno, kot zdaj, podirali: skratka, v letu, ko je oblast še nekaj dala na svoj ugled in so imeli miličniki polne roke dela. Ne pa zdaj, ko ... Ojoj, spet bredem v nevarne vode.

Dolenjski list z mojim »miličnikom« je (brez zaplembe – te iznajdbe kasnejših svinčenih časov) izšel, v Novem mestu in v našem Dolenjcu pa počilo, da nikoli tako (tudi pred desetletjem v Poganjcih ne, če se sme o tem sploh pisati). Z dopusta je takoj priletel Tone Gošnik, ves zagorel in rdeč v obraz: »Ja, kaj se pa vendar gresta?!« je vzklikal po pisarni. »Jaz tistega miličnika nisem videl!« se je izmotaval Peter. »Veš, da bi ga vrgel ven, če bi ga!«

»In kaj je tebe obšlo?« je Gošnik ostro zavrtal vame.

»Naglica! Ni bilo nalašč,« sem jecljal.

Pa saj je bila res le naglica, nobene hude misli. Le kdo bi bil takrat toliko neumen, da bi si po nemarnem nakopaval milico na vrat? Pa še novomeško, ki je od nas, kolesarjev, z veliko delovno ihto, veselo in pridno pobirala kazni za prekrške.

»Sem jim že telefoniral, jih rotil, da ni bilo nalašč, naj spregledajo, preslišijo, pa se nočejo omehčati,« je rekel Gošnik prizadeto, močno zaskrbljen za mojo (in svojo?) nadaljnjo usodo. »Najbolje, da se sam oglasiš pri načelniku. Prosi ga, naj ti pogledajo skozi prste!«

Načelnik pa ves mrzel in bel: »Z vami, študenti, imamo že lep čas same težave, zdaj pa še to. Moji so divji; nihče noče na cesto. Se sploh zavedaš, da rušiš oblast?!«

»Saj nisem storil drugega, kot da sem iz starega Doma in sveta ... v Študijski knjižnici Mirana Jarca...«

»Ti bom jaz dal jarca! Medtem ko mi dan in noč ... v vročini in mrazu... vi, študentje, pa kontra! Ali se sploh zavedate, da razredni sovražnik ne počiva?! Ne, nimava se več kaj pogovarjati, sem že dal naprej. Naš general ima zdaj tvojo stvar v rokah. Nanj se obrni, če bo kaj zaleglo. Vendar ne verjamem: skrajni čas je že, da jih dobite po prstih...«

»General?«

»Ja, Lokovšek! Okrožno ti ne uide. Enkrat je treba to presekat!«

Do generala ni imelo smisla; to sem vedel že takrat, ne šele zdaj, ko sem videl in slišal še veliko drugih generalov. Generali ne poznajo drugega kot vojno, če jim kdo spodkopuje ugled. In v vojni zmagati. Ne poznajo usmiljenja. Zato: nikar nikoli trkati na njihova vrata, prositi. Brez haska je. Čaka me torej tiskovna tožba, na okrožnem, kajpak, kajti žaliti milico niso mačje solze, kaj šele šala.

Še veliko drugih znamenj je pričalo, da je v zraku tožba. Peter je odtlej dolgo vrtel po rokah vsak moj članek, preden ga je vrgel na kup za Ljubljano. Pa sem po tistem usodnem dnevu iz previdnosti pisal same nedolžne: o cenah skočnin grajskih bikov novomeške kmetijske šole na Grmu, o uspelih gasilskih veselich po vaseh (vendar le o takšnih, kjer ni prišlo do preteпов in niso klicali milice, a takšnih je bilo tistikrat malo, kar me je prizadelo tudi pri honorarjih), o cenah na novomeškem živilskem trgu... Imel sem v tistem nevarnem poletju tudi intervju z enim izmed uglednih občinskih mož in hvalil mestno higieno in komunalno (to je socialistično oblast), priznam, s stisnjenimi zobmi in proti svojemu prepričanju, saj je imela naša »dolenjska metropola« takrat eno samo javno stranišče – tam pod mostom, ob poti na Loko, in še to je bilo kar naprej zaklenjeno. – Samo, da bi pomagalo...

Pa ni pomagalo! Z ljubljanskega okrožnega je prišlo zajetno pismo – ne navadno, kot sem jih prejemal na Dolenjskem listu dotlej – povsem drugačno, nadvse slovesno, z debelimi črtami pod mojim imenom in naslovom, na gosto prekrito z uradnimi žigi. Na Dolenjskem listu ga poštar ni vrgel na mizo

kot vsa druga, kaj še! Podpisati sem moral kar nekaj papirjev, preden mi ga je izročil. O, notri pa ... ojoj... »Zaradi hude žalitve organov ljudske milice«... »zaradi protidržavnega delovanja se poziva na javno obravnavo dne«... »na kateri naj se po členu«... »na predlog tožilca generala Jana Lokovška ugotovi krivdo in obsodi«...

Priznam, nič kaj prijetno mi ni bilo takrat pri srcu ob hlastnem branju uradnega pisanja ljubljanskega okrožnega. Kaj prijetno: mrazilo me je! Pa tudi hudo razjezilo. Jaz, ki sem vendar, kar pomnim, hvalil to našo ljudsko oblast, pridno hodil v mladinske brigade, moji mestni vrstniki pa se kopat na morje, nič koliko ur podiral stene nekdanjega starega župnišča v Gorenjih Sušicah (da bi dobila tudi naša vas, ki je vso vojno gostila partizane, svoj združni dom), režiral ruske igrice na našem vaškem odru (da bi tudi naša vas užila kaj socialistične kulture), zdaj pa tole... Vse to sodniško pisanje je vendar ena sama velika pomota.

Pomota gor ali dol, oblast je oblast! mi je šlo po glavi. Še dobro, da zdaj ni več od Boga, bi se mi morda to zaradi župnišča še opletalo. Še dobro, da je naša, ljudska. Vendar pa ne ve, kaj dela. Ne je zato puščati v zmoti. Povedati ji moram, da sem s srcem vendar na njeni strani in ne kontra. Tudi opravičiti se miličnikom, če sem ga s tisto šalo zares tako zelo polomil. Braniti se – če bo to sploh potrebno, nikar s sklonjeno glavo čakati na izrek obsodbe okrožnega...

In kako se braniti?

Za seboj sem imel dva letnika jusa in izpit iz rimskega prava – kaj malo podlage za dokazovanje, da človek, ki na hitro reče kakšno šalo o miličnikih, še ni razredni sovražnik. Brez strokovne pomoči ne bo šlo, mi je šlo po glavi. »Obrni se na odvetnika Kirna v Ljubljani,« mi je svetoval Tone Gošnik. »On je edini resnično dober za tiskovne tožbe v Ljubljani. Prosi ga, naj te vzame in reci, da bo plačal Dolenjski list!«

Odvetnik Kirn mi je vljudno ponudil stol, dolgo vrtel v rokah tiste uradne sodniške papirje, končno pa rekel: »Vašega primera ne bom vzel. Mislim, da ne bo tako hudo, kot kaže. Lahek primer. In še veliko drugega dela imam. Še najbolje bo, da vam določijo zagovornika po uradni dolžnosti.«

»So mi obljubili, da bi stroške kril...« sem v skrbeh izjecljal, kar mi je naročil Tone Gošnik.

»Le zakaj bi si list po nepotrebnem nakopaval stroške?« je še rekel odvetnik Kirn. In mi odprl vrata.

Najboljši odvetnik za tiskovne tožbe v Ljubljani – pa vrata! Zazeblo me je pri srcu. Le kako, da mu ob mojem »lahkem primeru« ni do zaslužka? In kaj, če moj primer vendarle ni lahek? Kaj, če so res vsi skupaj, tako miličniki in ljudje na Dolenjskem kot odvetniki v Ljubljani, prepričani, da sem čez noč postal »razredni sovražnik«, ki zanj ni varno hoditi po kostanj v žerjavico?

Po pomoč ni bilo več kam, lahko sem samo še čakal. Čakali pa niso organi. Mi je sošolka, Darinka Novakova (tista iz gostilne pri Rotovžu), povedala, da so nekega večera potrkali tudi pri njej in hoteli o meni vedeti vse: kaj govorim trezen in »pod paro«, kako je z mojimi dekleti, koliko jih je, kaj vse so in kakšnega prepričanja so, kako »stojim« z denarjem – plačujem ali pijem na kredo, in še druge takšne proti meni uporabne. O, je novomeška milica pridno delala, še malo ne po cestah postavala... Iz Ljubljane pa je prišlo novo pismo, tokrat z imenom in naslovom zagovornika po uradni dolžnosti, saj se je čas do usodnega dne razpisane razprave na okrožnem ljubljanskem neusmiljeno naglo iztekal. Pri priči sem odvihral v Ljubljano, da bi še rešil, kar se rešiti da, čimprej spoznal svojega odrešenika, iskreno govoril z njim.

ZORENJE

Ne vem več, kako se je pisal. Pisarno je imel nekje na Tavčarjevi in veliko kmetov v čakalnici. Pa zavihane rokave, telovnik iz predvojnih časov, v žepu telovnika pa debelo uro, na katero je pogledal takoj, ko me je zagledal, in nekam zaskrbljeno rekel: »Veste, dragi kolega, jaz se ne ukvarjam s politiko. Sploh ne vem, zakaj so mi obesili to stvar. Mi že spet meče kdo polena pod noge. Jaz imam zemljiške pravde, zapuščinske razprave, tožbe za preužitke in druge takšne kmečke zadeve. Ja, resnici na ljubo, največ imam Dolenjcev. Morda so mi dali vas zato, ker ste z Dolenjske, ne s kakšnim drugim imenom. Kdo bi to vedel? S politiko se nikdar nisem ukvarjal in se tudi zdaj ne mislim. Z oblastjo ni dobro češenj zobati, samo to vem. Tudi vi bi morali to vedeti, saj niste več v rosinj letih... Še dobro, da imam koncipienta, mladega kolego, ki se razume na te stvari. On bo vzel in imel vaš primer. Tu, v tej sobi dela, Bogomir Sajovic se piše, kar seznanita se. Pa ne zamerite...«

Le kako bi mogel staremu človeku zameriti – po srečanju z odvetnikom Kirnom in po vseh tistih papirjih, ki so jih po Dolenjski o meni nabirali različni ljudje v uniformah in v civilu!?

Bogomir Sajovic pa je bil mož drugačnega kova (zdajšnji profesor ljubljanske pravne fakultete dr. Bogomir Sajovic). »Kako se nameravate zagovarjati?« me je vprašal.

»Na razpravo bi lahko prinesel inkriminirani vezani letnik Doma in sveta, v katerem je objavljena šala, v kateri sem prečrtal besedico »stražnik«, in bi potem... Govoril sem že z ravnateljem knjižnice Mirana Jarca, Bogom Kome-ljem, in če bi podpisal reverz za izposojjo, bi lahko...«

»Pozabite! Imate še kakšno zamisel?«

»Preštel sem vse vrstice svojih naprednih člankov, objavljenih v zadnjih treh letih v Dolenjskem listu, in jih je trinajst tisoč sedemsto triinpetdeset, medtem ko je inkriminiranih le šest...«

»In kaj?«

»Iz te primerjave bi sodišče lahko videlo, da jaz nisem kontra, temveč prav nasprotno, da sem še kako...«

»To bi bilo že nekaj, vendar veliko premalo. Nekaj drugega bi bolj pomagalo...«

»Kaj?« sem vzkliknil, poln nemirne odrešilne radovednosti. Bil sem res v hudi stiski.

»Karakteristika! Karakteristika, ta dandanes še najbolj vžge. Biti pa mora, jasno, pozitivna. Če si lahko takšno priskrbite, bova morda rešila, kar se še rešiti da.«

»In kje naj jo dobim, od kod prinesem?«

»S čimvišjega mesta, to je, do koder lahko sežete. Pa na dva podpisa in štampiljko ne pozabite! Še to: nikar je ne nosite na sodišče. Samo meni naj pride v roke, nikomur drugemu!«

O, kakšna radost in sreča, če ti kdo poda roko, ko se utapljaš! In odšel sem na lov za karakteristiko, to kratko in zgoščeno odrešilno pisanje o naprednosti vsega mojega dotedanjega nemirnega življenja, o nesebični, zavestni predanosti »naši stvari«, ki naj odtehta visok kup povsem drugačnih papirjev, ki so se stekali na mizo miličniškega načelnika v Novem mestu. Kam naprej? Kam drugam, kot kar na sam vrh – k sekretarju novomeškega mestnega komiteja svoje partije, najvplivnejše v takratnih in še dolgih kasnejših letih.

Zdaj, ko so me dva dni pred štiridesetletnico članstva in po štiriindvajsetih letih dela v »aparatu« iste, vendar prenovljene stranke – menda zaradi denarnih stisk – postavili na cesto (in drugi naši, še bolj »prenovljeni«, vendar še vedno na položajih, nikjer več vzeli v službo), mi ostaja takratno moje iskanje karakteristike v nadvse prijetnem spominu. Vrata pri »mestnem« mi je tajnica

takoj odprla in spustila naprej. Tudi sekretar, nekdanji partizan, s postaranimi, delavskimi žulji na rokah, toliko da me ni objel. Morda mu o mojem primeru ni še nič prišlo na ušesa ali pa sem bil kljub polomiji z novomeško milico še vedno »naš kader«, kdo bi to zdaj vedel (naj pravo resnico doženejo objektivni zgodovinarji, kot je zdaj moderno govoriti!). Skratka: »Vinko, saj veš, da bom storil vse zate! mi je rekel, ko se me je do konca napolušal. »Ena težava pa je le...«

»Kakšna težava?« sem se ustrašil.

»Kot veš, nimam pravih šol, le dva, tri partizanske tečaje, in mi pisanje ne gre kaj prida od rok. Kakšno kratko že, denimo: »... je naš človek...«, »... se priporoča...«, »... si med vojno ni mazal rok s kolaboracijo...«, »... je perspektiven kader...« in podobno. Vendar ti takšna karakteristika v Ljubljani ne bo veliko pomagala, kaj šele na sodišču, ko gre vse po paragrafih. Tudi telefoniral bi lahko kam, pa je že prekasno, ko je vsa stvar že stekla. Le zakaj nisi prej prišel? Veš kaj, še najbolje bo, da karakteristiko napiše Peter Romanič. Pozna te, dobro piše...«

»Ampak advokat mi je rekel, da bi najbolj zaleglo, če bi prišla čimbolj od zgoraj,« sem še prosil.

»Saj bo prišla od zgoraj, fant! Kaj nisem jaz tu? Od kod pa naj pride drugače, če bi rad, da te rešimo?!«

»Kako — prišla od zgoraj, če bo Peter pisal?«

»On bo pisal, ja, res. Jaz pa podpisal in udaril štampljko, v tem je stvar!«

»Hvala, res hvala, tovariš sekretar!« Močno mi je odleglo.

S Petrom ni bilo nikakršnih težav. Toliko časa je le imel, da me je pogledal izza pisalnega stroja, kjer je za »Dolenjca« pisal obnove razprav s svojih večnih sej in vtise s popotovanj po terenu, kar naprej v stiski s časom zaradi pošte in ljubljanske tiskarne. »Zelo rad, kako ne,« je rekel, »pa, saj vidiš: oddati moram in sem šele na prvi strani. Najbolje, da to stvar napišeš kar sam, podpisal pa bom, brez skrbi bodi, le zakaj ne.«

In tako sem v tistem beganju iz Novega mesta v Ljubljano in spet nazaj končno našel nekaj miru za nemoteno, mirno, ustvarjalno delo. Na prazen bel papir sem napisal razprto naslov KARAKTERISTIKA, pod njim pa vse tisto, kar je bilo lepega (naprednega) moč povedati o mojem dotakratnem življenju. Delo ni bilo težko: že v mladinskih brigadah sem napisal pravo goro takšnih karakteristik za svoje sošolce in druge prijatelje ter tako poskrbel, da so postali »naši«, ne pa koga drugega, ki bi jih morda želel spraviti pod svoj protiljudski vpliv. Tisto pisanje moje karakteristike je bilo zato — še zdaj mi srce poskakuje ob prijetnem spominu — pravi užitek. Kar strmel sem, ko sem bil pri kraju — kako dober človek sem: s telesom in dušo predan svetlim idealom delavskega razreda, ki je na oblasti, naši skupni stvari, neminljivim vrednotam NOB in povojni graditvi... Strmel je tudi Peter, ko je vse to bral, kar pove, da me le ni dobro poznal. Vendar je molče podpisal; ni odkimaval kot kdaj, ob drugem mojem pisanju, ob branju katerega mojega članka. Brez nepotrebnih besed je podpisal tudi moj dobri mestni sekretar in spodaj, pod karakteristiko, s trdo roko nekdanjega gozdnega delavca močno udaril štampljko. Upal sem le, da tajnica zdaj ne bo kam po nepotrebnem telefonirala. Kot se je kasneje izkazalo, ni. Tudi Bogomir Sajovic je kasneje brez besed potisnil mojo karakteristiko v mapo s papirji o moji zadevi, v svoj »primer po uradni dolžnosti«. Zdaj je bilo treba le še čakati. In dočakati.

RAZODETJE

Končno je v Ljubljani napočil moj veliki, usodni dan: zgodilo se je okrožno sodišče! Mogočna, stara avstrijska zgradba na Marksovem trgu. Velika, glavna razpravna dvorana, polna študentov prava, sodnijskih uradnikov, dopoldanskih brezdelnežev, radovednih gospodinj. Na desni suh, resen tožilec, zastopnik generala Jana Lokovška, na levi vljudni Bogomir Sajovic, moj branilec po uradni dolžnosti. Za široko sodnijsko mizo trije strogi ljudje: predsedujoči – sodnik okrožnega, dva porotnika. Na klopi za tožene stranke: jaz sam sredi hrumeče dvorane.

»Mir!«

Dvorana se umiri, jaz otrpnem.

Zatem steče po postopku, sodnijska tovarišica naglo tipka. Ugotovitev navzočnosti, generalije, obtožni predlog in tako naprej ali v obratnem vrstnem redu, kdo bi zdaj to vedel ali izvedel (tiste hiše se odtlej izogibam).

In končno grmeči glas: »Obtoženi, vstanite!« (ali pa sem morda že prej stal, kdo bi zdaj to vedel). »Ste razumeli obtožbo?«

»Razumel! Kako bi je ne, saj sem dan in noč razmišljal o njej.«

»Se čutite krivi?«

»Ne!«

»O,« se je za predsedniško mizo odprlo in se zlivalo po meni: »... zavestno zasmehovanje organov ljudske oblasti..., ... žalitev naše ljudske milice..., ... huda kršitev naše pozitivne zakonodaje po členu tem in skozi... Kaj lahko navedete v svojo obrambo, obtoženi?«

»To, da žalitev ni bila namerna. Šalo sem prepisal iz slovenske revije Dom in svet, kjer je v odgovoru sina na očetovo vprašanje pisalo *stražnik*, jaz pa sem...«

»Vi pa ste besedo *stražnik* lepo prečrtali in napisali besedo *miličnik*. Kar tako, kaj, v naglici, brez premisleka?! Bežite no, bežite! Kdo, mislite, naj vam to verjame! Še posebno študentu prava, ki bi moral dobro poznati razliko med staroogrskimi stražniki, temi varovanci takratne protiljudske, tuje oblasti, ali orožniki, ki so tudi služili izkoriščevalski oblasti v stari Jugoslaviji, in med miličniki, ki varujejo našo, to je ljudsko oblast. Ne verjamem! Ni mogoče, da ne vidite te razlike. Dobro veste, da razlika je, vendar ste kljub temu stražnika prekrstili v miličnika in to s preišljenim, hudobnim namenom...«

In v tem stilu je še dolgo grmel od mize po dvorani in meni, vse dokler ni moj dobri odvetnik sodnika prekinil z vljudno prošnjo:

»Prosim, če smem v obrambo svojega klienta predložiti sodišču dokazilo, ki spodbija obtožnico v tistem delu, ki govori o zavestni nameri žalitve organov ljudske oblasti, to je naše ljudske milice.«

»Za kaj gre? Zakaj šele zdaj?« vpraša sodnik mojega odvetnika vznejevoljeno. Moj odvetnik molči. Ali prav vidim? Smehlja se.

»No, dajte to stvar sem – če jo že imate!«

In obrača »tisto stvar«, mojo karakteristiko, sodnik po rokah, gleda, če so podpisi na njej po predpisih in če je štampljka prava, razločna in res od mestnega komiteja (kako bi ne bila razločna, ko pa jo je moj sekretar s tolikšno silo udaril pod moje pisanje) ter končno le začne tovarišici za strojem diktirati: »... se vzame na znanje in predloži...« in začne jezno brati: »Rojen je bil – že vemo kdaj, je v generalijah – v revni delavski družini. Oče železnicar, mati vseskozi gospodinja... Že v rani mladosti je občutil socialne krivice zaradi izkoriščevalske, protiljudske družbene ureditve... Ker so se stalno selili zaradi očetove službe na Dolenjskem in Štajerskem, je obiskoval osnovno šolo na štirih krajih: na Štajerskem, na Ponikvah in v Ločah pri Poljčanah, na Dolenjskem, na Lazih pri Uršnih selih in v Novem mestu. V šolskem letu 1941–42 se je vpisal v prvi razred gimnazije v Novem mestu, toda zaradi okupacije je

moral šolanje prekiniti. (Imel pa je tudi nezadostno oceno iz verouka in iz italijanščine). Vojna leta je preživel z domačimi na osvobojenem ozemlju v Gorenjih Sušicah, kjer je obiskoval tudi 6. in 7. razred partizanske osnovne šole. Po osvoboditvi se je vpisal v drugi razred gimnazije in nadaljeval šolanje v Novem mestu.

Že med vojno je bil član pionirskega odreda na osvobojenem ozemlju, po osvoboditvi pa se je vključil v organizacijo Ljudske mladine. Leta 1947 je bil sprejet v SKOJ, 12. maja 1950 pa je postal član KPJ.

V času šolanja na gimnaziji, ki jo je končal leta 1952, je opravljal različne funkcije v mladinski organizaciji (predsednik kulturnoprosvetnega društva Oton Župančič), se udeležil kot mladinski funkcionar štirih delovnih akcij (v eni namestnik komandanta brigade) in je bil dvakrat proglašen za udarnika in dvakrat pohvaljen. Veliko je delal na terenu in v domači vasi režiral več ljudskih iger.

V letu 1952 se je vpisal na pravno fakulteto Univerze v Ljubljani, hkrati pa se začel ukvarjati z novinarstvom. Naslednja leta, med študijem, je redno sodeloval z redakcijo Dolenjskega lista, bil eno leto predsednik Kluba dolenjskih študentov in urejeval njegovo glasilo Dolenjski študent, ki je izhajalo kot priloga Dolenjskega lista.

In še veliko drugega je bral sodnik, kar pa vse ni več za današnjo demokratično rabo (bolje pozabiti!), zato tega tu ne obnavljam. Morda (komu v nasvet, če bi kdaj zašel v podobne težave, vendar kot napotek, da bi moral te stavke obrniti na glavo) le tele ocene iz karakteristike: ... dobro poznavanje delavske problematike, kar ga usposablja za... brezkompromisno predanost idealom delavskega gibanja, kar ga bogati s... zelo aktiven član naše organizacije, ki mu ni škoda... in še več takšnih zame nadvse ugodnih v tistem usodnem trenutku in času. Dvorana ni več hrumela, še šepetala ne, sodnikov glas pa je postajal vse tišji, vse bolj umirjen, zamolkel... Kako ne: del te moje karakteristike so kasneje uporabili za utemeljitev državnega odlikovanja, ki so mi ga podelili – red dela II. stopnje, ki sem ga prejel za te povojne in še druge delovne zasluge v svojih neuglednih službah, v času torej, ko pri nas še ni bilo demokracije, v kakršni zdaj živimo – kar pa mi zna zdaj prej škoditi kot koristiti...

Takrat pa... Sodnik se je obrnil k odvetniku in ga veliko bolj prijazno kot prej (kar nekam zaskrbljeno, se mi je zazdelo) vprašal: »Zakaj pa mi tega niste že prej prinesli?«

Moj branilec po uradni dolžnosti ni odgovoril. Tudi smehljal se ni več. Tožilec ni zahteval zaključne besede. Vendar: bil sem obsojen »v imenu ljudstva«, ki ga je takrat branila še ljudska milica, ne pa že današnji policaji – ki zdaj branijo našo novo ljudsko demokracijo – na najmanjšo možno kazen za takšno hudo žalitev – tisoč dinarjev denarne kazni, pogojno za eno leto, ali »dan zapora v primeru neizterljivosti«. Žalitev je žalitev, nobena oblast je ne trpi (in je ne bo nikoli trpela), sem takrat prvič dognal, kasneje pa še ničkolikokrat. In mi je, rad priznam, močno odleglo. Kar dobro sem jo odnesel: še kako se mi je izplačalo potruditi se z iskanjem in pisanjem moje pozitivne karakteristike.

SPREOBRNJENJE

LITERATURA
Rast 2/1991

»Dobro si jo odnesel!« mi je kasneje, ko sem mu pripovedoval to svojo prigodo, kimal Franci Derganc, večno na oblast in na vse nepoštene ljudi jezni mladenič iz Semiča. »Z biki se ni dobro bosti! Biki ne poznajo šale«. S temi *biki* pa je, o groza, mislil oblast in morda spet miličnike, zato sem hitro pogledal naokrog, če naju morda kdo ne posluša.

»Dobro, da je že leto šestinpetdeset. Oseminštiridesetega bi je ne odnesel tako poceni, ko nimaš nikjer nobenega uglednega strica. Jaz jih imam, hvala bogu, kar nekaj, in še na pravi strani so in domiselni, ko je treba komu pomagati, če zaide v težave. Meni so že.«

»Kdaj so ti?«

»Ja, oseminštiridesetega.«

»Si imel tudi ti kdaj podobne težave kot jaz?«

»Imel, kako ne?! Stalin je visel v moji pisarni kakšen teden predolgo, pa je počilo. Nekdo me je prijavil, nič dobrega se mi ni obetalo; čakala me je Slavija...«

»In?«

»So mi najprej napisali napatnico za psihiatrično specialistični pregled, zdravniški konzilij pa je potrdil diagnozo in onim iz Slavije priporočil moje zdravljenje. Za takšno diagnozo so konzilij zaprosili moji strici – da bi prišel na varno in bi se medtem to s Stalinovo sliko pozabilo.«

»Kam na zdravljenje?«

»I, kam drugam, kjer takšne, ki se radi z biki bodejo, že od nekdanj zdravijo – na Studenec vendar!«

»Med norce?«

»Ja, med norce. Kar smej se, pa ni smešno. Bilo je tam več pametnih kot norcev. Srečal sem tam tudi Dušana Bibra (sedanjega uglednega zgodovinarja dr. Dušana Bibra). Ta že ni bil nor, le hudo razjarjen. Hudo jezen na oblast.«

»In zakaj se je znašel med vami?«

»Po isti poti kot mi. Po zdravniški. Diagnoza niti ni bila potrebna. Pomisli, vdrl je v Slavijo v pisarno notranjega ministra Borisa Kraigherja, tolkel po mizi in se nanj drl, naj pri priči izpustijo njegovo dekle, ki so jo aretirali pod obtožbo, da je informbirojevka, tako da je Kraigher naročil svoje ljudske miličnike, naj tudi njega odpeljejo, kamor je treba, in kar zaradi istih razlogov. Ko so za to zvedeli moji strici, partizanski zdravniki Derganci – ja, tisti iz predvojnega sanatorija Emona – so takoj začeli pisati diagnozo.

»So diagnozi v Slaviji verjeli?«

»Sprva ne, pa so zdravniki rekli: ‚Kako da ni nor! Takšen, ki se upa vdirati k vam v Slavijo in se v teh časih dreti na vas, je lahko samo nor; druge diagnoze zanj ne more biti, je ni in je ne bo!‘ In je tako ta diganoza za Dušana Bibra obveljala ter mu morda rešila glavo...«

Vendar ta preprosta življenjska resnica, da se z *biki* ne spleča bosti (niti jih s šalami le rahlo pikati) Francija Derganca samega tudi kasneje ni spravila k pameti. Vse življenje ga grize druga, glavna življenjska krivica, ki ga je že mladega zadela in o kateri že vse življenje piše – povojna zaplemba domače hiše in grunta, vsega imetja njegovega očeta, semiškega, če ne že kar belokranjskega »kapitalista«. Ko so v Semiču gradili tisto obcestno, zdaj razpadajočo, v predvojnih časih pa kar postavno Dergančevo gostilno in trgovino (zdaj v njej stanujejo Romi), se je pri gradnji nekaj znenada podrlo ali pa je Franci zdrsnil z odra – nikoli ga nisem o tem spraševal – zmečkalo mu je nogo, postal je invalid za vse svoje dolgo, nemirno življenje. Izbruhnila je vojna, začel se je upor, belokranjski partizani pa brez živeža, oblek, zdravil. Franci je naročal vagone v Ljubljani, prihajali so na očetov trgovski naslov, partizani pa nosili blago v belokranjske zidanice, hoste in hribe. Nekdo je izdal spečo belokranjsko četo na Gornjih Lazih, vodil Italijane in Kočevarje tja po sveži sledi – le nekaj prvih belokranjskih upornikov je preživelo jutranji pokol. Franci mi je prinesel po vojni fotografijo iz tistih časov: Semičana Jožeta Mihelčiča, komunista, otrplega od mraza, vklenjenega, za glavo višjega od italijanskih vojakov, ki ga tesno obkrožajo. Prvega Slovenca – partizana, ki ga je italijansko vojaško sodišče obsodilo na smrt, prvega Slovenca, ustreljenega

zaradi upora. Nihče ne ve, kje je njegov grob. Naš Dolenjski študent je leta 1955 prvi objavil to fotografijo. Zdaj visi povečana v muzeju NOB. Po vojni so povečali tudi poslovilno pismo Jožeta Mihelčiča družini – vsem Belokranjcem.

Nekdo je izdal Francija Derganca. Ponj so prišli karabinjerji, ga v Novem mestu hudo pretepali, pa ni nikogar in nič izdal. Poslali so ga, invalida, v Italijo, v taborišče. Po vojni je Franci nadaljeval, vnet »za našo stvar«, tam, kjer je prekinil, ko so ponj prišli karabinjerji. Ne več v Beli krajini – nekje na kmezijskem ministrstvu v Ljubljani. Vse dokler ni Stalinova slika predolgo visela na steni njegove pisarne. (Dandanes ni v ministrskih pisarnah več tako norih ljudi, kot je bil semiški Franci. Če zdaj kdaj v takšno zaidem in s pogledom preletim stene, ni na nobeni več Tita.) Medtem pa je v Beli krajini potekala revolucija proti razrednim izkoriščevalcem. Francijeva družina je imela nekaj čez »maksimum« kmečke zemlje, pa poslovne prostore – gostinskega in trgovskega, ki sta tudi prišla pod udar »pozitivne revolucionarne zakonodaje«. In tako je prišla Dergančeva družina skoraj ob vse. Seliti se je morala v hišo na dvorišču zaplenjene. Okrog nove domačije so ji pustili le toliko zemlje, kolikor ji je šlo po novih postavah. Po »obsodbi ljudstva« piše na takratnih uradnih in zdaj družinskih papirjih.

Ta »sodba ljudstva« boli Francija vse življenje; kar naprej in vedno znova polni z njo Dolenjski list in drugo naše napredno časopisje. Vendar se nič ne zgodi. Kot zdaj vem, bi Franciju niti kakšna dobra karakteristika ne pomagala – in naj bi si jo še tako lepo napisal. Kolesa zgodovine ni moč zavrteti nazaj. Vendar je Franci Derganc nekoč, ko se je na obzorju spet začel svetlikati prihod novega časa (a naši časi so kar najbolj novi), poskusil še s prošnjo sodišču za revizijo te ljudske obtožbe in obsodbe, ki mu je pobrala rojstno hišo in domačijo. »Farsa, ne pa obsodba sodišča v ljudskem imenu,« je zbadljivo zapisal v tej prošnji. »Naše zaplenjeno vino so popili ljudje v Semiču, tudi moje obleke po Semiču nosili.« Bolj za šalo morda kot zares je Franci to zapisal, saj semiški Franci prav tako rad dramatično Dolenjce z zdravim humorjem, kot jih je nekoč dramil moj urednik Tone Gošnik in zdaj novomeški Franci Šali. Ko pa ne vedo, kako nevarno je to!

Pa sodišče ni imelo smisla za takšne vrste humorja, za takšne šale čez oblast, kot si jo je privoščil semiški Franci. Poštar mu je kaj hitro prinesel modro uradno pismo z debelo podčrtanim naslovom, vse prekrito z uradnimi štampiljkami (pa saj tako že vsi vemo, kakšna so ta pisma, ki nam jih pošilja oblast). Moral se je podpisati »tu in še tu«, preden mu ga je poštar dal v roke. V njem pa, o, smešno, obtožba zaradi žalitve ljudskega sodišča.

In nikjer pravega strica, ki bi mu takrat svetoval: Priskrbi si vendar karakteristiko, drugače... Ali pa je belokranjski Franci drugačnega kova, kot sem jaz, ki sem pred oblastjo takoj padel na kolena, in je hotel pred naše sodišče pokončno, kot je leta 1942 pokončno stal pred tujim vojaškim Jože Mihelčič, njegov semiški rojak, zdaj slovenski narodni heroj. Morda je tudi Franci mislil, da se pred ljudsko oblastjo ne spodobi klečati, kdo bi to vedel? Skratka: veselo sva krenila na razpravo pred metliško sodišče, vso pot razdirala šale ob tistih smešnih povojnih dogodkih, ko se ni vedelo, kdo pije in kdo plača, kdo nosi čigavo obleko po svetu in so nosili usnjene plašče le oni, tisti, ki... dokler naju ni v prazni sejni sobi utišal resni, hudo suh glas sodnika Kržana: »V imenu ljudstva se zaradi žalitve sodišča Franci Derganc obsodi na dva meseca zapore – nepogojno!«

In je šel semiški Franci kmalu zatem odsedet svojo kazen v metliški zapor. »Ni mi bilo hudega,« mi je kasneje pravil. »Veliko boljše se mi je godilo kot takrat med pravimi norci in tistimi, ki smo se nore delali ali pa so nas zdravniki prepričali, da se nam v naše dobro meša. Cigani so kar pametni ljudje: ne vem,

zakaj jih oblast tako rada zapira! Saj le kradejo, niso kontra. Tiste, ki so meni pokradli obleke, popili naše vino, pa pusti pri miru. Tiste, ki so svoja podjetja na boben pognali, pa spet pri drugih takoj direktorji postali, jih spet na kant spravili...«

Ni, vidite, zapor spametoval mojega prijatelja Francija. Nasprotno: kot bi ga kaj obsedlo, je veselo razdiral vse manj vesele, vse bolj pikre čez našo ljudsko oblast, in to v družbi in pred menoj, ki sem tudi že imel nekaj izkušenj o tem, da z oblastjo ni dobro češenj zobati. Poslušal sem ga še, saj sem ga moral – že iz vljudnosti pa še prijatelja sva bila – smejal pa se njegovim šalam nisem več. Ni bilo varno. Nikoli ni bilo, tudi zdaj, v demokraciji, ni. Zato pa sem takrat končno le dognal, kje sta resnica in pravica doma, kje je oblast.

In ko me je sestra nekoč, ko ji je sin odraščal, vprašala, kam bi z nemirnim fantom, da bi si nabral kaj šol in prišel do poklica, kruha, sem ji resno in prepričano svetoval: »V milico ga daj!« In se je zgodilo. Tudi dva moja bratranca sta bila, hvala bogu, ves čas na varnem, v milici: Matija si je nabiral benefi-rana leta za upokojitev v Metliki, Jože v Ljubljani in Novem mestu. Tudi Matijeva sta v novomeški milici. Tudi moja sestrična Micka, Bonova, ja, je bila poročena z miličnikom Markom... In še bi lahko našteval. Mene pa po tistih miličniških in sodnijskih dogodkih in spoznanjih nihče več ne sliši, da bi še kdaj kaj rekel čez to ali ono oblast: ne v gostilni, ne na cesti, ne v družbi, ne na samem. Ne resne, ne kakšne žale, ali kar tako, mimogrede, nahitrco, Dolenjcem in drugim resnim, pri oblasteh dobro zapisanim ljudem, v poduk in kratek čas. Oprosti mi zato, novomeški Franci, ta kisli protioblastni humor, ki sem ga zagrešil v svojih nemirnih, premalo premišljenih mladih letih. Saj vidiš, kam človeka pelje. Tudi brati ti ga ni treba, kaj šele objaviti, če misliš, da bi ti škodilo. Jaz bom razumel; ne bom zameril!

Novo mesto (Glavni trg) sredi 19. stoletja, (opomba na naslednji strani)

Miloš Jakopec NOVA ODKRITJA O HEINRICHU TANDLERJU IN FRANCU POLAKU

V prvi polovici 19. stoletja sta v Novem mestu živela Heinrich Tandler, tiskar, in Franc Polak, II. aktuar na okrajnem komisariatu. V mestu sicer nista povzročila kakšnih zelo pomembnih odločitev, kljub temu pa je vpliv njunega delovanja zapustil v mestni zgodovini mnoge kulturne in politične posledice. O obeh je bilo doslej znanega le malo. Za začetek naj ju predstavimo po doslej znanih podatkih.

Heinrich Tandler naj bi po dosedanjih domnevah prišel iz Nemčije in v obdobju med 1810 in 1819 odprl v Novem mestu tiskarno. Njegov prvi ohranjeni tisk je iz leta 1819. Poročen je bil z Marijo, roj. Wirth (tudi Würth), rojeno 14. avgusta 1797 v Celju. V zakonu z njo je imel pet otrok (Celestino, Henrika, Konstantina, Matijo in Friderika), ki so bili rojeni v Novem mestu po letu 1821. Heinrich Tandler je umrl 8. julija 1836 v Novem mestu kot ena prvih žrtev kolere v tem letu. Poleg tiskarne je imel v Novem mestu tudi knjigarno in papirnico. Po njegovi smrti je posle prevzela vdova Marija, kasneje pa sin Konstantin (leta 1848). V knjigarni je Konstantin osnoval tudi izposojevalnico knjig. Okoli leta 1865 se je preselil v Gradec in prepustil posle bratu Frideriku. Ta je bil bolan na očeh in je leta 1873 prodal tiskarno Vincencu Bobnu, knjigarno in papirnico pa je vodil do leta 1907, ko je oboje prodal tiskarju Urbanu Horvatu.

To je kratka vsebina dejstev, ki so jih o Tandlerju in njegovi družini zagotovo z velikim trudom zbrali: prof. Janko Jarc, pokojni ravnatelj Študijske knjižnice Mirana Jarca, Bogo Komelj, in kustos novomeškega muzeja, Ludvik Tončič.

Franc Polak je bil leta 1847 premeščen iz Prema pri Ilirski Bistrici kot II. aktuar na enako dolžnost na okrajni komisariat v Novo mesto. V Novem mestu se je takoj vključil v družbeno življenje. 6. januarja 1848 je v prostorih Kazina uprizoril Linhartovega »Matička« v Prešernovi priredbi. 10. maja 1848 je začel z odvetnikom Jožetom Rozino izdajati časnik Sloveniens Blatt, ki ga je tiskal Konstantin Tandler in je izhajal do 29. decembra 1848, urejal pa ga je Franc Polak. Tedanja oblast se je nadležnega ji delovanja Franca Polaka odkrižala tako, da ga je konec leta 1848 prenesta. Z delovanjem Franca Polaka v Novem mestu se je precej podrobno ukvarjal v času svojega bivanja v Novem mestu Janez Trdina. V svojih zapisih je časniku Sloveniens Blatt v zvezku 8 posvetil strani 76 do 93, njegov lik pa orisal v noveli Vedež. To gradivo o Francu Polaku je dosegljivo v objavljenih zapisih prof. Janka Jarca, Boga Komelja in Janeza Logarja.

Ko sem začel z raziskavo časnikarstva na Dolenjskem, sem takoj v začetku naletel na imeni Heinricha Tandlerja in Franca Polaka. Najprej sem zbral vse, kar je o njiju znanega, mnoge neznanke v zvezi z njima pa so predstavljale svojevrsten izziv. V skoraj dveletnem delu mi je uspelo k prej naštetim, znanim podatkom, dodati nekaj novih drobcev, ki vsaj malo bolj osvetljujejo njuni osebi. Za Tandlerja je bilo treba ugotoviti, kdaj je v Novem mestu odprl tiskarno, odkod je prišel v Novo mesto, kdaj in kje je bil rojen ter najti kakšen njegov še ohranjeni tisk, starejši od tistega iz leta 1819, ki ga hrani NUK. Pri Francu Polaku je bila naloga približno enaka: ugotoviti njegove rojstne podatke, družinsko in krajevno poreklo, potek njegovih službovanj in izobrazbo. Pri Polaku bi se iz teh podatkov dali opredeliti tudi vplivi, pod katerimi je pridobil za tiste čase izredno razgledanost in naprednost.

Stara novomeška razglednica (na strani 33) potrjuje, bi lahko rekli... Na njej so od leve proti desni zvrščne: hiša, v kateri je bila pred časom Zavarovalnica Triglav, zdaj pa so v njej prodajalna Planika in uredništvo Dolenjskega lista ter novomeška KTV, nato je stopniščni prehod na novomeško tržnico, nato sta dve hiši, v katerih je zdaj Elektrotehnina prodajalna. Prva je bila pred leti Moškonova, druga pa Tandlerjeva in v njej je imel Tandler knjigarno in papirnico. Na napisni tabli je firma C TANDLER. To je torej napis, ki ga je imel Konstantin Tandler, pa ga najbrž niso sneli, ko je prodajalno 1865. leta prevzel za njim brat Friderik. Zadnja na desni je bivša Zurčeva hiša, v njej je danes Dolenjskino prodajalna Tekstil. Razglednico hrani Dolenjski muzej v svoji etnološki zbirki. (op. avtor)

KULTURA
Rast 2/1991

Tako oblikovane naloge so se mi zdele, preden sem začel, lahko uresničljive, vendar sem zelo hitro ugotovil svojo zmoto. Dragoceni drobci, ki so dodani k doslej znanemu, so zasluga vseh, ki so sodelovali in pomagali. Zahvala gre prof. Karlu Bačerju za nenehno spodbujanje in dragocene nasvete, s katerimi je usmerjal raziskovanje, ge. Slavki Ložar za posredovane podatke o starem Novem mestu, g. Jožefu Lapu, kapiteljskemu proštu, za posluh in ljubeznivo sodelovanje, ge. Meti Matijević iz oddelka Arhiva RS v Novem mestu za njen prispevek, prof. Janku Jarcu za spodbude in sodelovanje ter za izkazano pomoč, p. Felicijanu, knjižničarju frančiškanskega samostana v Novem mestu, g. Francu Baragi, arhivskemu strokovnjaku iz Ljubljane, ter osebo študijske knjižnice Mirana Jarca, še zlasti ge. Nataši Petrov, za pomoč in sodelovanje. Moja hvaležnost tudi vsem delavcem arhivskih in knjižničarskih ustanov v Ljubljani, ki sem jih obiskoval.

Delo bi bilo veliko lažje, če ne bi bil del arhiva za obdobje prve polovice 19. stoletja po krivdi nekaterih neodgovornih novomeških oblastnikov 1946. leta odpeljan v papirnico Vevče kot odpadni papir. Arhivske praznine, ki je nastala s tem, ne bo mogoče nikoli nadomestiti. Ta ugotovitev naj bo poudarjena kot poduk in svarilo za prihodnja ravnanja, da se kaj takšnega ne bi več primerilo.

Začel sem s pregledom knjižnih virov in z listanjem po biografskih in bibliografskih leksikonih. Uspeh je bil nič. Sledilo je iskanje v matičnih knjigah na Kapitlju za rojstnimi podatki tiskarja Tandlerja. Bil je hladen poznojesenski dan 1989., ko sva se z g. proštom Lapom, ki ga ni bilo treba nič prositi, podala v klet k pregledu matičnih knjig. Kapiteljsko arhivsko bogastvo je bilo takrat zloženo v kupih na deskah po tleh med ekspanati spomeniškega varstva, ki so bili tam začasno spravljani. Razmajana omara z matičnimi knjigami je stala za nekakšnim pultom, ob njej pa kos nekega spomenika, da so se vrata omare le s težavo odškrnila za četrtno. Bilo je zoprno mrzlo in pri dihanju nama je sopara kar puhtela iz nosnic in ust. Ker sem domneval, da se je Tandler poročil v Novem mestu, je g. Lap najprej poiskal poročno knjigo. Prelistala sva jo od 1810. do 1820. leta, toda vpisa Tandlerjeve poroke nisva našla. Sledil je pregled knjige umrlih za leto 1836. V njej so tekoče opravljene vpisi do julija 1848 (Tandler je umrl 8. julija), nato sta meseca julij in avgust preskočena, nakar sledijo spet vpisi v septembru. Zatem sva se lotila še rojstne knjige. V letu 1821, ko se je Tandlerju rodila hči Celestina, je vpisana mati Marija Tandler, roj. Wirth, z vsemi osebnimi podatki in vpisi rojstev vseh petih otrok, oče pa je naveden samo kot Heinrich, brez vseh drugih podatkov. Ko sem se ves premražen in tudi obupan poslavljaj, me je g. Lap pobodril in svetoval, naj poizvedujem naprej na župnijskem uradu sv. Danijela v Celju, ker so v starih časih morale biti opravljene poroke po cerkveni postavi, če je bilo le mogoče, v župni cerkvi neveste. Ta trditev se je pozneje izkazala kot pravnja, toda pisna poizvedba v Celje je ostala brez odgovora.

Ob vsakodnevnem delu na ostalem gradivu (prebiranje starih časnikov in iskanje po strokovnih in zgodovinskih knjigah) sem veliko razmišljal o Tandlerju in Polaku in se občasno loteval tudi nalog v zvezi z njima. V februarju 1990 je sodil v to delo obisk kartuzije Pleterje. Vse potrebno v zvezi z obiskom je pripravil in me tja tudi pospremil g. Matjaž Verbič. Upal sem, da bo v Pleterjah mogoče najti kakšen starejši ohranjeni Tandlerjev tisk ali Juventus dijakov novomeške gimnazije, ker so bili med dijaki redno štipendisti kartuzije Pleterje. Uspeha ni bilo. Enako neuspešen je bil pregled v knjižnici frančiškanskega samostana v Novem mestu in v samostanski kroniki.

Spomladi 1990 sem se oglasil v oddelku Arhiva RS v Novem mestu na Jenkovi in povprašal, če jim je kaj znanega o Tandlerju ali Polaku. Ga. Meta Matijević je prisluhnila moji pripovedi o raziskavi, ki jo opravljam. Ponudila mi je mapo

Tandler, v kateri je bilo le par računov tiskarne iz časov, ko jo je vodila vdova Marija. Prosil sem, naj bodo pri pregledu tiskovin pozorni na morebitno oznako, da so tiskane pri Tandlerju, in na spise, v katerih bi bila omenjena. Sledil je »napad« na ustanove v Ljubljani. Obisk v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, na slovenskem biografskem inštitutu, v Mestnem arhivu Ljubljane, v Arhivu RS in v NUK. Te ustanove sem obiskoval po večkrat, povsod so mi pomagali z nasveti, listal sem po Schematismusih in Provinzial Handbuchih, vendar brez uspeha.

Medtem sem se vsak mesec po nekajkrat oglašal v arhivu na Jenkovi pri Matijevečevi. Konec novembra 1990 se je tam prvič »odprlo«: povedala je, da je med spisi naletela na zajeten sveženj listin, v katerih se omenja Polak. Dejala je, da je v svežnju nekaj Polakovih osebnih vlog, prepiska v zvezi z njegovo premestitvijo iz Novega mesta in spis o disciplinski preiskavi v zvezi z anonimnim pismom, naslovljenim na okrajnega sodnika Pindlerja, ki se, kot je dejala, »bere kot kriminalka«... Izločila sva 27 listov, ki sem jih v Študijski knjižnici Mirana Jarca fotokopiral. Nato se je začel križev pot z rokopisno gotico in nemščino, v kateri so bili napisani vsi listi. Sam je nisem bil v stanju razvozljati, zaman pa sem v Novem mestu iskal koga, ki bi znal in bil pripravljen spise prebrati in prevesti v slovenščino.

Težavo je odpravil prof. Janko Jarc, ki se je kljub bolnim očem, iz zanimanja za stvar, ponudil, da prebere spise. Odnese sem mu jih in že čez kratek čas me je poklical, naj pridem ponje. Bil je tako ljubezniv, da mi je skupaj s spisi izročil tudi natipkan prevod v skrajšanem izvlečku.

V omotu so med drugimi listinami tri lastnoročno napisane Polakove vloge. Prva je s 7. junija 1848 in je naslovljena na Deželno predsedstvo v Ljubljani. Polak piše, da mu je marca t.l. umrla mama, ki jo je vzdrževal v času bolezni, in opravil njen pogreb na svoje stroške, da ima v Kranju dva stara, betežna sorodnika, katerih dolžnik je še iz časov študija, ko sta ga podpirala z denarjem, da je bil dve leti praktikant brez plače, da izhaja iz revne družine in se je v času študija zadolžil. Zato prosi za 100 goldinarjev predujma. Druga vloga je z 21. julija 1848 in je naslovljena na Deželni gubernij v Ljubljani. V njej ponavlja navedbe iz prve vloge in vnovič prosi za predujem. Vloga z 20. novembra 1848 je tudi naslovljena na Deželni gubernij v Ljubljani. V njej opozarja, da je 9. novembra prosil za odobritev povračila selitvenih stroškov, pa še nima rešitve. S premestitvijo v Ribnico se strinja in je pripravljen za selitev najeti posojilo, če mu bodo odobreni selitveni stroški. Te tri Polakove vloge vsebujejo skupno šest strani, velikosti A-4 v rokopisu. Na njih so razni uradni zaznamki iz postopka reševanja. Med drugim tudi pripis, da je Franc Polak »Uberkreiner« (torej Gorenjec!) in da izhaja iz revne družine. Ostali spisi se nanašajo na dopisovanje med Deželno vlado v Ljubljani in Okrožnim uradom v Novem mestu o premestitvi Polaka in nekaterih drugih uslužbenecv. Tam najdemo tudi uradno potrditev Okrajnega urada iz Ribnice, da je Polak tam pričel z delom 7. decembra. V spisu št. 18 192/4247, ki ga je novomeški Okrožni urad prejel 27. oktobra 1848, sporoča Gubernij Ljubljana: »Prav tako je II. aktuarja okrožnega urada Franca Polaka zaradi njegove vdanosti pijači in iz tega izhajajočih javnih nevšečnosti in slabega zgleda premestiti po službeni potrebi. Polaku je že ob času njegovega službovanja v Ilirski Bistrici (mišljen je Prem!) izrekel predstojnik okrožnega urada v Postojni pretjnjo oz. opomin zaradi njegovega čezmernega pitja in mu tudi v imenu gubernija zapretil, da bo v primeru neposlušnosti pri najmanjšem povodu odpuščen iz službe. Zato je treba takoj odrediti Polakovo premestitev v Ribnico.«

Nova dejstva, ki so jih vsebovali ti na novo odkriti arhivski dokumenti, so dala nove osnove za bolj usmerjeno iskanje. Najpomembnejše je bilo dvoje: da je bil Franc Polak po rodu Gorenjec in da mu je v marcu 1848 umrla mama.

Najprej sem se lotil podrobnega pregleda Schematismusov in Provinzial Handbuchov. To sta publikaciji, ki so ju v Avstriji izdajali vsako leto in sta vsebovali pregled vseh uradov in imena uradnikov, ki so zasedali posamezna delovna mesta. Žal v nobeni naši arhivski ustanovi nimajo ohranjenega kompleta obeh publikacij za gubernijo Kranjsko.

V Schematismus des Laibacher Gouvernements in Königreiche Illyrien za leto 1843 sem na strani 54 našel vpis: Bezirksobrigkeiten Egg ab Podpetsch und Kreutberg (Provisorisch landestfürst verzeinigtes Bezirk commisariat) – Konceptspraktikant, Herr Franz Pollak. V Provinzial Handbuch Gubernie Laibach za leto 1844 je na strani 56 pod enako označbo urada kot prej spet naveden Konceptspraktikant Herr Franz Pollak. (Dr. Janko Polec v svoji knjigi Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 312, v poglavju Upravna razdelitev Kranjske leta 1817, navaja: Ljubljansko okrožje, II. sekcija Križ, okrajna gospodska št. 7 – Gospodstvo Brdo pri Podpeči. Lastnik: dr. Janez Burger. Glavne občine: Moravče (3129), Lukovica (2826) in Št. Ožbolt (2454)). Franc Polak je v letih 1843 in 1844 delal kot neplačani praktikant v okrajnem uradu gospodske v Brdu pri Podpeči na Gorenjskem.

V Provinzial Handbuch Gubernie Laibach za leto 1845 je na strani 69 v Bezirksobrigkeiten in Adelsberg Kreise, Prem zu Feistritz vpis: aktuar 2 ter Klasse Herr Franz Pollak, v enaki knjigi za leto 1846 je na strani 70 med zaposlenimi v Adelsberg Kreise, Prem zu Feistritz naveden aktuar 2 ter Klasse Herr Franz Pollak. Ne v Provinzial Handbuch in ne v Schematismusu za leto 1847 Franc Polak ni naveden. Najbrž zato, ker je bil v tem letu premeščen iz Prema v Novo mesto. V Provinzial Handbuch Gubernie Laibach za leto 1848 je med zaposlenimi v Neustadtler Kreise, Rupertshof zu Neustadtl spet naveden: aktuar 2 ter Klasse Herr Franz Pollak. Po pravkaršnji navedbi naj bi Polak delal v gospodarskem uradu na Ruperč Vrhu, vendar je iz ohranjenih spisov v enoti Zgodovinskega arhiva v Novem mestu razvidno, da je delal na Okrajnem komisariatu v Novem mestu. Iz zaznamka na enem izmed teh spisov je razvidno, da je bil Franc Polak premeščen iz Novega mesta v Ribnico na tamkajšnji okrajni komisariat, kjer je začel delati 7. decembra 1848. V letih 1845, 1846 in deloma 1847 je Franc Polak torej delal v Premu pri Ilirski Bistrici, deloma v 1847 in 1848 v Novem mestu in bil konec 1848 premeščen v Ribnico na Dolenjskem. S tem opisom je ugotovljen potek Polakovega službovanja v času od 1843 do 1849.

Navedba na enem izmed v Novem mestu ohranjenih arhivskih dokumentov, da je Franc Polak Gorenjec, me je napotila k iskanju njegovega rodu na Gorenjskem. Na opozorilo prof. Bačerja, da je na novomeški gimnaziji v letu 1846 končal študij neki Albert Polak, ki je bil doma iz Tržiča, sem iskanje osredotočil na Kranj in Tržič. V knjigi Viktorja Kragla: Zgodovinski drobci župnije Tržič sem našel 24 družin s priimkom Polak v Tržiču, v knjigi Jožeta Žontarja Zgodovina mesta Kranj (1982) pa skoraj 50 družin s priimkom Polak v Kranju. Izločanje glede na starost in imovitost (med Polaki so bili bogati obrtniki, duhovniki, visoki uradniki in celo industrialci) je krog sicer zožilo (Franc Polak je bil iz revne družine), vendar ne dovolj.

Franc Polak je kot drugi aktuar moral imeti gimnazijsko izobrazbo. Ker je bil Gorenjec, je gimnazijo skoraj zagotovo obiskoval v Ljubljani (v Kranju je takrat še ni bilo). V Zgodovinskem arhivu Ljubljane sem se zato lotil iskanja v gimnazijskih katalogih. Domneval sem, da je bil Franc Polak rojen po letu 1820. (Prof. Bačer je trdil, da je bil starejši in izkazalo se je, da je imel prav.) Iskal sem po katalogih od 1830. do 1842. leta. Pisani so v rokopisni gotici, ljubljansko jezuitsko gimnazijo je obiskovalo od 400 do 600 dijakov na leto in pregledal sem več kot 5000 imen. Našel sem samo tri Polake, toda nobeden ni bil Franc.

JUVENTUS

CAESAREO-REGII

GYMNASII ACADEMICI

LABACENSIS

B

MORIBUS ET PROGRESSU IN LITTERIS

C E N S A

EXEUNTE ANNO SCHOLASTICO

MDCCCXXVII. 1827

Katalog

dem Schullehrer 1827.

unter der

Schüler

der Gymnasie zu Laibach

Am Gymnasie zu Laibach
für das Schuljahr 1827.

Naslovnica kataloga za šolsko leto 1827 (za drugi razred grammaticae classe, drugi semester gimnazije v Ljubljani), v katerem je vpisan Franc Polak. Katalog je ohranjen v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. (op. avtor)

Adscribi meruerunt Classi ex	Mo- ribus.	Do- ctri- na Re- lig.	Ling- lati- nae Stu- dio.	Geo- gra- phia et Hist.	A- rith- me- tica.
Jenoch Mart. Carn. e fano S. Martini <i>ex. a did.</i>	1ac.	1	1	1	1
Jerko Casp. Croata Carlopago <i>Stip. Caes. e fund. milit. confin.</i>	1em.	1	1	1ac.	1
Kaidisch Jos. Carn. Reifniz. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1
Karis Aloys. Tergest.	1	1	1	1	1
Karlín Matth. Carn. Locopolit. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1ac.	1
Heber Thom. Carn. Sallenberg.	1	1	1	1ac.	2
Kepitz Alex. Carn. Zirklach. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1	1	1ac.	1
Koschier Aloys. Carn. Planina	1	1	2	2	1
Leben Math. Carn. Nakles. <i>ex. a did.</i>	1em.	1	1	1em.	1
Leben Valent. Carn. Nakles. <i>ex. a did.</i>	1em.	1ac.	1	1ac.	1ac.
Mrak Matth. Carn. e fano S. Georg.	1	1	2	1	1
Namre Ant. Carn. Laas <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1ac.	1ac.
Podlager Jos. Carn. Schelmitz <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1ac.
Pokorn Franc. Carn. Alt-Laak.	1	1	3	2	1ac.
~~Pokorn Franc. Carn. Krainburg.~~	~~1~~	~~1~~	~~3~~	~~1~~	~~1ac.~~
Potokar Jacob. Carn. e fano S. Leonardi	1	1	3	1	2
Pototschnik Laurent. Carn. Asp. <i>ex. a did.</i>	1	1	2	1ac.	2

Adscribi meruerunt Classi ex	Mo- ribus.	Do- ctri- na Re- lig.	Ling- lati- nae Stu- dio.	Geo- gra- phia.	Arith- me- tica.
Perko Alois. Carn. Gotho-Suevus. <i>ex. a did.</i>	1	1	2	1	1
Pokorn Franc. Carn. Alt-Laak. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1ac.
Pollak Franc. Carn. Krainburg.	1	1	2	1ac.	1
Pristou Joan. Carn. Asp. <i>ex. a did.</i>	1	1	2	1	1
Recher Joan. Carn. Labac. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1	1	2	1
Rizzi Vinc. Carinth. Spital. <i>ex. a did.</i>	1ac.	1em.	1	1ac.	1
Sassenberg Joan. Carn. Labac. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1	1ac.
Schifrer Jac. Carn. Selzach. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1ac.	1
Schifrer Prim. Carn. Selzach. <i>ex. a did.</i>	1	1	1	1ac.	1
Schneider Anton. Bohem. Pleifswedl. <i>rep.</i>	1	1em.	1	1em.	1ac.

Juventusa ljubljanske gimnazije za leto 1826 in 1827. Med dijaki je vpisan Franc Polak. Bil je odličen dijak, le latinščina mu ni šla najbolje. Zaradi pomanjkanja prostora smo se zatekli k montaži obeh Juventusov (tiskana sta vsak na treh straneh). Oba izvoda sta ohranjena v Studijski knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu. (op. avtor)

Kmalu nato me je prof. Bačer opozoril, da ima Študijska knjižnica Mirana Jarca svežnjic Juventusov ljubljanske gimnazije. Ko sem jih pregledal, se je izkazalo, da to, kar iščeš daleč naokoli, najdeš doma... Iz Juventusov je bilo razvidno, da je Franc Polak obiskoval v letih 1826 in 1827 prvi in drugi razred Grammaticae Classe na ljubljanski gimnaziji. Naknadni pregled katalogov v Zgodovinskem arhivu Ljubljane je pokazal, da je bil takrat star 10 oz. 11 let, iz vpisa v katalogu pa je razvidno, da je bil njegov oče Thomas usnjar in da je doma iz Kranja.

Polakova navedba v prošnji za predujem, da mu je v marcu 1848 umrla mama, je bila napotek za pregled matičnih knjig. V arhivu Nadškofijskega ordinariata v Ljubljani sem v mrliški knjigi za mesto Kranj za obdobje 1843 do 1850 našel vpis, da je Lucija Polak, vdova po usnjarju, umrla na dan 21. februarja 1848 v starosti 71 let in 2 meseca na Savevorstadt 32 v Kranju. Kot vzrok smrti je navedena izčrpanost. Pri pregledu krstne knjige (XII. Tauf Buch 1815–1818 župnije v Kranju) v istem arhivu sem na strani 5 našel vpis, ki pove: »Franc Polak je bil rojen na Savevorstadt 32 v Kranju 26. marca 1815 kot zakonski sin Tomaža Polaka, usnjarskega mojstra, in matere Lucije roj. Rother, botra pa sta bila Georg Švarc »veisgelber« in Marija Semon, kmetica.« Tako je dosedanjemu védenju o Francu Polaku, prvemu časnikarju in uredniku v Novem mestu, dodanih nekaj novih drobcev.

Iskanje v zvezi s Tandlerjem je bilo težje in manj uspešno. V Schematismusih in Provinzial Handbuchih ni Tandlerjeva tiskarska obrt nikjer zabeležena. Domnevni začetek Tandlerjeve tiskarne med 1810 in 1820 mi je nenehno vzbujal dvome ob njegovem domnevnem rojstvu v letu 1793. V starosti 17 let še ni mogel biti izučen obrtnik, za samostojno obrt je moral opraviti mojstrski izpit, za začetek obrti pa je potreboval denar, ki si ga je moral prislužiti. Vsega tega ni zmozel pred 1817. letom.

V Novo mesto naj bi prišel iz Sudetov ali Nemčije. Tiskarske stroje je moral pripeljati s seboj, saj jih v tistih časih na Kranjskem ni mogel kupiti. V Novo mesto se najbrž ni podal kar na slepo, pač pa se je kje nastanil in poizvedoval. Njegova poroka s Celjansko Marijo Wirth me je navajala k sklepanju, da se je najbrž ustavil v Celju in se tam z njo seznanil.

V Dolenjskih novicah (letnik 1918, stran 128) sem odkril nekrolog pokojnemu Frideriku Tandlerju. V obsežnem sestavku, ki kaže, da je pisec družino Tandler dobro poznal, so navedbe: »Rodbina Tandler biva v Rudolfovem že nad 130 let in se je priselila semkaj z Moravskega«; da je pokojni Heinrich Tandler zidal v Novem mestu na Glavnem trgu hišo, »ki je zdaj lastnina vdove Kenda«.

Iskanje po starih listinah zemljiške knjige je bilo brezuspešno. Tandlerji so torej delovali v dveh hišah: v sedanji Pfaffovi hiši na Glavnem trgu (stara hišna številka 99, poznejša 105) je bila tiskarna in v tej hiši so bili po zapisu v krstni knjigi, ki jo hrani novomeški Kapitelj, rojeni vsi Tandlerjevi otroci. Kustosinja Meta Matijevičeva me je opozorila, da ima Dolenjski muzej staro razglednico Glavnega trga, na kateri je vidna napisna tabla Tandler. Iz zadreg je pomagala še gospa Ložarjeva s starim seznamom novomeških hiš, ki ga hrani. Na tem seznamu je pokojni Otmar Skale vpisal pri hiši na Glavnem trgu št. 93 domač naziv »pr Tandler« (kot poznejši lastniki so navedeni Oblak, Kopač in Kenda), pri hiši št. 99 pa je vpisal domač naziv »pr Tanlerc«. V Dolenjskem muzeju sem nato res dobil razglednico, na katero je opozorila Matijevičeva. Tandlerjeva knjigarna je delovala na stari hišni številki 93 na Glavnem trgu. To je poznejša Ogrizkova hiša, v njej pa je danes prodajalna Elektrotehne.

Miloš Jakopec
NOVA ODKRITJA O HEINRICHU
TANDLERJU IN FRANCU POLAKU

Vpis poroke Heinricha Tandlerja z Marijo Wirth v poročni knjigi Župnije sv. Danijela v Celju. V knjigi je vpis opravljen v eni vrsti na dveh straneh, mi pa smo si pomagali z montažo in smo podatke o nevesti zmontirali pod ženinove. Poročno knjigo hrani Arhiv republike Slovenije v Ljubljani. (op. avtor)

<p>24. 5. 1819</p>	<p>Was die Heirat in der Kirche Mariae P. D. verwir.</p>	<p>Ge. Joh. Grashütz Burglar.</p>	<p>Herr Heinrich Tandler geb. P. D. geb. am 7. Juli 1795 Tandler geb. Mayr. Wirth geb. August P. D. P. D. (P. D. P. D.) in Burgweil in Steierm.</p>	<p>1 24 17 35</p>
<p>22. 5. 1819</p>	<p>Anna Maria Wirth geb. am 4. August 1797 Wirth geb. August P. D. P. D. (P. D. P. D.) in Burgweil in Steierm.</p>	<p>22 4. VIII 17. 27</p>	<p>Herr Carl Stöckert P. D. Burgweil in Steierm. Herr Math. Wirth Burgweil in Steierm.</p>	<p>22 4 17</p>

Trditvi pisca nekrologa, da je družina Tandler v Novem mestu že 130 let in da je prišla z Moravskega, je ovrгла najdba v Arhivu RS. Tam sem v poročni knjigi župnije sv. Danijela v Celju našel vpis Tandlerjeve poroke z Marijo Wirth. Iz podatkov o ženinu je razvidno, da je: »Gospod Heinrich Tandler zakonski sin pokojnega gospoda Ignaca Tandler tukajšnjega magistratskega svetnika, ta čas c.k. okrožni knjižni tiskar v Novem mestu na Kranjskem, katolik, star 24 let, samski, rojen 7. julija 1795 v Celju.« Podatki o nevesti povedo: »Nevesta Maria Wirth zakonska hči gospoda Mathias Wirth tukajšnjega mestnega čuvajskega nadzornika, katoliške vere, stara 22 let, samska, rojena 4. avgusta 1797 v Celju.« Poroka je bila opravljena 24. maja 1819 v Celju in je vpisana v poročni knjigi za obdobje 1804 do 1826 na straneh 212 in 213. Tako je končno najden uradni zapis o rojstvu in krajevnem poreklu Heinricha Tandlerja. Njegov oče, ob Heinrichovi poroki že pokojni Ignac, je bil v Celju magistratni svetnik. Heinrich Tandler je ob poroki, spomladi 1819, že imel tiskarno v Novem mestu.

Majda Pungerčar ČEVLJARSKA OBRT IN TOVARNA OBUTVE V NOVEM MESTU

Čevljarska obrt v Novem mestu

Srednjeveška mesta so bila naselja obrtnikov in trgovcev. Od podeželja so se bistveno razlikovala po dejavnosti. V mestih sta živela obrt in trgovina, podeželje pa se je ukvarjalo s kmetijsko dejavnostjo. Številčno močni sta bili čevljarska in usnjarska obrt, ki v tem času še ništa bili ločeni. V 14., zlasti pa v 15. in 16. stoletju, so se obrtniki iste stroke združevali v cehe. V večini tedanjih mest na Slovenskem so ustanavljali tudi čevljarske cehe. V Novem mestu je bil sprva ceh čevljarjev in usnjarjev, vendar niso ohranjeni podatki o času nastanka, gotovo pa je obstajal v 17. stoletju, verjetno že stoletje prej. Marca 1784. leta se je ceh razdružil v dva samostojna ceha – usnjarskega in čevljarskega.¹

¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, NME 107, škatla 1

Skrinjica novomeškega čevljarskega ceha (dat. 1784). Hranil jo je Leopold Cigler in jo pred drugo svetovno vojno podaril Muzejskemu društvu Novo mesto (iz fototeke Dolenjskega muzeja)

Vsak ceh je imel svoja pravila, t.i. cehovski red, ki je podrobno določal delo ceha in posameznega člana. Ustanovno listino, cehovski red in premoženje ceha, so hranili v cehovski skrinjici. Vsako leto so volili cehovskega načelnika, ki je skrbel za skrinjico in preverjal kakovost izdelkov članov ceha. Vsakdo, ki je želel opravljati čevljarsko obrt v mestu, je moral biti član ceha. V 17. in 18. stoletju so cehi omejevali število članov, kar je vplivalo na to, da je ostalo število čevljarjev v mestu več let nespremenjeno, zmanjševalo je konkurenco in onemogočalo samostojno delo mladim čevljarjem.¹ Zavirali so svoboden razvoj obrti. Po letu 1809, ko so vplivi francoske revolucije segli tudi v naše kraje, so cene ukinili. Formalni znaki cehovstva pa so se v Novem mestu ohranili do začetka našega stoletja, zlasti kot udeležba na procesijah ob večjih cerkvenih praznikih.² Novomeški čevljarji so se procesij udeleževali združeni pod bandero svojega zaščitnika, svetega Jakoba.

Šolanje čevljarjev do začetka 20. stoletja je bilo dolgotrajno in naporno. Potekalo je v delavnici čevljarskega mojstra. Vajeniška doba je trajala dve do štiri leta.

² Ustni vir – Vane Murn, Novo mesto

V tem času je vajenec opravljal vsa dela pri mojstru v delavnici in v hiši. Po končani vajeniški dobi je delal kot pomočnik v delavnici, a tudi dve do štiri leta, nakar je moral po svetu za eno leto ali več k različnim čevljarjem mojstrom. Veljalo je pravilo, da je vsak mojster strokovnjak za določeno delo in da se pomočnik od vsakega nekaj nauči. Po vrnitvi domov je pomočnik pokazal svoje znanje na mojstrskem izpitu, in šele ko ga je uspešno opravil, je postal mojster.

Delavnik je trajal šestnajst ur, po prvi svetovni vojni osem do dvanajst ur, brez plačanih nadur. Glede na splošne gospodarske razmere se je število čevljarjev v Novem mestu spreminjalo. Leta 1930 je bilo v mestu šestnajst čevljarjskih delavnic. Veliko čevljarjev je delalo priložnostno, zlasti na podeželju obrti niso imeli prijavljene.

Pred vojno so čevljarji izdelovali nove čevlje in popravljali stare. V zimskem času so hodili po domovih, kjer so naredili čevlje za eno leto vsej družini. Tak način dela so imenovali »štira«.²

Čevljarjska delavnica Alojza Grilca je bila pred vojno največja v Novem mestu. Tu je bilo zaposlenih petnajst do dvajset delavcev z izredno nizkimi mezdami. Večina delavcev je zaslužila od 96 do 120 din, kar ni zadoščalo za preživetje, saj so Grilcu plačevali za hrano in stanovanje 90 din. Zaradi takih razmer so delavci stavkali leta 1934, a niso bili uspešni.

Po drugi svetovni vojni so se razmere v čevljarstvu spremenile. Število čevljarjev—obrtnikov je močno padlo in njihovo delo se omejuje v glavnem na popravilo, ne pa izdelavo novih čevljev.

Leta 1985 so bili v vsej novomeški občini le štirje čevljarji in dva s popoldansko obrtjo.

Razvoj čevljarjske industrije v Novem mestu

Novo mesto ima torej bogato čevljarjsko tradicijo. Do druge svetovne vojne je bila sicer razvita le čevljarjska obrt, industrija pa se je razvila v povojnem času.³ Predvojni čevljarji — Kovarik, Jakše, Heferle, Helmič, Makovec, Rodič in Picelj — so leta 1945 ustanovili Čevljarjsko zadrugo Novo mesto, ki je poslovala na Glavnem trgu 17. Leta 1946 se je priključila Nabavno-prodajni zadrugi (NAPROZA) v Novem mestu. Konec tega leta je bilo zaposlenih že 28 delavcev, zato se je obrat osamosvojil in preimenoval v Mestno podjetje Čevljarstvo Novo mesto, ki je bilo 14. januarja 1947 uradno registrirano. Istega leta se je obrat preselil v predvojno Polhovo tovarno perila v Novem mestu, na Cesti komandanta Staneta 38, kjer so ostali vse do selitve v sedanje prostore v Bršljinu leta 1978. Požar, ki je izbruhnil leta 1953 v prostorih podjetja, je povzročil precejšnjo škodo. V začetku leta 1954 se je podjetje preimenovalo v Industrijo obutve Novo mesto.

Podoben razvoj čevljarjske industrije zasledimo tudi v Dolenjskih Toplicah. Leta 1945⁴ je trinajst mladih čevljarjev ustanovilo Čevljarjsko zadrugo v Dolenjskih Toplicah, ki se je povezala s tedanjo NAPROZO Straža—Toplice. Čevljarjska zadruga se je leta 1955 preimenovala v Čevljarjsko podjetje BOR Dolenjske Toplice. Zaradi raztresene proizvodnje v več stavbah so imeli precejšnje težave. Novogradnja proizvodnih prostorov, ki je bila končana leta 1975, je te težave odpravila.

Leta 1975 so se dogovorili o združitvi Industrije obutve Novo mesto in Čevljarjskega podjetja BOR Dolenjske Toplice. Od leta 1976 do leta 1990 sta poslovali podjetji skupaj pod imenom Tovarna obutve Novo mesto s tozdoma: Obutev Novo mesto in Lahka obutev BOR Dolenjske Toplice. 1. januarja 1990 sta se oba tozda osamosvojila in ustanovljeni sta bili dve podjetji: Tovarna obutve Novo mesto in Tovarna čevljev BOR Dolenjske Toplice.

³ Arhiv Tovarne obutve Novo mesto

Grilčeva čevljarjska delavnica in njegovi delavci (pred letom 1940; iz fototeke Dolenjskega muzeja)

⁴ Arhiv Tovarne čevljev Bor Dolenjske Toplice

Majda Pungerčar
 ČEVLJARSKA OBRT IN
 INDUSTRIJA OBUTVE
 V NOVEM MESTU

Leto	Štev. zaposlenih	Štev. izdel. čevljev
1950	47	23.000
1960	214	
1970	236	292.500
1975	268	408.165
1985	294	
1989	307	537.244
1991 (30. 4.)	280	151.575

TABELA 1:

Število zaposlenih in število izdelanih parov čevljev v Tovarni obutve Novo mesto.

Tovarna obutve Novo mesto (iz fototeke Dolenjskega muzeja)

Leto	Štev. zaposlenih	Štev. izdel. čevljev
1950	35	4.000
1959	80	36.000
1971	88	75.000
1975	95	85.000
1985	115	196.000
1987	115	200.000
1989	123	189.000
1990	126	172.000

TABELA 2:

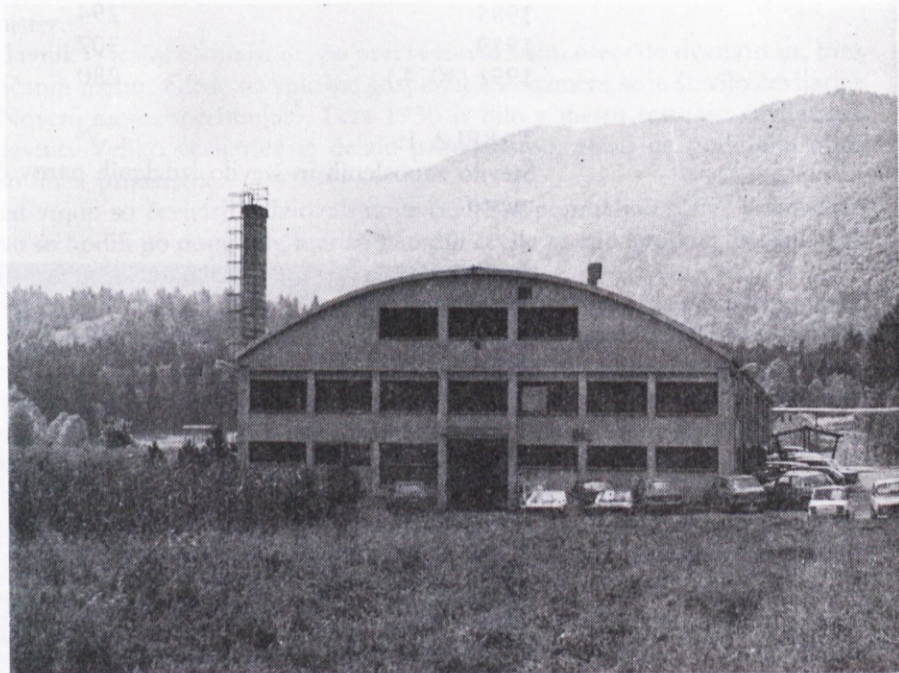
Število zaposlenih in število izdelanih parov čevljev v Tovarni čevljev BOR Dolenjske Toplice.

KULTURA
 Rast 2/1991

Iz tabel je razvidno, da je naraščalo zaposlovanje do leta 1989. V zadnjih letih ostaja število zaposlenih skoraj nespremenjeno. Splošna gospodarska kriza se odraža tudi v obeh podjetjih.

Majda Pungerčar
ČEVLJARSKA OBRT IN
INDUSTRIJA OBUTVE
V NOVEM MESTU

Tovarna obutve Novo mesto proizvaja športno in zaščitno obutev. V letošnjem letu se je izdelava zaščitnih čevljev bistveno spremenila. Podplati zaščitnih čevljev se brizgajo in ne več lepijo. Za zaščitni čevljo so dobili leta 1991 na Zagrebškem velesejmu zlato plaketo.

Tovarna čevljev Bor Dolenjske Toplice (iz fototeke Dolenjskega muzeja)

Tovarna čevljev BOR Dolenjske Toplice izdeluje lažje moške in ženske čevlje. Njihov cilj je izdelava kakovostnih čevljev, kajti le tak izdelek najde pot do kupca.

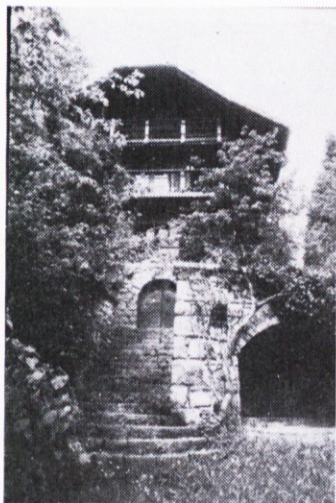
Proizvodnja jugoslovanske in slovenske obutvene industrije je večja od povpraševanja na domačem tržišču, zato so prisiljeni iskati trg zunaj državnih meja. Izvažajo predvsem v zahodnoevropske države, nekaj pa tudi v ostale države. Prodaja doma poteka preko maloprodajne mreže večjih proizvajalcev obutve in specializiranih trgovin trgovske mreže, v manjši meri tudi doma v trgovinah v prostorih samih tovarn.

V obeh podjetjih skušajo zvišati strokovno raven zaposlenih in izboljšati kakovost svojih izdelkov. Ta pa je porok za obstoj in nadaljnji razvoj.

France GORŠE: Plesni par (Pia in Pino Mlakar), mavec (patiniran), 1937 (iz knjige Kipar France Gorše 1897–1986, dr. Ivan Sedej, Moderna galerija, Ljubljana 1987)

Jože Humer **POMENKI** **PRI PII IN PINU MLAKARJIH**

Njun dom na robu mesta, nad bregom Krke (foto: Jože HUMER)

Njun dom na robu mesta, nad bregom Krke, je tak: ko se mu bližaš, se skoraj potuhne pod svojo slamnato kučmo, kot da ga je čisto malo in da bi se še s tem malim najrajši potajil, ko pa ga pogledaš z dna, od brega reke gor, se iznenada vzpne in izprsi in ga je kaj videti, samosvojega, ubranega, samozavestnega in priljudnega hkrati.

V njem ni nič, prav čisto nič takega, kar osuplja, kar bode v oči. Le vse je tako čudno pravnje. Iz tisoč nadrobnosti sestavljeno in kot da je že od zmeraj tu, a ne staro, še manj postarano. In vse je tako prav posebno lepo po meri, pretehtano, domiselno, priročno in – oh, tako na vsem svetu edino tako. Saj bo to najbrž tisto.

Tudi vonja tako. Nič ne po starosti. Po domači toploti, po topli domačnosti. Ne vem, da bi še kje tako.

Tk tk tk! Tako gluho trklja po rebrih dvokrilnih vrat domačije. Kdo bi mogel to slišati tam notri?

Pogledam naokrog. Svet pograbljen pričakuje prve mežikajoče znake pomladi. Vrt še pust, kot se času spodobi, a ne zupušen.

Krka temna, kot da ji je dih zastal. En sam pendirek jo orje, kar počez, za njim je gladina še temnejša, a vztrepetava.

Še potrkam, a sam čutim, da zmeraj manj močno. In že odhajam, v mislih skoraj po prstih: če sta vendarle tu notri, hočeta svoj mir in le imejta ga...

Za menoj rahlo škrtne, v reži vrat se zasrebri neukrotno predivo gospodarjevih las, pod njim se počasi, po delih, prižiga dobrodošlica.

Tako se začne niz predpomladnih obiskov.

* * *

Skoraj magični znak: Pia in Pino Mlakar (foto: Ivan KRASKO)

»Veš, sva bila bolna. Kar precej hudo. Drug za drugim. Sem se že kar bal, da se bo nagnilo k starim težavam...«

...in smo sredi pomenka o tako preprostih, naravnih in človeških rečeh, kot so zdravje in bolezen in bolečina in starost. O vsem tem tako mnogo vesta in tako globoko razumeta, a tudi jaz sem že nekaj spoznal in zdaj hitim bolj preverjati kot sporočati svoja spoznanja. Da je zdravje pravzaprav nekakšno ravnovesje ali pa vsaj lovljenje ravnovesja, v katerem lahko včasih z duševno močjo prevesiš telesno nemoč, narobe pa gotovo še laže. Da so zdravje in bolezen, moč in nemoč tako imenitno relativne in spremenljive reči, starost pa je hkrati pešanje moči in hkrati moč, to pešanje razumeti, se z njim sprijazniti, si ga udomačiti. In znotraj bolezní je moč najti toliko malih, pa čeprav čisto majcenih zdravilic in sleherno je toliko dragocenejše, kolikor hujša je bolezen; in kolikor dlje živiš, toliko pozorneje ga znaš – tako drobno ptičico! – vzeti v roke, ga ogreti v dlaneh.

In bolečina že ni samo slaba: bije plat zvona in spodbuja k uravnotešanju, zbira pod svojo zastavo moči odpora ... in ko poneha, ne, tudi že ko vsaj malo popusti, zalije prostor, ki ga je v človekovi zavesti zapustila, val toplote, spoškoja, hvaležnosti. Hvaležnosti, to je še najbolj prava beseda.

Če sta telesna in duševna bolečina sploh dve, če nista le dve podobi ene, če ni le ena, od dveh strani pogledana, se držita zelo skupaj. Kajne, da te oči žalosti zares zaboli kje v telesu, na primer v nogah pod koleni (ali: »... bo počlo srce« ali »in vzradovale se bodo kosti potrte«) in morda je tudi to samo pot k uravnotešanju ali pa vsaj poizkus...

NAŠ POGOVOR
Rast 2/1991

Ob družinskem jubileju (iz družinskega albuma)

Predvsem pa skorajda ni ničesar bolj človeškega od bolečine. V njej se človek nekako zgosti. In presnavlja ga. Bolečina mine, njena sled ostane nekje v človeku ali v tistem prostoru okrog njega, ki je skorajda on sam.

Kdo pameten bi jo klical, kdo bi si je želel! Vendar, če se že sama z zlom oglasha, ne pušča le zlih sledov, to je gotovo.

Domislil se Kocbeka:

*»Mislil sem si: temina,
ko pa sem jo pobožal,
sem videl: milina.«*

Poet je pod to streho za vselej doma. Edo mu je ime.

Rečem pa:

»Seveda imate pa ustvarjalci ta velikanski privilegij, da morete bridkost oblikovati, ujeti jo v verz, potezo, gib, melodijo. In to je morda edini način, da človek svojo bol »zgrabi za roge«.

Za hip zastane vreteno pogovora; saj nismo predli o svojih preizkušnjah, temveč o njih nasploh, ki so delež človeka že po njegovi naravi. Toda to o privilegiju ustvarjalcev...? Ona se obrne k njemu. On čez čas: Morda bi bilo res treba reči tako. In še čez čas, kot bi hotel ponuditi roko in me vrniti v krog, potoži: Z leti postane beseda počasna, človek se zmeraj bolj zapreda v notranje razgovore, tam je ni treba. Misel se razvadi, izgovorjena beseda pa postaja zmeraj bolj počasna in šepava. Pač, Pač!

Nisem opazil.

Med potjo domov si kličem v spomin njegov obraz, ko je razlagal tisto o pravkar prestanih boleznih. Brada rahlo navzven, vzporedni gubi navpičnici, ki ostro obroblyata nos in usta, kot da sta se še malce ujedli vase. A pod košatimi razmršenimi obrvmi iskra premetenega zadovoljstva, kot potoček čistega: izlivala sva se!

Njen nasmeh, med vrati kuhinje, njenega posebnega kraljestva, pa tako gladek in spokojen, in stisk njene roke tako boder, zbran, da se od njega razblinijo bojazni kot meglice tam spodaj nad Krko, ko po strugi potegne vetrc.

Pia Mlakar (foto: Ivan KRASKO)

Kar v nekaj dneh je pod lipo pred domkom, med še ne predramljeno travo, zamrgolelo zvončkov. Kaj tako zares je že? Pa je vendar še hladno in je gospodar že nekajkrat prehodil stezo med hišnimi vrati in kolnico, kjer v skrbnem, razumnem neredu lepo na suhem čakajo dračje, butare, polena.

V »hiši« je sveže toplo. S klopi ob krušni peči pogled kar spodrsne po bleščecem lesenem podu skozi steklena vrata na valove Krke – po njej se spreleta tanka sapica in že je dovolj, da je videti kar razigrana, skoraj deroča... »Svojčas,« navrže gospodar, »je bila polna rib, zelenike se jim je reklo, pa tudi še tako bistra, da si si jih zlahka ogledoval...«

Njena življenjska zgodba? Oh, kaj njena?

Počasi, negotovo in kakor v zadregi se trga iz nje, nekako navajena same sebe in kot bi kar ne mogla verjeti, da sodi sem. Njena nemška slovenščina s srbohrvaškimi drobci je kot zaščitna znamka njene izvirnosti, neponovljivosti.

Koga sanja? Mamo, kajpak. (Lahko uganiti, lepo povedati.) Pogosta srečanja. Lej, saj ves čas spremlja naš pogovor s fotografije na mizi: urejena, prijazna gospa poznih let z zbranim, pozornim smehljajem, ki daje občutek varnosti. Med takimi je rastle, deklica, v meščanski družini na Severnem Nemškem. V družini, ki je o svojih rodovih imela kaj povedati in pokazati in je tudi kaj dala na svojo tradicijo. Pia hrani pesmico, ki jo je septembra 1838 zložil znameniti stric – na stroj, ker ga pisava ni več ubogala – svojemu novorojenemu nečaku, Piinemu staremu očetu. Immermanni so se trdno zapisali v zgodovino nemške literature, dramatike, gledališča,... in v znanosti in v visokošolskem delu – ko bo tistile novorojeni nečak Herman umrl, bo univerza v Baslu natisnila poseben žalni zvezek v spomin in čast temu svojemu zaslužnemu profesorju... no, tudi Piin oče je bil ugleden kemik, v njegovem laboratoriju je bilo vsak teden kar za en dan pospravljajnja, se spominja hčerka, zraven je bil pa umetniška duša, vso svojo kemijsko menažerijo je dvakrat spravil na boben, kar je tudi družino oplazilo, še huje pa je bilo: tega znanstvenika je preganjala slutnja, da bo znanost – uničila človeštvo!

Ko je štela Marie Luize Pia Beatrice osem let, je družina zapustila veliko mesto München, v katerem ni bilo kaj jesti. Okolje njenih mladostnih spominov bo zatorej Šlezija, dežela, ki je tako podobna Sloveniji, da bo Pio pri nas vse spominjalo prvega doma, pa je vendar ne bo preganjalo domotožje. Še posebej bo pa stričeva zaščitena kmetija razodela deklici tisočere skrivnosti narave in jo naučila tisočerih praktičnih veščin. To bo ostalo: Piina preprosta, praktična in iskrena navezanost na naravo...

Prav v njihovem kraju, tam blizu, je stala cerkev, od znotraj vsa pobarvana, menda ena od tistih v spomin na tridesetletno vojno, tam so se dekličinemu hlepenju po lepoti odpirala nebesa. Potem pa zadržana slovesnost obredja, pa ne samo maš, tudi pogrebi so bili za željne mlade oči dobra paša. Oh, pa Cigani so bili tudi tam – vidiš, kako je vse podobno temu dolenskem svetu! – in Pia je večkrat prav za trdno sklenila: ko bo velika, bo ciganka! In še kako neumni so se ji zdeli vsi drugi, ki se do tega preprostega sklepa niso dokopali! Ni ji bilo prav, ko je njen bratec lahko šel v srednjo šolo v bližnje večje mesto, zanj je bila pa kar domača dobra. A kaj se hoče: za sina se je nekako posebno spodobilo, za dekle pa se menda tudi nekako posebno ni spodobilo, da bi se prevažala v pol ure in še več oddaljeni kraj.

Sicer je pa spomin že zdavnaj izbrisal, kar je bilo nemara senčnih peg v njeni mladosti – razen ene: tisti dan, ko je izvedela, da pojdeti njena starša vsaki sebi, je bil zares hud in čas tudi še po desetletjih ni izdril bridkega žela iz tega spomina...

Po kakšni plesni umetnosti tam na deželi niti spotoma ni zadišalo. Če je kdaj kaj poizkušala, takole s tovarišicami ali v domačem krogu, je šlo bolj za ritmiko kot za poskuse plesnega izpovedovanja.

Po maturi se spet nekaj ni spodobilo, marveč ostati kar doma. Pač pa se je nekaj drugega spodobilo, namreč iti nekam za kakšno leto dni tako rekoč na delo. Po sledeh te spodobnosti se Scholzova mlajša znajde pri svoji »Tante Hete«, sestri takrat znamenitega igralca Paula Wegenerja. Ta regimentna dama bo svojo nečakinjo seznanila z družabnim svetom, ta svet pa z njo. Nič lažjega: bila je sama, a vselej obkrožena z zanimivimi, uglednimi ali obetavnimi ljudmi. Pia je imela zdaj dostikrat častno nalogo, da je gostom stregla iz samovarja, včasih jim je ob domači godbi – komornega muziciranja pri njih ni manjkalo – tudi kaj malega zaplesala. Oh, ta Tante Hete, kako strogo je ljubila red in kako samoumevno ga je terjala! Še danes ji strumni red zloženege svežega perila v omarah družine Mlakar (in ne samo perila) oznanja hvalo in priznava prav. Pio pa je imela kar za »Haustochter«, rada se je postavljala z njo, najrajši bi jo tudi »oddala«, seveda ne komurkoli.

»Seveda sem imela tudi svojo družbo. Toda bilo je dobro zame, da sem zašla v te družabne kroge.«

»»Pa tudi to, da si našla mene.««

Tisoč besed sem poiskal za to, kar v hipu zagori med njima ob teh besedah (ali pa se le razkrije?). Nobena ne vzdrži niti za silo. Komaj za vsako tretjo misel je beseda, bo spomnil enkrat kasneje; kaj šele za čustva!

Ker se je Tante Hete zdelo, da postajajo gostje še kar pozorni na Piine domače plesne improvizacije in da tudi njej to nekaj pomeni, se je nekega dne odločila: svojega znamenitega brata Paula pojde vprašati, ali bi bila dekle primerna za plesno kariero. Ta bo že vedel: umetnik je, povrh je bila njegova žena (prva od petih) balerina! Slavni stric je dekle pretehtal z očmi, ji rahlo privzdignil krilce, na glas ugotovil, da ima čedne noge, in sklenil: prava bo. O tem sklepu ni potem nihče več podvomil; šlo je le še za to, skozi katera vrata naj dekle vstopi v svet plesne umetnosti. Tudi ocena, da ima dekle lepe noge, se je zdela dokončna; njej že: poslej ji bodo nekaj let vsa krilca predolga (»sem bila afna,« reče temu zdaj). Zdaj bo sorodstvo staknilo glave. Kaj je v plesu najbolj obetavnega in bližnjega? Laban? Prav, k Labanu. V Hamburgu? Prav, torej v Hamburg!

Vsega tega se Pia kajpak spomni. In mnogih podrobnosti, ki se jih mladostni spomin izbira tako nepopisno muhasto, zoper vsa merila in pravila. Vse to ji ni daleč, saj je na ravni poti njenega življenja, po kateri stopa še zdaj. Tudi kraji ji teh spominov niso odmaknili, saj je svet, ki je zdaj njen, onemu, otroškemu, tako zelo podoben – le cerkva in cerkvic je tu še mnogo več. In ne prizadeva ji bolečin; saj ni nič izgubljenega in nič zavrženega, vse je še tu, z njo.

Tu nekje je konec samo njene zgodbe.

* * *

Njegova mati, Kraševka, je nosila v Trst mleko naprodaj, dokler se ni srečala s Štajercem in sta se tam v Trstu tudi vzela. Ta je bil ravno že na tako visokem klinu uradniške lestvice, da so ga »dekreterali« po deželi. Prvi otrok se je rodil v Vodnjanu, naslednja v Žužemberku... Pepček bo privekal v Novem mestu.

Veliko otrok v hiši. Vesela hiša. Celo tamburaški orkester je bil, lahko so vadili kadarkoli, samo tisto uro po kosilu ne, ko je gospodar družine počival! Stanovali so v pritličju, cel svet je hodil tam mimo, in če se njegov mladostni spomin prijazno ne vara, so bila vrata kar naprej odprta pa zmeraj je kdo drug stal med njimi, sami zanimivi ljudje, od dijakov do umetnikov, od Ciganov do posebnežev... Kaj šele na semnjih, ti so bili takrat znamenitost in privilegij

Pino Mlakar (foto: Ivan KRASKO)

dolenjske metropole; kaj so zbobnali vkup živine in blaga in kaj ljudi se je zgrnilo pa kako različnih! Gruntarji in kmetiči, Uskoki in meščani, vmes še gospoda z bližnjih in daljnih gradov in dvorov, dame in gospodje, kot bi avstrofevdalizem vstajal iz naftalina. Meščani seveda po njihovih sledih, še dijake novomeške gimnazije z njihovimi cilindri je bilo kaj videti... (In zmeraj tudi Cigani, kot začimba, brez katere bi vse vkup ne bilo pravo. Ciganka Ana je hodila pomagat, z mamó sta si bili prav blizu.) To je bilo zavisti med mlajšimi, ki so le enkrat v letu, za pusta, lahko spustili svoje nedoraščene favčke iz kletke, pa še takrat le v domače krpe zamotane in z lastno iznajdljivostjo našemljene!

Toda ne, stisk ta leta niso poznala, tesnobe ne in prave žalosti še manj. Še najhujše je bilo, kadar je bilo treba jesti krompir. Takrat je starejši brat Francelj ponavadi obljubil, da bo Pepček lahko šel z njim v Ljubljano ... pa kaj, ko je zmeraj ravno takrat, ko je Pepček pogoltnil krompir, vlak že odpeljal... In najimenitnejše, ko je Pepček imel svojega konja. Ko so se s soške fronte vračale vojske, je bilo tam naokrog zapuščenih konj, kolikor si hotel; kdor je le hotel, si ga je lahko prisvojil. No, pa si je še Mlakarjev fantič enega izbral...

Doživetja iz otroških let niso nič izmišljenega. Le to je, da rastejo iz sveže radovedne rahločutnosti, kakršne kasneje ne premorejo več. Tako nam nekateri zaradi svoje notranje moči obledijo v spominu kakor pisani dehteči cvetovi, čeprav jim je čas izsušil stebela in čeprav je zemljica pod njimi presušena. Še za pičico se več ne spremene in tudi starajo se ne več. Le zmeraj več praznega je okrog njih in včasih nas po krivem obide dvom, ali so – resnični. Tako je Novo mesto Pinovega otroštva.

Maribor je dal gimnazijcu – drugošolcu vse, kar mu je bilo treba. Stanovanje tako blizu šole, da je zadoščalo steči od doma, ko je zaslišal zvonec. Gimnazijo pa tako, tisto klasično, da se ji še zdaj hvaležno klanja njegov spomin. Imena profesorjev tako gladko teko, zvene spoštljivo in ob njih se vselej dvignejo njegove obrvi, kakor da jim hočejo vsakokrat spet postaviti slavalok. Ravnatelj Tomišček ima v temle svojem učencu tak spomenik, da bi mu ga lahko zavidal sleherni nesmrtnik med smrtniki. To je bil (še) tak ravnatelj, da se tudi po sedmih desetletjih čutiš in imenuješ – njegovega dijaka.

»In profesorji kot Tribnik so nam odkrivali svet.« (Le težko potlačim lastne spomine: pozdravljen, »Tribus«, upal sem, da se tule zdaj srečava, korenina stara, ki smo se te bali ko hudič križa in te spoštovali kot svetinjo, čeprav si nam tam v začetku petdesetih poosebljal le še svet, ki ga bodo vsak čas do kraja ukinili, s tabo vred. Toliko se pa že pozna, da vem, kateri svet si tri desetletja poprej odkrival mladini in kako: navznoter!)

Gledališče pa je Mlakarju odpiralo pogled v oni drugi, samostojen, sklenjen svet, in vonj tega sveta ga je počasi, skrivaj zastrupljal. Plesnega mu je dal še najmanj. Prišli so nekoč iz Zagreba z baletno predstavo, toda to že ni bilo tisto, kar bi zagrabilo in poneslo Mlakarjevega mlajšega. Doma je odrival mizo in stole in tipal za plesnim izrazom, a sam ni vedel, ne kaj ne kako. In ko so maturantje pripravljali Sofoklejevega Ojdiipa, da si naberejo drobiž za maturantski izlet (v graščini seveda, tradicija mariborske klasične, ki so jo v poznih petdesetih letih še živo položili v grob, kamor so živo pokopali klasično gimnazijo), je v tej predstavi prispeval plesni vložek (pa še njegova sestra Mimica enega), ne vedoč, kaj se s tem začenja... Razrednik Pečavnik je rekel nalašč bolj nemarno: »Nu ja, kar dobro je bilo,« – nato strogo: »ampak za plesalca mi že ne pojdeš!«, in nato polglasno: »čeprav ravnatelj misli, da bi lahko...«

A včasih je najtišja beseda najmočnejša.

Svoje plesne usode tedaj še ni sprevidel. Vpisal je fiziko, kot nalašč nekaj čisto drugega (če res?). Pri orlih je učil simbolične vaje, kakor se jih je Ulaga ves

nalezel v Berlinu, pa plavanje. To mu je šlo pa tudi tako dobro od rok, da so ga poslali v Berlin na vaditeljski tečaj. V tisti šoli je imel tudi Laban občasno svoje plesne tečaje...

...in tu se tudi samo njegova pot končuje.

* * *

Hamburg.

Njej je to rodni kraj. Njemu tuj svet.

Saj ona je pravzaprav svetovljanka. Saj on je prav zares deželan.

Njo so torej lepo v redu odpremili tja v šolo k Labanu. Ni zamudila ne vpisa ne prvih ur. On je nekako pritaval tja razgledovat se in videt, kaj bi bilo zanj. Že bolj proti koncu semestra se je znašel med Labanovimi študenti.

Ona je stanovala v lepi vili in je imela prav blizu v šolo. On je imel sobico na Lange Reihe in je imel v šolo daleč.

Ona je imela dovolj denarja. On, kar si je bil poleti na Hvaru »nakelnaril«. Toda ona je bila vzgojena tako, da je denar za varčno rabo in pametno obnašanje. In on svojim gmotnim stiskam nikoli ni priznal, da ga stiskajo. Tako je bila zanj kar sreča, da si je v tisti »nobel« vili smela tudi sama kuhati. Tako je bila zanj velika sreča, da je bil skozi sobico napeljan glavni dimnik in je bilo zmeraj toplo.

Med plesnim študijem: »Jaz sem se bolj sama držala. On je bil pa osamljen.«

»In mi je bila všeč.«

Čas karnevala je bil, plesi za umetniški svet pri »Mondhaus zu Bimbili« (da-daistična leta pač). Gospod učitelj Knust sam se je udeležil, z balonom se je pojavil z neba! Petarde, ognjemeti ... Hamburg je bil bogato mesto.

Tam sta postala fant in dekle.

Glej, ti si tu

in jaz sem tu,

drug drugemu neznanka. (Kocbek)

»Naju je združila plesna umetnost.« Lahko bi zvenelo tudi plakatno, ko bi ne bilo vseh njunih šest desetletij in več od tistega karnevala do tegale pomenka ena sama vrsta nenehnih, strnjenih dokazovanj, da kar osupneš.

»Vsak iz svojega sveta sva (in vsak svojemu ostajata lepo zvesta), vsak iz svojega testa. Najini naravi sta različni.« Kolikšno bogastvo je v tem. Tako se nenehno iščeta, preučujeta, premagujeta, podrejata, se bližata in se oddaljuje-ta... Kaj lepega je ta njuna vsakdanjost odžarela že samo v tale naš pomenek!

»Ples pa pojmujeva, čutiva in hočeva enako.«

Prva tri leta njunega skupnega življenja in njunega skupnega plesanja hkrati sodi pod priimek Laban. Najprej v Hamburgu in kasneje, ko v Berlinu ustanovi svoj institut, tam. Oba, zdaj že obe polovici novega para, sta na pot plesa stopila kot zrela človeka, ko njuni telesi še (zmeraj) nista bili uglaseni v plesna instrumenta, ko njuni poznavanji plesne umetnosti, njuni gledalski izkušnji še skoraj nista imeli med čim in čim izbirati. Kar je Laban oznanjal, prerokoval, kazal in prakticiral, pa je tudi samo pomenilo nov začetek v plesu in ju je močno povabilo k sebi. Ob pravem času pravo gibanje (iz enciklopedije: V nasprotju s klasičnim baletom vnašal v plesne gibe izrazitejšo ekspresivnost z uporabo mimičnih in gimnastičnih elementov.)

Mladenka in mladenič sta zlahka postala najprej vernika, nato ministranta te vere, potem njena svečenika in apostola. Prav nič jima vera ni splahnela do danes, v naš pogovor zapljusne sveža, trdna in samoumevna.

Naključje (človeka programira čisto nekdo drug, bo rekel Pino kasneje) stori – saj mora –, da si intendant darmstadtkega teatra odbere med Labanovimi kadeti prav njo in njega.

»In potem smo rekli, dobro, bomo se poročili pa gremo«. Piini »r« so že več kot le značilni in simpatici; postajajo prav melodični, domačni, zaupljivi. Po treh letih, odkar sta hkrati spoznala ples in drug drugega, sta torej pred tem, da postaneta hkrati zakonski in plesni par. Da »zajadrata v dvojni pristan«. Bog, kako je ta oguljena fraza skregana s tistim, za kar v resnici gre! Saj sta šele razpela jadra za dolgo dolgo, lepo, nevarno, tolikokrat negotovo jadranje.

Res je le, da se je zgodilo v pristanu. Na Rabu. A ni šlo gladko. Božjemu pastirju, ki naj bi ju zvezal, sta se njen protestantski in njegov katoliški bog zdela dva in povrh še nezdružljiva. Celo pisno priporočilo škofa Jegliča ni zaleglo kar gladko, poslali so ga v Krk, tamkajšnjemu škofu. Od tam kar ni in ni bilo glasu. Študentske počitnice so se že iztekale, prvi gledališki angažman v Darmstadtu je že klical. Tisto nedeljo se mora slednjic odločiti, dalj ni moč več čakati!

Nedelja je prišla, ženin in nevesta sta čakala, iz minute v minuto bolj nestrpna, onstran zaliva. Tudi čoln je nestrpno čakal. Družba je od farne cerkve do taborišča postavila nekakšno štafetno zvezo. Ali bo tokrat imela o čem sporočiti in ali bo sporočila pravočasno?

V zadnjem hipu se je vendarle vse prav izteklo. Štafeta je pritekla z dobro vestjo, čolnič je veslal na vse kriplje in ravno še ob času so bili tam, kjer se reče da in se izmenjata prstana in kjer pred Bogom vse zapečati poljub.

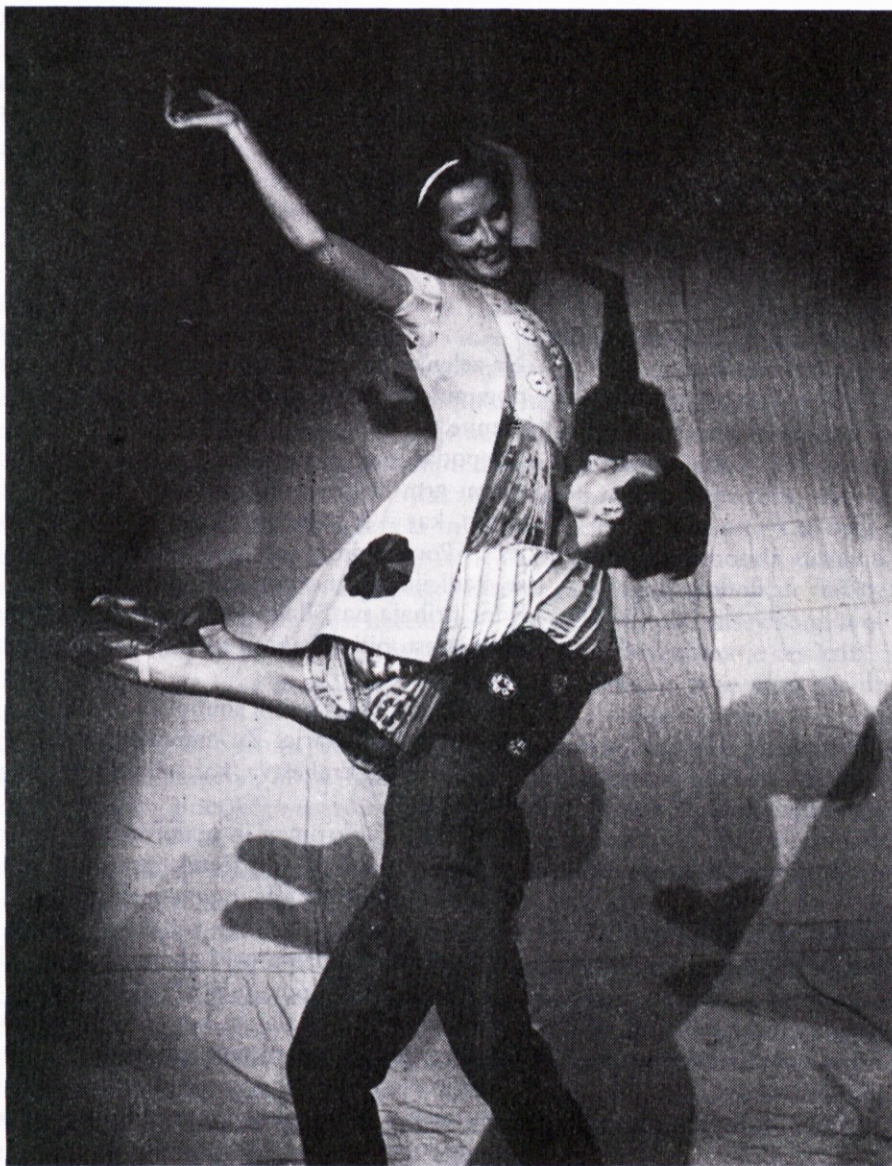
Potem so svatovali po svoje: na čolnu, ob grozdju in siru in pršutu in kruhu in pesmi.

Njemu je vendarle ostalo vprašanje, ali vsaj razumeti pomisleke duhovnikov, ko jih že deliti ni mogel z njimi. Pii je namesto vprašanja ostal grenak priokus po izkušnji, ki bi je rajši ne bila doživela. Poplajeno bo šele čez pol stoletja, ko bosta v Kapitlju proslavljala, z njima prošt in pastor in vsi brez strahu, da bi se utegnila njuna boga kaj sporeči med seboj.

Saj je vendar en sam! Lepo skupaj ga molita sleherni dan enako, en del oba v nemščini, en del v slovenščini. Bogu je prav tako. Gotovo mu je prav. Očitno da mu je.

Tisto sezono sta v Darmstadtu debitirala, ne ona kot balerina ne on kot baletnik, temveč onadva kot plesni par. »Naju je združila plesna umetnost.« Pošteno se ji bosta oddolžila za to. Kot plesni par in kot zakonski.

Domov jo mahnem. Lonček zvončkov sem dobil s seboj za ženo (oni so rod). Skoraj majčkeno omotičen sem od pogovorov, še kobacam v njih. Tale njuna dvoedinost mi noče iz glave. V našem javnem življenju je kar ni najti še ene take. To ni pravdanska reč, bi se reklo. Ta dva sta modrost »mož in žena – duša ena« čisto na novo postavila! In to ustvarjalca, umetnika, pedagoga, ustanovitelja, ideologa ... pa tako zraščeno, da se še zavedamo ne nenavadnosti, ko rečemo: Pia in Pino Mlakar in se nihče še vpraša ne: pa kateri od teh? ali vsaj, kateri bolj, kateri prej, koliko kdo od njiju? Kot da gre zares za eno osebnost in kot da je to tako običajno, tako samoumevno, no, skratka, kot da bi sleherni navaden človek sam sebi ne bil živ dokaz za nasprotno! Od podpisov na koreografijah, od Goršetove statue (v bron uliti trenutek slovenske plesne umetnosti) do prijazno-pozorno-slovenskih družinskih vabil, od enciklopedijskih vložkov do Prešernove nagrade, vselej in vsakokrat: Pia in Pino Mlakar. Saj res, ko so pred nedavnim podeljevali častno občanstvo Novega mesta, ali so jima podelili dve, ali eno, ali morda dve pa še eno? Za koliko podelitev je to štel? Ha, čudno, čudno, v kaj sta nas pripeljala: tako sta nam podtaknila to svojo nenavadno dvoedinost, da se je že kar zavedamo ne več...

Praizvedba baleta Frana Lhotka Lok, 1939, München. Drugo dejanje – Ljubezen (foto: Urlike SCHREIBER, München)

V ta njen misterij tudi s svojim bezanjem nisem proniknil globoko. Plesne zamisli, pravita, se jima najpogosteje že porode tako, da bi bilo težko razdeliti, še teže dodeliti. »Lok«, na primer, že ni bil ideja enega od naju, pravita. In v to smer zares ni kaj bezati, saj je jasno: ta lok, to sta moško in žensko, moški in ženska, on in ona, nerazločljivo. Ko sem ju vprašal, odkod znamenje, sem izvedel: od nekdanj že. In zapisal njegovo meditacijo: »Tako se začne, kar se potem, hvala bogu, ni več nehalo. Bi eden rekel, zato dolgočasno, ker je tako enovito. Večkrat razmišljam, da je bilo zares vse od začetka tako in se ni nič spremenilo. Skoraj neobičajno.«

NAŠ POGOVOR
Rast 2/1991

Je pa že več kot to, se še enkrat uprem sam pri sebi. Nekdo je moral ustvariti ta čudno mistični, skoraj magični znak, da je videti tako sklenjen, neranljiv, neosvojljiv. Nekdo je hotel, da bodi tak! In nekdo je moral ustvariti ti besedi »Pia in Pino«, ki zvenita in govorita prav tako magično in prav tako sklenjeno, tudi to je nekdo hotel tako! Ne, o tem je treba besedo doreči. Pišem jima

in jima vprašanja tako zastavim, da bosta morala tudi sama sebi odgovoriti, pa čeprav že pozabljene odgovore na že pozabljena vprašanja. Nič jima ne boš pisal, ne. Kar lepo se boš sprijaznil s tem, da je ta skrivnost o njuni dvoedinosti že zdavnaj in za zmeraj to, kar je: skrivnost.

*Oba sva jaz,
oba sva ti,
oba duha uganka. (Kocbek)*

* * *

Na zelenjadnem vrtu je že puhtelo iz prekopanih gredic. Še malo pa bodo najpogumnejše rastline prebodle tanko skorjico, ki jo čez sveže zrahljano prst razpne pomladanji dež.

Gosodar je ob robu svojega »sveta« modroval z Jovom, kam še kaže zasaditi cvetni grm ali presaditi drevesce, da bi »civilizacija« ne vdiralala vanj prav s tistim, kar ji je najmanj v čast. Cigan Jovo je gospodarjeva desna roka za te reči. »Poopravim,« reče, »je treba; stari ne more več vsega sam.« Tudi v tem se tradicija ne izneverja sami sebi.

Kdor prihaja na Mlakarjevo ob Krki pri Novem mestu, mora na pragu tega sveta prestopiti nekakšen ris (noli tangere circulos meos!) in v njem znak »pas de deux«.

Pas de deux bi lahko bil simbol za marsikaj v življenju, delovanju in snovanju Pie in Pina Mlakarja. Za marsikaj, med drugim tudi – za vse. Tudi tu, na pragu njunega kraljestva, kar srši od mnogih zgovornosti in kreše tisočere primumisli.

Sam zase, ves skromen in malo opazen, v drobne kamenčke vklesan in v tla vtisnjen, je napoved in začetek zamisli, ki je tlela in zorela desetletja in je ob svojem času postala alfa in omega njunih sanj, njune volje in njunih delovanj.

Zorenje: že od šolanja pri Labanu in potlej skozi vse obdobje aktivnega plesanja po svetu in doma je postajalo jasno; že udeležba na mednarodnem tekmovanju – sodelovala sta kot (edini) jugoslovanski par – je samo potrdila, da je za pravo uresničenje plesnega poslanstva treba imeti lastno skupino, svojo plesno družino, svoje plesno gnezdo, v katerem gnezdijo plesne zamisli in misli o plesu, plesna teorija in praksa, kjer je prostor za plesno neobgledeno radovednost in za razumevajočo izkušnost, priložnost za razpredanje in uk in ustvarjanje in za plesno izpovedovanje. Od koder ptički poletajo in kamor se ptice vračajo, kamor se kdaj tudi jata zgrne.

Zdaj pa: »Veš, ljudje tega kar nekako ne morejo razumeti, toda za plesno delo je treba prikladnega prostora. To je začetek vsega.«

Kje vse sta ga iskala: v zapuščenih skladiščih tovarne ribjih konzerv, v gradu Bokalce, v Rogaški Slatini; in kje vse so jima ga obljubljali: nad Švicarijo, nad Tivolijem, na otoku Čiovu...

Nista verjela, da smeta takega spoznanja in takega dejanja pričakovati od drugih, nista se zares nadejala, da »jima« bo tak prostor – plesna delavnica – dan. Že pred vojno sta celo svoja plesna dejanja, celo svoje družinske račune prilagajala tej zmeraj bolj jasni potrebi, čeprav tedaj še nista vedela, da bosta v odločilnem trenutku, na enem od svojih življenjskih umetniških razpotij, tako zelo sama, tako zelo prosta, tako praznih rok.

Nazadnje je dozorelo spoznanje, dozorele so razmere, dozorela tudi njuna volja: tak studio bo stal ob Krki pod Novim mestom.

Lej, tule je bil zamišljen, takole bi stal. Še zmeraj ga vidi, čeprav ga ni nikoli bilo. V njem je vse, kar je treba: kraljuje prostor za ples, do roba izrabljena razsežnost. A tu so tudi garderobe, je stanovanje za gostujočega koreografa, sobe za mlade plesalce in koreografe, knjižnica, tudi kolesarnica... da, kolesarnica, za udeležence iz okolice. Saj bi ta studio, kot morda noben tak še nikoli nikjer, združeval ljubiteljsko plesno zanesenost domače, novomeške mladeži z visokim umetniškim hotenjem solistov in ustvarjalcev iz Ljubljane in Zagreba (obe plesni središči Jugoslavije, si nista prav tule v Novem mestu najbliže?!) in iz tujine.

Prišlo je drugače.

Kot v kakšni grdi pravljici se je zgrnilo in je pretilo odpljusniti ali kar pogoltniti ne le studio, ki je zrasel v zagnani fantaziji, temveč tudi ta Mlakarjev kotiček in kot mimogrede, kot da nehote in nevede – še njiju zraven. Da je temu delčecu božjega stvarstva namenjena čisto drugačna usoda, drugačna in vse pomembnejša, menda v imenu napredka in v srečo ljudem...

Tako drugače je prišlo, da sta Mlakarja postala ovira napredku, skoraj sovražnika ljudstva, ker nista hotela in mogla verjeti, da morata s te svoje izvoljene krtine, in da sta čisto zares in ne zgolj simbolično morala zastaviti svoji telesi kot živo barikado zoper čisto zaresne in ne zgolj simbolične rušilne namene »napredka« in sta rajši hotela pustiti svoje kosti pod ruševinami svojega domka, na pogorišču svojih lepih iluzij. S tema človekoma je res križ! Tako je prišlo. In taka je zgodba o pas de deux. Odtlej je le še njun pas de deux.

Namenil sem se bil skrbno preveriti in pretehtati, ali ni zamisel o plesnem studiu le iz sanj natkana, ali ni morda celo šele post festum spletena in ali ni nemara bolj iz globokega čustvovanja, zoprvanja in kot iz kljubujočega hotenja porojena. Nekaj že vem o organiziranju, institucioniranju, celo o kronični slovenski (poklicni) plesalski nezavestnosti, neozaveščenosti, razpuščenosti in hromnosti. Zato me prostodušnost, s kakršno omenjata to svojo zamisel kot nekaj, kar je tako rekoč že bilo, pa so jima – ne, so nam! – razdrli, zmeraj pojezi in naščuva. Poizkusil sem. A ne bo nič. Kakršna je v temeljnih obrisih bila, je zamisel obstala, onemela, oblebdela. Ne pestujeta je več, zato so se odgovori na posamezna vprašanja zdavnaj usuli, kar jih je pač bilo. Le eden čez vse skup: »Sleherna plesna naloga naju je vselej čisto zapolnila in objela, ni nama bilo treba vnaprej dvomiti v dober konec. Izkušnje sva imela, tudi organizacijske. Umetnost komuniciranja nama ni bila tuja. Takrat bi zmogla. Bila sva še dovolj pri močeh. Zdaj je druga.«

On: »Zato je tudi v najinem častnem občanstvu nekaj trpkega.«

Ona: »O, to častno občanstvo, to je lepo. Midva sva vendar rada tukaj.«

On se razcvete. Kajpak, Novo mesto pa Gorjanci in Krka in vse to ni kar tako! Arhitekturno, urbanistično, estetsko, zgodovinsko. Razen tega živi on tu še zmeraj v nekakšni duhovni družini z Mušičem, Podbevškom, Župančičem, Lamutom, Cvelbarjem...

»Oh, kaj s Kettejem pa ne?«

»Ja, in s Kettejem.«

Ona: »On mnoge še od deških let pozna.«

On: »Ona pa to mogoče (vprašujoč pogled) nekako od mene jemlje.«

Kot ustvarjalca pa ju je Novo mesto takrat zavrnilo, izpodrezalo je korenine njunemu zadnjemu, najvišjemu umetniškemu in pedagoškemu poletu in – ceterum censeo – ona: »naju bolj bolečina ima.«

Ko se je torej slovenski plesni umetnosti zgodilo to, ni vedela.

Ko se je to zgodilo Pii in Pinu Mlakar, sta sklenila: Če torej tudi tako ne moreva scela in skupaj služiti plesni umetnosti, ji bova drugače. Spet scela in skupaj. Spet: »Sleherna plesna naloga naju je vselej čisto zaposlila.«

Pod slamnatim krovom domka ob robu mesta že leta in leta nastaja nekaj, česar bi zlepa ne uganil, kar je težko verjeti in kar komaj kdo ve. Leta in leta že zapolnjuje ves njun čas, jima gospodarji, ju drži v šahu, terja od njiju moč in disciplino – in tudi zdajle ljubosumno preži, kdaj se bo klepetavi zvedavi gost slednjič odpravil in bo spet ono dajalo ritem, vsebino in smisel njunemu pas de deux. Imenovalo se bo »Unsterblicher Theatertanz«, tako in nič drugače, čeprav bi založnik rad zdaj spremenil na »Ballettanz in Munchen«. Tega ne bosta dovolila. Že res, da bo delo zajemalo iz münchenskih arhivskih virov, vendar bo mnogo več kot zgolj zgodovina plesne umetnosti v bavarski prestolnici! Naravnost čudovito je namreč, kako se od leta 1652, ko se tam šestnajstletna pojavi princesa Henriette Adelaide di Savoij, vnukinja Marije Medici, sestrična Ludvika XIV., na münchenskem prizorišču zvesto odslikava vse, kar se pomembnega dogaja v obeh svetovnih baletnih središčih: v Parizu in na Dunaju! Poleg tega ne gre kratkomalo in samo za zgodovino, temveč hočeta ob nizanju podatkov, dogodkov, osebnosti prodreti v bistvo plesne umetnosti! »Tu bova zadaj midva in to bo najino zadovoljstvo.« S tem svojim zadovoljstvom pa imata tudi že zdaj veliko zadovoljstva. Kakor da gre za praznični kolač, položita na mizo belo škatlo rokopisa in nežno in slovesno hkrati položi ona nanjo roko: tu je prvi del, 400 strani rokopisa; tudi drugemu delu manjka le še zadnje poglavje. Pa bomo v letu 1960!
»Izšlo bo v nemščini?«

»Da. Za slovenskega založnika bi bilo prehud zalogaj. No, v pogodbi sta izrecno pridržala pravico za izdajo v slovenščini, brez posebnega plačila, če bi se morda le pokazala možnost, da »Nesmrtni gledališki ples« izide tudi pri nas. A to bi gotovo terjalo novih naporov, midva pa bova najbrž že opešana in brez volje,« se gospodar skorajda zboji misliti drugače.

»Misliš?« Spet ena taka, komajda izrečena, a neizrekljivo polna in pomenljiva. Edino, s čimer se ji je mogoče pokloniti, je nekaj hipov tišine, da se razleže in nato poleže v njej.

Na poti domov se v mislih vračam v pogovore, lovim kosmiče misli, besede in njihov zven. Poglede. Med njima ne prevladujejo besede, temveč pogledi. O njihovi povednosti morem komaj slutiti in smem le tipaje sklepati – že to je privilegij. Mnogo tega je med njima zdavnaj dorečenega in zadošča bežno srečanje oči, ki reče: da, to je to. Takrat vsak od njiju ve, kaj bo povedal drugi; povedal bo iz skupnega. Kadar pa teče pogovor o novih stezah, ves čas čutim gostoto njunega sodelovanja. Njena beseda teče najbolj gladko, če je s pogledom pri njem. Kadar je njegova beseda najbolj v zanosu, hodi pogled k njej kakor po svoji meri spraševati. Ne z besedo, bolj s pogledom si oporekata, ugovarjata, se uravnava. Tako je najbrž v vsem, kar postavi ona ali on, tudi že del njega ali nje. Vendar daleč od vdajanja, prepuščanja ali popuščanja zaradi »ljubega miru«; ljubi mir jima ni ljub.

To sta vendar ustvarjalca, Pia in Pino Mlakar sta.

Pravzaprav smo tudi politizirali, če je to sploh to; saj je beseda s tem, kakršne so nacionalizmi, Jugoslavija, »ora et labora«, osamosvajanje, gospodarski sistem, sproti drsela ali v dušo politikov in v jedro njihovega politikuma, ali pa k ljudem, k njihovem vsakdanjemu življenju, a predvsem k notranjemu. Ali je gon po političnem uveljavljanju naraven? Je. Ali je streženje temu gonu v bistvu pošteno in utemeljeno? Lahko da je. Ali se ljudje rojevajo s političnim poslanstvom, prav kakor se drugi z umetniškimi? Čisto lahko, da se. Zagotovo je v političnem delovanju veliko zapeljivosti; ta blaženi občutek, da spremi-
njaš svet! – umetnost ga ne daje.

*Smrtno razsvetljena sila
izzivalne igre snuje,
vabi pratemo iz ila,
varnost z lučjo zapeljuje. (Kocbek)*

No, za Edija je bila edina nesreča, da so ga iz politike odsunili, samo – preden to doženeš! Nobeni drugi sili se ni pustil zaslužniti, ne denarju, ne laskanju, ne organizaciji, ne čustvu – svojemu občutku narodnega poslanstva se pa ni mogel upirati, dokler ga ni poteptalo. No, po njem imamo njegovo poezijo... Pod temlje krovom, vem, je tako doma, da gospodar poseže po nji celo tedaj, kadar bi v slovesnem trenutku rad svoji družini kaj prav zares povedal. A ljudje nasploh? Življenje je postalo zelo politično, to drži. V bistvu je človek, upajmo, dober, žal, da je zagotovo tudi slab, njegova poglavitna slabost pa je napuh. Morda ga je zato tako lahko naščuvati zoper druge in morda mu je zato premalo dano uživati, kar ima, in preveč hlepeti po onem drugem, po čemerkoli, tudi če po ničevem, kar imajo drugi. Tako postajajo kar sami od sebe žrtve človek, ljudje, občestva...

Takole nekako smo politizirali. Če je to sploh to.

* * *

Danes zastavimo besedo o plesu. Ne o njunem, vendar iz njunega. Zato med potjo tja v mislih zbiram, kar sodi še na njuno stran.

Njuna mlada zrelost že na pragu plesnega uka. Labanovo osvobajanje spon plesnih manir in tabujev, prodiranje v bistvo plesa. Plesalske postaje Darmstadt, Dessau, Zürich, München, Ljubljana, Zagreb, Beograd. Koreografije: Balada o srednjeveški ljubezni, Vrag na vasi, Lok, ... Postavitev slovenskega plesnega šolstva po vojni. »Mala balerina« kot iskanje stika med ljudmi in plesom. Njeno šefovanje ljubljanskemu baletnemu ansamblu. Pas de deux. Unsterblicher Theatertanz...

Ne, ne, to je še čisto premalo brez Veronike, saj je bila odmala plesu posvečena in je tudi kot plesalka, ne le kot človek, njun otrok, od »male balerine« do American balet teatra, najvišji in najdaljši polet kakega slovenskega laboda – dokler je pač hotela. In še Tomo, sin, ki je tudi z ljubljanskega opernega odra »odplesal« v druge svetove, njegova žena Dušanka (ne mara, da jo kličejo Pika), ta pa ima plesno dvorano za svojo plesno šolo, toda v Münchnu, in vnukinja Vesna si je tudi pritrmarila plesni poklic, na Sorboni...

In s tako legendo (pravzaprav: sago) plesne umetnosti bom smel in si bom upal zastaviti besedo o njej!?

»Ples je globoko tragična umetnost.«

(Pa je zastavljeno.)

Z več plati je tragična.

Najprej za svoje služabnike. To, koliko terja telesnega navora in vsakršnih vzdržnosti, je hudo, a še ne tragično. To, kako izobči vernika, če njegovi duhovni vnemi zaradi česar koli ni kos njegovo telo, je »grdo« od nje in bridko zanj, a še ni tisto pravo tragično. Zares tragično je, kako plesna umetnost odrine svojega podanika, ko mu je življenje šele dalo duševno dozoreti v osebnost, hkrati pa iz njegovega telesa izželo mladostno skladnost in milino. In to se bolj ali manj kričeče dogaja praviloma, saj se sklada z naravnim tekom stvari.

Srčika te tragike pa je v usodni dihotomiji: ples je stvar duha in materije, telesa in duše, nerazdružno kot nobena druga umetnost, kajti v plesu telo ni le posoda ideje, temveč je hkrati njena podoba in njen glas. A od tod tudi neprekosljiva individualnost plesnega izraza, njegova nepodvojljivost in nepovnljivost. Tedaj njegov poseben čar.

Praizvedba baleta Frana Lhotka Lok, 1939, München. Tretje dejanje – Zrelost (foto: Hanns HOLDT, München)

Kar je torej posebno tragično, je kot siamski dvojček s posebno mikavnim in misterioznim. In vse tako v sami srži stvari! Tragičnost, da se reče!

Tragična je tudi minljivost plesnega dogodka. Naj je še tako dragocen, izpuhti v času, ki mu je dan, izgine v prostoru, ki ga je soustvaril. Nekaj te tragike se drži slehernega umetniškega doživetja, a nobeno ni tako prežeto z njo. Likovno delo samo poskrbi za svoje trajanje, glasbenemu sodobna tehnika pomnoži življenje. Gledališkemu vsaj do neke mere omogoča trajanje, ponavljanje ali prenavljanje besedilo, ki mu je bistvena sestavina. Literatura zlahka meri daleč v prihodnost. Narava in način življenja filmske stvaritve je predvajanje. Plesu nobeno od teh prelišenih izbrisujočega časa zares ne uspeva. Pa že sam je tako nepojasnljiv, tako nerazložljiv, tako težko prevedljiv v katerikoli jezik ali »jezik«. Zanj je značilno, da ga tudi gledalec ne sprejema in ne

dojema le z očmi, dojema ga telesno. Ta »jezik« pa je tako daleč od drugih ali bolje: v vsakdanjem življenju je jezik giba tako nerazvit, govornica telesa tako zakrnela...

Za nameček se skoraj vse scenske plesne stvaritve izgube, ko se med njimi in občinstvom zadnjikrat spusti zavesa. Za njo ni partiture, ni scenarija, ni teksta...

Tako ji je usojeno zmeraj ogovarjati zgolj svoje sodobno občinstvo. Pred njim se razgrinja v vsej svoji konservativnosti in avantgardnosti hkrati. Na milost in nemilost mu je prepuščena.

Srhljiva, srhljivo vznemirljiva, kratka, prava tragičnost.

Najgloblja tragičnost je v najglobljem bistvu plesa. Ples je kljubovanje težnosti, upor zoper njo, nenehen poizkus pobega. Dogaja se torej v vertikali: Spodaj mati zemlja s svojo grabežljivo materinsko ljubeznijo, naročje, iz katerega ne uideš, saj si sam le hipec in le drobec njegove plodnosti. Zgoraj prostost duha in duh prostosti, nebesa, nasanjana v genialnem tragičnem navdihu tega drobnega zemeljskega črvička. Med tem trdnim spodaj in neopredeljivim, neoprijemljivim zgoraj nenehno menjavanje vdanosti z upornostjo, sprijaznenostjo s kljubovalnostjo, zasople nemoči – z navdihnjenim zagonom – in to je bistvo plesa! Ples je strnjena, vzvišena obredna podoba tega. Ples je visoka pesem o tej razpetosti. Tudi zato je ples tako tragična umetnost, ker je mogočno nemočen upor vsemogočnemu. Tako kratek, a tako nenehen.

Kajti vse, kar iz tal pod nebo kipi, jemlje svojo moč iz tal in je z vso to svojo močjo k tlom prižeto, v tla vraščeno. Le poglej lipo tamle pred hišo (spomenik hrepenenju in veri, imenovani »Pas de deux«!), kako se na videz lahko vzpenja v svojo vertikalo! Pa je vendar s slednjim svojim odganjkom povezana z zemljo pod seboj in le njenim sokovom zavezana. In je le z veliko težo, ki jo v sebi hrani, zmogla svojo krošnjo, sleherni atom te teže pa jo pritiska k zemlji. Dano ji je torej hrepeneti pod nebo, a le iz svoje vraščenosti, težkosti, zaveznanosti.

Tako je s človekovo usodo, tako tudi z njegovo hrepenenjsko naravo. In to od vseh umetnosti najbolj ponazarja ples.

Vse se dogaja v vertikali, v strastnem iztezanju tja preč – ve se, od kod, s silovitim odrivanjem – ve se, od česa, v nenehnem usojenem, v naprej določenem, celo v naprej vedenem vračanju – ve se, kam. Mikro in makro. Utrujen plesalec po plesni točki je živa, vroča, znojna podoba človekove narave in človekove usode hkrati.

Prav v tej svoji mnogostranski tragičnosti najde ples svoj nepremagljivi mik za plesalce, za ustvarjalce, za gledalce. Zaradi nje je ta najbolj telesna in najbolj neposredno telesna umetnost hkrati tako vzvišeno poduhovljena, tako (razumno) nadrazumska, tako mistično slutenjska...

Lepa, ta tragičnost. Le mehko, spoštljivo, rahločutno z njo in o njej! Najrajši v verzih.

Ona je, zvesta globoki družinski tradiciji, (»o, naša Pia ima lepe pesmi, še Edi je nekatere pohvalil«) svoji Veroniki, ko je poletela v svet plesne umetnosti, pripravila tole duhovno popotnico.

*Mit Seele und Herz
in Tanze sich wiegen,
Schitte und Sprünge
an Tänze schmiegen,
ist leuchende Freude
unendlichem Schmerz.*

V njej se nekaj trga in napenja, ko mi on izroča list s temi verzi, kot bi ji vdiral v misli, ki ne trpe družbe. Tudi meni se v ustih slina suši kot pred obhajilom. Kako bi le mogel pričakovati, da bom smel v prstan naših kramljanj vstaviti tak biser.

»Pa še ti svojo pokaži,« reče ona skoraj »iz maščevanja«. In ker pri Mlakarjevih ni samo perilo zloženo po nauku tete Hete, je brž pri roki izrezek iz oru-menelega lista predvojnje revije.

*O Gospod,
v telo si me postavil,
da sem.
Kot prožno jeklo si mi usločil hrbtenico
in ramena kot bronast lok.
Z veseljem si napolnil moje tekanje
in kot vriskanje si napravil moje skakanje.
Rokam si zaukazal, da te hvalijo,
in v dlani si mi položil tiho govorico.
Z dragocenim sokom si me pobarval
in srce obdaril s praritmom.
Iz zemlje si me zaklical
in zemlja mi je mati.
Silen in neustrašen klic.
Silnejši in strašnejši pa je tvoj protiklic.
O klic Luči!
O Gospod,
ki si morje in nebo in si vendar nad vsem,
o Nerazumljivi!
Človekovo telo si si izbral kot prebivališče
in poveljčal si ga po svojem vstajenju.*

Ona: »Ples je zato tako lep, ker nima tako trdnih form.«

On: »O, ravno narobe. Ima, pa še kako ga uklepajo! Telesne forme ima.«

Ona: »Vidiš, po mojem pa ne. Zato mi je tudi tako všeč.«

On: »Življenje je sploh tako.«

Ona: »Zato ga je pa najbolje kar živeti.«

Tako ga misli ona, tako ga tuhta on. Tako ga čuti ona, tako ga tiplje on. Vsak iz svojega sveta, vsak iz svojega testa. Ljubega miru ne ljubita. Ustvarjalca sta. Pia in Pino Mlakar sta.

Ti, moje pero, pa zdaj molči.

* * *

Saj res, o smrti pa nismo nič. Le vmes enkrat ona v smehu: »Ljudje bojo rekli, ja, kaj nista tadva že enkrat umrla?« In on na to: »To je pa res. Kdo vse nam je medtem že umrl. Vse propada. A človek se od tega ne sme razočarati.« Sapien-tibus satis.

Vrag na vasi, praizvedba 1935, Zürich (foto: Hanns HOLDT, München)

Bogdan Osolnik LETO 1941 V SPOMINU SLOVENSKEGA NARODA

V spominu vsakega naroda so dogodki, ki so se v preteklosti tako globoko vtisnili v zavest njegovih pripadnikov, da se njihovo izročilo prenaša tudi na nove rodove in sooblikuje njihov odnos do sedanjosti in prihodnosti. Brez dvoma bodo v spominu slovenskega naroda ostala za vselej zapisana – zaradi usodne pomembnosti za njegov obstoj – leta druge svetovne vojne, fašistične okupacije in junaštva narodnoosvobodilnega boja. V sklopu tega dogajanja je bilo za nas še posebno odločilno leto 1941, ko je vojna vihra zajela tudi Jugoslavijo, ko smo doživeli njeno razsulo in ko so si nemški, italijanski in madžarski fašistični osvajalci razdelili naše ozemlje z namenom, da za vselej zbrisajo slovenski narod z zemljevida Evrope. Nemci so se tega lotili takoj z množičnim preseljevanjem Slovencev, Italijani pa so v začetku nastopili z bolj prikrito taktiko, čeprav so že prej s svojim raznarodovalnim početjem nad primorskimi Slovenci pokazali, kakšni so njihovi končni cilji.

Kdor ni sam doživljal teh dogodkov, si verjetno težko predstavlja, kakšen strahoten psihični šok smo doživeli Slovenci ob zlomu Jugoslavije in začetkih fašistično-nacistične zasedbe, ko je izgledalo, da je naše svobode za vselej konec in da za naš narod ni več rešitve. Strašna tema fašistične okupacije se je spustila ne le nad našo deželo, ampak je zagrinjala vso Evropo do ruskih meja, od Baltika do Sredozemskega morja. Amerika se še ni odločila za vstop v vojno. Fašistična os »Rim – Berlin – Tokio« je triumfalno napovedovala svojo zmago in zagotavljala, da bo za vselej spremenila podobo sveta.

Slovenski narod so v teh usodnih trenutkih zapustili in izdali voditelji političnih strank, ki so se v letih pred vojno menjavali na oblasti. Nekateri so s kraljevsko vlado pobegnili v emigracijo, tisti, ki so ostali doma, pa so si s kapitulantsko predajo okupatorjem in sramotnim izjavljanjem svoje vdanosti poskušali pridobiti naklonjenost novih gospodarjev. Na dan nemškega napada na Jugoslavijo, 6. aprila 1941, so se strankarski prvaki iz klerikalnega in liberalnega tabora združili in ustanovili Slovenski narodni svet, ki naj bi postal tudi oblastveni organ ter vodstvo nekakšne kvizlinške državnice pod nemškim ali italijanskim protektoratom. Vendar okupatorji niso bili pripravljeni dopustiti Slovincem kakršnekoli avtonomije, niti pod vodstvom tistih politikov, ki so bili po svoji ideološki naravnosti njihovi pristaši in ki so jim tako ponižno zagotavljali svojo vdanost in pripravljenost na sodelovanje. Praznih rok so ostali tudi tisti slovenski prvaki, ki so se šli v Rim poklonit fašističnemu vodji Mussoliniju in so se mu zahvalili, da je pod svoje okrilje sprejel Slovence, »najmlajše otroke Matere Italije«.

V tem vzdušju splošne demoralizacije in pritlikavega prilizovanja okupatorjem je ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda pomenila velikanški, prelomni dogodek. Novica, da je konec obupavanja in potlačenosti, ker se začenja organiziran upor proti tujim zavojevalcem in boj za osvoboditev, se je med narodnozavednimi Slovenci naglo širila od ust do ust. Čeprav je vključitev v OF pomenila za vsakogar, ki se je pridružil njenemu delovanju, tudi soočanje z mnogimi nevarnostmi, je že v nekaj mesecih mreža tajnih odborov OF prepletla vso Ljubljano in skoraj vso Ljubljansko pokrajino ter se razširila tudi v vse ostale predele razkosane slovenske dežele, ne oziraje se na stare in nove meje. Klic OF je naletel na silen odmev med slovenskim prebivalstvom, saj je v temo brezizhodnega podložništva prinašal žarek upanja in nakazoval pot do končne zmage. To je bila pot oboroženega boja proti fašističnim in

Ive ŠUBIC: V partizanski stavnici na Rogu (osnutek za linorez), tuš, 1944 (iz knjižnice Rog, Ljubljana 1987)

nacističnim okupatorjem na strani velike mednarodne protifašistične koalicije. Odločitev, da sprejme in podpre ta boj, je bila ena najtežjih, a tudi najčastnejših odločitev slovenskega človeka v drugi svetovni vojni.

Pri ocenjevanju tega velikega dejanja prihaja danes – po 50 letih – še vedno do razhajanj, ki niso utemeljena v zgodovinskih dejstvih, temveč izhajajo iz ideoloških nestrpnosti in nas vračajo nazaj v čas tragične delitve med Slovenci. Zagovorniki in idejni nasledniki tistih grupacij, ki se v času vojne iz različnih razlogov niso pridružili narodnoosvobodilnemu boju, ampak so – hote ali nehote – zabredle v narodno izdajstvo in služenje okupatorjem, se na vso moč trudijo opravičiti to početje in poskušajo vso krivdo, da je prišlo do takega razvoja, naprtiti Osvobodilni fronti. Narodnoosvobodilni boj prikazujejo kot državljansko vojno, v kateri sta si stala nasproti slovenstvo in mednarodni komunizem, Osvobodilni fronti in borcem za svobodo pa pripisujejo, da so bili le orodje boljševizma na slovenskih tleh. Takšno pačenje zgodovinskih dejstev in opravičevanje idejnih pobudnikov narodnega izdajstva v času druge svetovne vojne je očitno danes potrebno tistim političnim krogom na Slovenskem, ki bi hoteli uveljaviti novo ideološko enoumje na istih temeljih kot njihovi strankarski predhodniki pred vojno in med njo.

V nadaljevanju se bomo zadržali samo na nekaterih bistvenih razhajanjih okrog usodnih odločitev v letu 1941.

Osvobodilni fronti očitajo, da je razdelila slovenski narod in izzvala bratormorno prelivanje krvi. Resnica je drugačna. Slovenski narod je bil že pred vojno razdeljen. Tradicionalna delitev na liberalni in klerikalni tabor je v zadnjih medvojnih letih vse bolj prehajala v delitev med zagovorniki fašizma in privrženci svobodomiselnih idej vseh svetovnih nazorov. Ostrina te delitve, ki je sicer pretresala tudi druge evropske dežele, se je pokazala, na primer, v ocenjevanju španske državljanske vojne, ko so slovenski klerikalni veljaki odločno obsodili Kocbekovo kritiko enostranskega stališča katoliške cerkve v podporo španskemu fašizmu. Posebno militanten je bil v teh vprašanjih krog katoliških »stražarjev«, ki jih je vzgajal profesor teologije dr. Lambret Erhlich. Zgodovinar dr. France Škerl je v svoji študiji o nasprotnikih OF v letu 1941 zapisal: »Že pred vojno so nasprotovali vsemu, kar je bilo usmerjeno odločno protifašistično. Njihova eksplozivnost je šla celo tako daleč, da so nasprotnike hoteli ukrotiti celo s fizično silo. Vzporedno s tem razvojem so se navduševali za fašistično družbeno ureditev in hvalili posebno države, kjer se je razvil fašizem klerikalne smeri, npr. Avstrijo, Portugalsko, Španijo in naposled Slovaško. Do Jugoslavije same pa niso imeli posebnih simpatij, ker so dvomili, da bi se mogel kdaj v njej uvesti totalitarni katolicizem.«

Ni čudno, da so se ljudje, vzgojeni v takšni miselnosti, med vojno pridružili okupatorjem in da so le-ti našli v njih zveste pomagače v boju proti osvobodilnemu gibanju. Ko je Osvobodilna fronta povabila k sodelovanju vse Slovence, ne glede na strankarsko in svetovnonazorsko pripadnost, se je vanjo spontano vključilo poleg skupine krščanskih socialistov tudi veliko drugih verujočih Slovencev. Prav to dejstvo je vznemirilo voditelje klerikalnega kroga in – žal – tudi Cerkve, da so jeseni leta 1941 odkrito in odločno nastopili proti OF in slovenskemu partizanstvu. Namesto boja proti okupatorjem so kot osnovno nalogo Slovencev razglasili boj proti komunizmu. Tragično dejstvo je, da so katoliški voditelji v Sloveniji – bolj papeški kot papež sam – prav narodu, ki ga je Hitler obsodil na smrt, dopovedovali, da njegov glavni sovražnik ni nemški nacizem, ampak Osvobodilna fronta, ker v njej sodelujejo komunisti. Skoraj neverjetna se mora zdeti objektivnemu iskalcu zgodovinske resnice takšna zagrizenost in zaslepljenost.

Tudi če bi bilo res, da Slovenci v času vojne nismo imeli druge izbire, kot da se odločamo med nacizmom in komunizmom, bi morali premisliti, od kod

nam grozi glavna nevarnost za obstoj slovenskega naroda. V tistem času je gotovo glavnega sovražnika predstavljal Hitlerjev nemški nacistični režim s svojo fizično prisotnostjo na slovenskih tleh in napovedjo, da bi to deželo napravili nemško. Vendar še do danes nekateri kritiki OF, ki se ukvarjajo izključno z grehi na partizanski strani, niso izrekli nedvoumne obsodbe nacizma kot povzročitelja druge svetovne vojne in vsega gorja, ki ga je prinesla s seboj. Niso pripravljeni priznati, da je bil nacizem nečloveški, militaristični in rasistični režim, ki je bil še posebno sovražen do Slovanov in jih je označeval za ljudi nižje vrste – podljudi – ter napovedal njihovo uničenje kot narodov. Kako je bilo mogoče, da so pri nas podpirali Nemce pod geslom, da gre za ohranitev vere, medtem ko je Hitler v svoji deželi – pa tudi pri nas na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem – preganjal katoliške duhovnike in ko so brezdušno naravo nacizma razkrivali njegovi množični zločini v okupiranih deželah in koncentracijskih taboriščih? Mar cerkveno vodstvo pri nas ni vedelo, da je tudi papež obsodil nacizem zaradi njegovega brezbožnega poganškega duha in sovražnega odnosa do Cerkve? Za razliko od ameriških ali francoskih škofov, ki so zagovarjali sodelovanje s Sovjetsko zvezo v boju proti fašizmu, je v Sloveniji cerkveno vodstvo pozivalo na križarski boj proti komunizmu doma in po vsem svetu. Navajamo ponovno iz študije dr. Škerla: »Nemškega napredovanja na vzhodni fronti so se »stražarji« veselili, češ da bo Sovjetska zveza zaradi njega dokončno uničena. Pri tem so računali, da bo zaradi uničenja Sovjetske zveze splahnela aktivnost Osvobodilne fronte. Dr. Ciril Žebot je celo razlagal, da bi bilo v tem času vsako osvobodilno gibanje, pa čeprav celo brez komunistov, bedastoča, ker bi slabilo nemške sile pri uničenju Sovjetske zveze.« (str. 103)

Te besede dokazujejo slepoto slovenskih klerikalnih skrajnežev, ki jim je bila glavna skrb uničenje komunizma in ne usoda slovenskega naroda. Zato so se tako mirne vesti podali v službo okupatorjev, ko so jih le-ti potrebovali, da bi okrepili svojo udarno moč proti osvobodilnemu gibanju. Med tem, ko se je OF resnično trudila, da bi v narodnoosvobodilnem boju združila vse Slovence, so njeni nasprotniki netili državljansko vojno in so vanjo uspeli zapeljati del vernega prebivalstva pod pretvezo, da gre za Boga in reševanje vere.

Nič ne more pred zgodovino opravičiti tega dejanja, ki je povzročilo veliko nepotrebne trpljenja slovenskemu narodu, pa tudi ni bilo v dobro krščanskemu poslanstvu katoliške Cerkve.

Med možnostmi, ki so se ponujale Slovincem v letu 1941, nekateri vidijo tudi politiko pasivnega odpora, čakanja na razplet bojne sreče, brez lastnih žrtev. Vendar takšna politika enostavno ni bila mogoča. Tudi če bi mi pustili pri miru okupatorje, nas oni ne bi. To so pokazali Nemci z množičnim preseljevanjem Slovencev, še predno se je začel kakršenkoli upor. Decembrska vstaja na Gorenjskem pa je preprečila nadaljevanje nemških ukrepov te vrste. Tudi Italijani so razglasili geslo: Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenci bi morali zatajiti sami sebe, da bi jim dokazali, da smo z njimi. Še v večjem številu bi umirali pod tujimi zastavami na vzhodni fronti in drugod po svetu ali izginjali v delovnih taboriščih, doma pa bi se morali odreči slovenskega jezika in kulture ter opravljati sramotna dela okupatorskih hlapcev. In kakšna bi bila naša povojna usoda, če bi čakali, da nam bodo svobodo prinesli drugi, ki bi si to hoteli tudi poplačati? Že po prvi svetovni vojni smo Slovenci doživeli sramotno barantanje med velikimi silami na naš račun. Takrat smo izgubili Primorsko in Koroško. Zato je bila odločitev OF, da si bomo svobodo priborili sami, kot enakopravni udeleženci v skupnem protifašističnem boju z drugimi narodi Evrope, utemeljena ne samo kot stvar časti in moralnega dolga, ampak tudi kot izraz stvarnih interesov slovenskega naroda, da postane kovač svoje lastne usode.

Bogdan Osolnik
LETO 1941 V SPOMINU
SLOVENSKEGA NARODA

Samo tako se je slovenski narod mogel dostojno odzvati klicu zaveznikov, ki so podpisali Atlantsko listino in napovedali, da bo skupna zmaga nad fašizmom omogočila tudi samoodločbo narodov. S tem pa je OF dobila tudi vso pravico, da je ob koncu leta 1941 zapisala v svoj program: »V skladu s slovenskimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. Osvobodilna fronta bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.«

Lahko bi še naštevali razloge, zaradi katerih bo ustanovitev OF v letu 1941 ostala zapisana v spominu slovenskega naroda kot veliko dejanje, začetek upora fašističnim zatiralcem. Ni bistvenega pomena sam datum ustanovnega sestanka OF, ki je bil po spominu udeležencev 27. april, po povojnih meteoroloških preverjanjih dr. Škerla pa še dan poprej, 26. april. Tudi ni bistveno, da so Osvobodilno fronto v nekaterih dokumentih Komunistične partije Slovenije v začetku označevali kot »protiimperialistično fronto«. Vodstvo KP je v času pred napadom Nemčije na ZSSR uporabilo to ime, da se ne bi izpostavilo očitkom, da ruši pakt Hitler–Stalin, vendar se je KPS že leta 1937. na svojem ustanovnem kongresu na Čebinah opredelila, da bo vse sile posvetila obrambi svobode svojega naroda. Ohranjen je tudi letak CK KPS »Slovenskemu narodu!«, ki je izšel konec aprila 1941. in objavlja apel vsem Slovencem v osvobodilno borbo. V sklepnem odstavku poziva: »Kujte močno osvobodilno fronto slovenskega naroda!« Sicer pa tudi vés nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja med slovenskim ljudstvom potrjuje, da je ta boj vodila OF, kot edina dejavna protifašistična organizacija na slovenskih tleh. Njen razmah in delovanje je omogočila prav množična podpora med slovenskim ljudstvom. Samo zato je bilo mogoče, da je na tako strateško izpostavljenem prostoru, kot je naš, osvobodilno gibanje do konca vojne uspešno kljubovalo silni premoči okupatorjev, razvilo svojo lastno partizansko vojsko in uzakonilo lastno državnost. Temelj teh uspehov sta bila politična širina in svetovnonazorski pluralizem OF, lastnosti, ki sta v najbolj čisti obliki prišli do izraza prav v letu 1941, v usodnem času, ko ni šlo le za besedne opredelitve, ampak je vsakdo moral svoje odločitve potrjevati z dejanji in tudi z velikimi osebnimi tveganji.

France MIHELIC: Bolnišnica Vini-
ca, črna kreda, 1944 (iz knjižice
Rog, Ljubljana 1987

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 2/1991

Jasna Žugel ROMI – DEL SLOVENSKE DRUŽBE

Pradomovina Romov je Indija, ki jo je to nomadsko ljudstvo, danes razkrojeno po celem svetu, zapuščalo, po večini avtorjev med 9. in 11. stoletjem, po nekaterih tudi prej. O indijskih nomadih v Evropi so ohranjeni arhivski viri, ki kažejo na njihovo številnejšo prisotnost v 14. stoletju, vendar se omenjajo že v letu 1100 v listini iz samostana na gori Atos. Najstarejši znani arhivski zapis, ki kaže na prisotnost Romov na ozemlju Jugoslavije, je iz 14. stoletja (1362, Dubrovnik), omemba z območja Slovenije pa izvira iz leta 1387¹. Večstoletna zgodovina romskega ljudstva je pretkana s pregoni, sovraštvom, suženjstvom, asimilacijo in najhujšim množičnim uničevanjem v nacističnih taboriščih. Kljub temu da so nomadska plemena na svoji poti iz Indije sprejemala marsikaj od kulture okolja, kjer so živela, so vse do danes obdržala nekatere skupne značilnosti, ki se kažejo predvsem v načinu življenja, jeziku, navadah, tradiciji, poklicih in drugem, kar predstavlja osnovo njihove identitete in zavesti o skupni pripadnosti.

V Sloveniji avtohtoni Romi danes naseljujejo dve večji zaokroženi območji, v Prekmurju in na Dolenjskem, manjše število je na Gorenjskem in po posamičnih občinah. Po nepopolnih podatkih² v letu 1990 njihovo število znaša 5.320 oseb. Skupaj z Romi – imigranti iz drugih predelov Jugoslavije, ki so najštevilnejši na območju Maribora, se giblje število vseh Romov v Sloveniji med 6.000 in 7.000.

V dolenjski regiji živi 1.705 Romov, od teh v občini Novo mesto 781, kar znaša 1,3 odstotka prebivalstva občine. Največ jih biva v neposredni okolici Novega mesta (57,1 odstotka) v naseljih Žabjak, Šmihel, Ruperč Vrh, Jedinščica, Gotna vas; romski zaselki so tudi v izvenmestnem območju v bližini Otočca, Šentjerneja, Škocjana in Žužemberka.

Po demografskih značilnostih je romska populacija »mlado prebivalstvo«, saj več kot polovico (50,6 odstotka) tvori starostna skupina od 0 do 18 let. Pregled podatkov kaže hitro naraščanje števila romskega prebivalstva v občini, saj znaša za obdobje 1971/90 indeks rasti – 192, kljub temu pa je opazno izrazito upadanje povprečnega števila romske družine (1961 – 7,0 članov, 1991 – 4,2 člana). Na zelo kratko življenjsko dobo romskih prebivalcev opozarja podatek, da je delež Romov, starejših od 65 let, le 1,3 odstotka, v celotni populaciji občine pa 8,8 odstotka.

Poglavitna značilnost družbenega položaja Romov je močno zaostajanje za ravnijo večinskega prebivalstva: pri Romih je približno 75 odstotkov nepismenih, osnovnošolski pouk redno obiskuje le četrtnina otrok (25,2 odstotka)³ od vseh vpisanih romskih otrok, kar dobra tretjina pa sploh ni obiskovala pouka (35,1 odstotka), ostali pa neredno (39,6 odstotka); z dokončano osnovno šolo je v občini le 9 Romov (2,0 odstotka, starejših od 15 let); povprečna umrljivost dojenčkov (74,62 promila)⁴ je sedemkrat večja od umrljivosti v dolenjski regiji in šestkrat večja kot v Republiki Sloveniji, izrazita je tudi prisotnost t.i. »socialnih bolezní«; vrtece obiskuje le 12 predšolskih otrok (8 odstotkov). Nezaposlenost je skoraj popolna; redno zaposlenih Romov je le 50 (13,1 odstotka od vseh delovno sposobnih), iz leta v leto narašča število mladoletnih prestopnikov. Zaradi življenja na eksistenčnem minimumu 236 otrok prejema otroški dodatek v namenski obliki (obutev, obleka, ipd.).

Romska naselja po svojem prostorskem in družbenem položaju odražajo močno segregacijo (izločenost) iz širšega okolja in vseh družbenih tokov. Po tipu bivališč prevladujejo barakarska naselja, najnižjega bivalnega in higienškega standarda. Izstopajo le naselja Ruperč Vrh in zaselki okrog Šentjerneja, ki se nekoliko približujejo ravni drugih vaških naselij; najhujše stanovanjske

¹ P. Strukelj, Romi na Slovenskem, stran 28, 31, Cankarjeva založba Ljubljana, 1980

² Vir: Republiški sekretariat za zdravstveno in socialno varstvo, 1990

³ Zavod Republike Slovenije za šolstvo – organizacijska enota Novo mesto

⁴ M. Strojani, Hospitalizacija in umrljivost romskih otrok v regionalni zdravstveni skupnosti Novo mesto, Zdravstveni vestnik št. 5, Ljubljana, 1988

in bivalne razmere pa imajo Romi v Žužemberku, Žabjaku in Dobruški gmajni. Posebej v zadnjem desetletju je usmerjena večja družbena skrb za urejanje romskih naselij z napeljavo vodovoda, elektrifikacijo in urejanjem začasnih in stalnih bivališč, vendar sredstva na ravni občine ne zadoščajo za sanacijo izredno težkih razmer.

Odnosi med domačini in Romi so večinoma zelo konfliktni. Prebivalci ne želijo Romov v bližini svojih bivališč, zato močno nasprotujejo in onemogočajo širitev in urejanje romskih zaselkov in omejujejo število Romov, ki lahko bivajo v njihovi krajevni skupnosti, sami Romi pa nimajo vpliva na odločitve večine. Nesoglasja nastajajo zaradi številnih predsodkov, nesprejemanja različnosti s strani večine, pa tudi zaradi razširjenih kraj poljščin, sečnje gozdov in drugih lastninskih deliktov Romov.

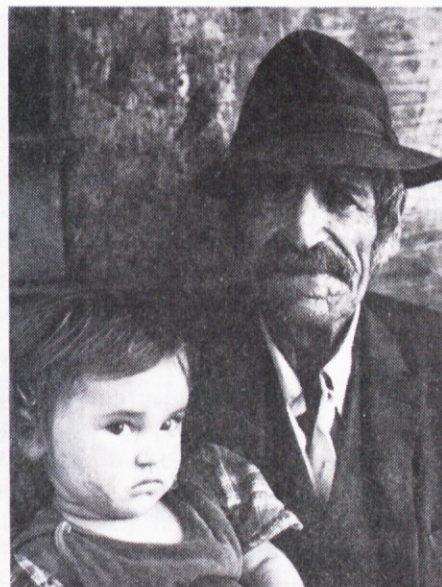

Foto: Sašo FUIS

Izredno težke življenjske razmere imajo Romi iz Žužemberka, ki nimajo svojega stalnega naselja oziroma prostora, kjer bi lahko bivali, krajanji pa jih preganjajo iz bližine svojih vasi. Družine živijo še vedno pod šotori, izražajo pa močno željo po urejanju stalnega naselja, kar potrjujejo tudi rezultati opravljene ankete med Romi. Zaradi večletnega odklonilnega stališča krajanov do vseh predloženih lokacij, ni prišlo do obravnave izdelanega osnutka zazidalnega načrta romskega naselja v krajevni skupnosti Žužemberk, kar se je tudi pripetilo z osnutkom zazidalnega načrta Dobruška gmajna pri Škocjanu.

Največje romsko naselje v občini in na Dolenjskem je Žabjak, kjer je bilo v letu 1990 256 prebivalcev. Poleg razširjenega nesoglasja med Romi in vaščani se v samem naselju kažejo tudi močna socialna dezintegracija, pasivnost in deviantni pojavi. Večji konflikti z daljšo tradicijo se porajajo tudi na ravnih naselja kot izraz nesoglasja med razširjenimi družinami (Brajdiči in Hudorovci). Agresivne reakcije se pogosto izražajo kot posledice obrambe svoje romske skupnosti pred drugimi, ki jo ogrožajo (npr. pri sprejemanju novih obrazcev obnašanja in vrednot s strani Romov).

V začetku osemdesetih let se je pričelo prvo načrtno družbeno organizirano urejanje naselja Žabjak. Programski del zazidalnega načrta izhaja iz potrebe primerne prilagoditve, urejanja novega naselja in stanovanjskih pogojev realnim navadam, družinskim značilnostim, potrebam in kulturi bivanja Romov, ker le tako lahko pričakujemo zaživitev naselja. Kako pomembna je vključitev

samih Romov pri razreševanju te problematike, kaže ravno primer Žabjaka: Romi so se uspešno vključili v gradnjo naselja in izvedli vrsto komunalnih del, pod strokovnim vodstvom GIP Pionir pa so (1988, 1989) zgradili sedem romskih hiš do četrte gradbene faze (istočasno je bilo organizirano usposabljanje skupine Romov za enostavna gradbena dela). Kljub temu da je gradnja hiš s strani Romov potekala izredno uspešno, pa se je v letu 1990 morala ustaviti zaradi krčenja občinskih sredstev in odsotnosti sistemskih rešitev na ravni republike, ki bi omogočale nadaljnje financiranje takšne oblike graditve romskih hiš.

Temeljni predpogoj za izboljšanje družbenega položaja Romov je dvig njihove izobrazbene ravni, vendar se prav na področju izobraževanja pojavljajo izredne težave. Romski otroci so že na samem začetku v neenakopravnem

Foto: Sašo FUIS

položaju nasproti drugim otrokom, ker ne obvladajo slovenskega jezika, prihajajo iz popolnoma drugačnega socialnega in kulturnega okolja, z različnimi vrednotami in pojmovnim aparatom. Večina romskih otrok obiskuje razredno stopnjo (88,2 odstotka) in le 11,8 odstotka pouk na predmetni stopnji. Na težavnost napredovanja romskih otrok, posebej v višjih razredih osnovne šole, kaže podatek, da je bilo povprečno (v desetletnem obdobju) vključenih v prvi razred 38,6 odstotka otrok, v osmi razred pa le 0,6 odstotka.

Zakonska določila na ravni republike ne omogočajo Romom kot pripadnikom romske skupnosti uveljavljanja posebnih oblik izobraževanja, ki bi ohranjale in razvijale njihove jezikovne, kulturne in druge etnične značilnosti ter tudi uvajale posebne oblike, programe, standarde in normative, prilagojene potrebam njihovih otrok.

Med temeljnimi vprašanji družbene integracije Romov je vprašanje njihove zaposlenosti, ki je ne le nujen pogoj zagotavljanja osnovnih življenjskih pogojev, temveč tudi eden od osnovnih pogojev za izboljšanje njihovega družbenega položaja. V raziskovalni nalogi Problematika zaposlovanja Romov v občini Novo mesto⁵ smo proučili možnosti pri zaposlovanju Romov in težave, ki se v zvezi s tem pojavljajo, ter mnenja in stališča samih Romov, kakor tudi njihovih sodelavcev v zvezi s tem. Za izdelavo študije smo uporabili poleg vseh obstoječih virov tudi dve anketi na podlagi vzorcev, ki sta zajeli 206

⁵ Zavod za družbeno planiranje
Novo mesto, 1984, 1985, J.
Žugelj, F. Smerdu

delovno sposobnih Romov iz vseh naselij v občini (75,5 odstotka) in 118 zaposlenih sodelavcev Romov v desetih podjetjih.

Osnovni poklici, s katerimi so se tradicionalno ukvarjali Romi na Dolenjskem, so bili kovaštvo, drobljenje kamenja v kamnolomih in na cestah ter preprodaja konj, pri ženskah pa zdravljenje z različnimi zdravilnimi zelišči, beračenje in vedeževanje. Z uvajanjem industrijskih strojev je romska delovna sila postala odvečna, v sodobnem sistemu dela, ki je v marsičem drugačen od tradicionalnega, pa se Romi niso mogli integrirati.

Podatki ankete kažejo, da je poglavitni vir preživljanja Romov nabiranje zelišč (61 odstotkov) in odpadnega materiala (46,1 odstotka) in da se le tretjina vseh vprašanih Romov (35 odstotkov) preživlja s sredstvi iz rednega dohodka. Iz leta v leto zaskrbljujoče narašča število nezaposlenih Romov, ki so delovno sposobni (1981 – 250, 1990 – 332), število zaposlenih pa ostaja približno enako (približno 50). Pri zaposlovanju so Romi, posebej v pogojih tržne ekonomije, v močno podrejenem položaju, ker so večinoma nepismeni, brez izobrazbe, kvalifikacij, slabo obvladajo slovenščino, pa tudi zaradi negativnih predsodkov pri delodajalcih.

Pri zaposlovanju Romov je poseben problem fluktuacija in zapuščanje delovnega razmerja, pri zaposlenih pa pogosta odsotnost z dela. Podatki iz ankete pričajo o težavah prilagajanja Romov ritmu dela in izvajanja posameznih delovnih operacij, še posebej pri mehaniziranem, razdrobljenem delovnem procesu. V nalogi smo ugotovili, da so Romi, ki imajo višjo osnovnošolsko izobrazbo, predhodno zaposlitev v družini in živijo v ekonomsko bolj urejenem naselju, bolj pogosto redno zaposleni in redkeje zapuščajo svoje delovno okolje, kar kaže, da skrb družbe ni zaman.

Zaposleni v podjetjih ocenjujejo, da se delovna uspešnost Romov giblje v okviru povprečja skupinske uspešnosti. Zanimivo je, da so Romi dobili najvišje ocene od svojih neposrednih sodelavcev, ki lahko neposredno spremljajo njihovo delo, najnižje pa od kadrovskega delavcev, ki so svoje ocene oblikovali predvsem na podlagi splošnih vtisov in informacij. Iz odgovorov anketiranih sodelavcev zaposlenih Romov je razvidno, da sprejemajo vrsto posplošitev in stereotipov o Romih, ki kažejo na nepoznavanje kulturnih in drugih značilnosti tega naroda (npr. dobra tretjina anketirancev je celo menila, da ni potrebe, da Romi razvijajo svoj lastni jezik in kulturo).

Na področju zaposlovanja ugotavljamo potrebo po večjem prilagajanju in poznavanju specifičnih potreb in možnosti Romov, poglobljenemu individualnemu pristopu pri usposabljanju za delo, predvsem pa iskanju novih področij in organizacijskih oblik dela, posebej v zvezi z zbiranjem zelišč in sekundarnih surovin ter drugih oblik samozaposlovanja (kot so npr. kooperativni odnosi s podjetji, večje stimuliranje obrtnikov teh poklicev, odpiranje samostojnih zadrug ali združenj in podobno).

Dvig izobrazbene ravni Romov je temeljni pogoj za njihovo uspešnejše zaposlovanje, vendar je le-to povezano z izboljšanjem celovitosti življenjskih in bivalnih pogojev Romov, s sistemskimi rešitvami, ki bi omogočile zavzetost celotne družbe (države) za njihov vzpon iz splošne socialnoekonomske zaostalosti ob istočasni skrbi za ohranjanje romske kulture, jezika in drugih značilnosti.

Posebne pomena je vključevanje in aktivna vloga Romov pri razreševanju vseh vprašanj, ki zadevajo njihovo problematiko. V občini Novo mesto od leta 1982 deluje društvo »Rom«, kar kaže na prebujanje njihove narodnostne identitete. Pomembno vlogo pri razvoju zavesti o skupni pripadnosti je imel Prvi svetovni kongres Romov (London, 1971), ko so Romi postali odločnejši v zahtevah, da se jim v vseh državah prizna status narodnosti oziroma manjšin. V tistem letu so ustanovili tudi Mednarodno organizacijo Romov.

⁶ V letu 1989 je bil sprejet LXVIII. amandma k Ustavi RS, ki določa, da se status Romov uredil z zakonom, vendar je delo na tem zamrlo zaradi oblikovanja nove slovenske ustave.

V Republiki Sloveniji pravni položaj Romov doslej ni opredeljen z nobenim zakonskim aktom⁶, zato Romi ne morejo uveljavljati svojih kolektivnih pravic in posebnosti, ki bi jim kot romski skupnosti omogočale enakopravno vključevanje v družbo in hitrejši razvoj. Navedla bom le nekaj področij:

- vzgoja in izobraževanje:
uporaba romskega jezika pri vzgoji in izobraževanju otrok, prilagajanje vzgojnoizobraževalnih programov, uvajanje posebnih standardov in normativov, dvoletne male šole in drugo,
- kultura:
razvoj lastne kulturne identitete in jezika, spodbujanje kulturnih organizacij in romskega ustvarjanja, omogočanje javnega obveščanja, založništva, razvijanje odnosov s pripadniki romskega naroda iz drugih okolij,
- zaposlovanje:
uvajanje, razvijanje in stimuliranje novih organizacijskih oblik dela in lastnih gospodarskih dejavnosti,
- politična participacija in soodločanje:
zastopnost Romov pri odločanju, posebej v zadevah njihove narodnosti na ravni krajevne skupnosti, občine in republike,
- urejanje romskih bivališč in naselij:
upoštevanje bivalnih navad in družbenih značilnosti Romov, sistemske rešitve za pridobivanje novih materialnih virov za saniranje in urejanje romskih naselij,
- zdravstvo:
zdravstveno prosvetljevanje in preventivno delo, redni sistematski pregledi celotne romske populacije, patronažno delo v naseljih,
- socialno skrbstvo:
urejanje osnovnih življenjskih pogojev Romov.

Že iz bežnega prikaza nekaterih področij romske problematike je razvidno, da njena celota presega lokalno raven in da reševanje romskega vprašanja ne moremo prepustiti različnim pristopom posameznih občin, v katerih bivajo Romi in njihovim finančnim zmožnostim.

Opredelitev statusa Romov v ustavi Republike Slovenije, zlasti določila posebnega ustavnega zakona, ki bi urejal način varstva, zagotavljanja in uresničevanja posebnih pravic in položaja Romov, so temeljni predpogoj za izboljšanje njihovega družbenega položaja, razvoja kulturne identitete jezika in drugih značilnosti romske skupnosti oziroma njihovega enakopravnega integriranja v slovensko družbo.

Foto: Sašo FUIS

Ana Blažič TRI LETA DELOVANJA KLUBA ZA NADARJENE UČENCE DOLENJSKE REGIJE – NEKATERE PEDAGOŠKE IZKUŠNJE

Zakaj ravno KLUB in zakaj pri Društvu pedagoških delavcev Dolenjske?

Izraz Klub se nam je zdel najbolj primeren iz več razlogov: želeli smo prestopiti, zbrisati meje posameznih srednjih šol, ker je le tako bilo mogoče poiskati skupna izhodišča za delo, drugo, nismo želeli, da bi delo s to tako dolgo družbeno zanemarjeno mladino postalo privesek interesnih dejavnosti, ki so v srednjih šolah iz znanih razlogov hitro izgubile na kakovosti in številu, in tretje, nobena od šol za dodatno delo z nadarjenimi ni bila zainteresirana, ker so bili v ospredju drugi, predvsem finančni problemi.

S težavo smo se dogovorili, saj je šlo za povsem individualno pobudo, da prvo vabilo pošlje izbranim nadarjenim učencem Skupnost za zaposlovanje Novo mesto, ki je s svojim odborom akcijo pričela in izpeljala. Bili so tudi edini, ki so razpolagali z osnovnimi podatki o učencih.

Druga faza prizadevanj je bila navezovanje stikov s srednjimi šolami. Na večini srednjih šol in na nekaterih aktivih smo pripravili daljše študijske konference, da bi seznanili učitelje s prizadevanji in skrbjo za nadarjeno mladino v razvitejšem svetu. Pojasniti smo želeli razumevanje pojma *nadarjen* in *visoko inteligen*ten z zornega kota učencev, staršev, učiteljev in okolja ter poiskati naše možnosti za delo z nadarjenimi srednješolci.

Na aktivih svetovalnih delavcev in ravnateljev osnovnih in srednjih šol so bili predstavljeni rezultati akcijske raziskave, s katero smo zajeli prvo in drugo generacijo identificiranih nadarjenih srednješolcev. Raziskava je pokazala:

- nadarjeni srednješolci so v srednjih šolah ostali povsem anonimni, niso bili deležni nikakršnih spodbud ali skrbi za intenzivnejši razvoj njihovih nadpoprečnih sposobnosti, prepuščeni so bili lastni iniciativi po stari praksi,
- akcija je srednje šole našla nepripravljene (neinformiranost učiteljskih zborov, prenasičenost učiteljev z nenehnimi spremembami in novimi zahtevami itd.),
- učitelji ne razpolagajo s potrebnimi podatki o nadarjenih, nimajo potrebnih pedagoško-psiholoških znanj ne ustreznega didaktičnega materiala za delo z njimi,
- razdrobljeno delo z nadarjenimi po posameznih šolah je spričo majhnega števila neracionalno, zato je treba prestopiti meje posameznih šol in prizadevanja v regiji strniti.

Kljub omenjenim negativnim ugotovitvam odgovornosti za delo z nadarjenimi učenci celotne regije ni želela prevzeti nobena srednja šola, zato smo se dogovorili, da bomo poiskali druge rešitve.

Medtem so tekla prizadevanja za podporo širše družbene skupnosti (odbora za usmerjeno izobraževanje, občinske izobraževalne skupnosti, Sveta za vzgojo in izobraževanje pri OK – SZDL itd.). Oboroženi, žal samo z moralno podporo, smo pričeli sodelovati z učenci in njihovimi starši. Zavedajoč se številnih predsodkov, ki so spremljali dotedanje šolanje teh nadarjenih učencev, brezskrbnosti družbe za njihov razvoj in razvrednotenja izobrazbe, je bilo treba brez sprenevedanja spregovoriti o veselju, da bo ta populacija končno našla svoje mesto v družbi in s tem postopoma tudi v izobraževalnem sistemu. Poleg strokovnih opredelitev samega pojma *nadarjen*, *visoko inteligen*ten, *talentiran* smo se seznanili s prizadevanji za razvoj nadarjene mladine v svetu in z njihovim deležem odgovornosti za razvoj in napredek družbe, v kateri

živijo. Naš namen je bil seznaniti ene in druge o številnih možnostih, ki jih nadarjeni srednješolec ima in potrebuje, da bi svoje visoke sposobnosti in z njimi povezane potrebe čim optimalneje razvil in zadovoljil. Kot alternativno možnost smo jim ponudili vikend (enrichment sistem, to je dopolnjevanje in plemenitenje šolskih programov izven šole) program, ki bi ga izvajali univerzitetni profesorji. Pozitiven odziv učencev in staršev nas je opogumil.

Na podlagi tako vsestransko podprtih stališč smo na sestanku z učenci in njihovimi starši izoblikovali zamisel o ustanovitvi Kluba za nadarjene učence pri Društvu pedagoških delavcev Dolenjske, ki naj bi prevzel skrb za organizacijo in izvedbo dodatnih študijskih aktivnosti ob upoštevanju naslednjih pedagoških zahtev. Te so:

- osnova za oblikovanje delovnega programa so identificirane želje in potrebe nadarjenih,
- v programe posameznih področij morajo biti zajete nešolske vsebine,
- predavatelji, mentorji naj ne bodo učitelji, ki učence učijo pri rednem pouku,
- vse aktivnosti bodo potekale v njihovem prostem času,
- vključitev v Klub je prostovoljna,
- delo in napredek članov bomo strokovno spremljali.

Korak dalje smo lahko napravili tudi pri zastavljanju ciljev, ki naj bi jih dolgoročno uresničevali. Med te sodijo:

- uvajanje nadarjenih v znanstveno raziskovalno delo,
- izpopolnjevanje tujih jezikov,
- spoznavanje različnih področij ter svetovanje in usmerjanje nadarjenih v študijske smeri, kjer bi lahko prišle do izraza njihove posebne sposobnosti, če se ne bodo razvodele v srednji šoli, kar se, žal, zelo pogosto dogaja,
- navajanje na fakultetni način dela,
- izmenjava izkušenj na klubskih srečanjih,
- vzgojno delo v smislu osebnostne in strokovne identifikacije, predvsem v smislu dograjevanja trdnjše osebnostne rasti, ki je potrebna za premagovanje še tako visokih in trdovratnih pregrad,
- povezovanje nadarjenih s prihodnjimi delovnimi sredinami, ker si nadvse želimo, da bi nam na Dolenjskem tudi ostali, saj jih kot strokovnjake nujno potrebujemo,
- sodelovanje z univerzama in raziskovalnimi inštituti, od koder bomo črpali pedagoške sodelavce in souporabljali njihove laboratorije itd.,
- sodelovanje s srednjimi šolami, ki naj bi spodbujale učence pri vključevanju v obogatitvene programe, animirale svoje pedagoške delavce za sodelovanje pri izvedbi programa in dajale na razpolago potrebne šolske prostore itd.

Po treh letih dela lahko trdimo, da smo uspešno navezali stike s pedagoško, elektrotehniško in filozofsko fakulteto, s Fakulteto za naravoslovje in tehnologijo (VTOZD Matematika) in z Inštitutom Jožef Stefan v Ljubljani, z Inštitutom tovarne zdravil Krka, nekaterimi delovnimi organizacijami in večino srednjih šol v regiji.

Objektivnost kriterijev identifikacije

Za pojem *nadarjenost* je toliko definicij, kolikor je avtorjev. Skupna ugotovitev vseh avtorjev je, da je nadarjen tisti, ki naredi (se uči in nauči) več, bolje, hitreje in drugače od drugih, za to pa ne zadošča nadpovprečna inteligentnost, predpogoj so ustrezne osebnostne lastnosti, kot so samozavest, vztrajnost itd., čustvena in socialna zrelost ter ugodne družbene in življenjske razmere.

Večina učiteljev pričakuje od nadarjenih vrhunske rezultate na vseh področjih. Vsako neskladje med njihovimi pričakovanji in doseženimi učnimi rezultati spremlja sum v dosežene testne rezultate. Medtem ko vrhunski športni dosežki ali izjemno lep zunanji videz mladega človeka zbudajo v okolju pozitivna čustva, pa izjemno inteligentne mlade ljudi največkrat spremlja nerazumevanje okolja, zavist, izolacija, ker so drugačni od drugih in vedno v manjšini. Učitelji seveda niso imuni do takih reakcij, kar je še posebej odločujoče, saj je vpliv učiteljev na učence večen, nikoli ne moremo reči, kdaj preneha. To velja tudi za kriterije, po katerih je ali ni srednješolec uvrščen med nadarjene.

Vemo, da osnovni izbor opravijo učitelji osnovnih šol v osmem razredu na osnovi doseženega učnega uspeha in dosežkov na različnih občinskih in republiških tekmovanjih, testni rezultat se pojavlja samo kot pomožni kriterij. Iz te populacije osmošolcev, za katero dajo soglasje tudi sveti posameznih osnovnih šol, opravi dokončen izbor komisija pri odboru za štipendiranje na skopnosti za zaposlovanje posamezne občine. Tu se obravnavajo tudi predlogi srednjih šol in fakultet, s čimer je zagotovljena permanenčnost identifikacije. Kot kriterij pridobi na teži visok testni rezultat, za katerega vemo, da ne more biti naključje, poleg tega so kandidati ponovno testirani. Zaradi boljših pogojev dosegajo pri drugem testiranju praviloma višje rezultate. Nesmisel je, da so podatki o učenčevih intelektualnih sposobnostih strogo varovana skrivnost iz bojazni, da ne bi prišlo do zlorab ali napačnih interpretacij. Tako se merjenje učenčevih sposobnosti sprevrže v nesmiselno, za učence in učitelje frustracijsko situacijo. Zagotovo so tako učenci, učitelji in starši prikrajšani za pomembno informacijo, na kateri bi gradili medsebojno sodelovanje in spremljali učenčev napredek. Ni vseeno, če se kaže nadarjenost učenca na področju matematičnega logičnega mišljenja, učenec pa obiskuje program, kjer je odločujoč bogat besedni zaklad, razumevanje besedila, pomnenje ali kaj podobnega. Če povrh tega njegov učitelj matematike uči svoj predmet brez posebnega žara, bo ta učenec zagotovo postal matematično nenadarjen, za družboslovni sklop predmetov pa tako in tako nikoli ni kazal posebnih nadarjenosti. Najverjetneje se bo uvrstil med tiste poprečneže, ki zavljo nizkega šolskega uspeha ne bodo mogli realizirati željenih poklicnih aspiracij.

Glede dosežkov na različnih tekmovanjih bi lahko naštel kopico pripomb. Udeležba učencev na tekmovanjih je pogosto odvisna od entuziazma in ambicioznosti njihovih učiteljev. Če pomislimo na strokovno strukturo učiteljev fizike, matematike, angleškega jezika in še katerega od predmetov naših osnovnih in srednjih šol, so možnosti učencev manjših šol minimalne, pa tudi na nekaterih šolah v mestnih okoljih ni bistveno bolje. Jasno je, da tega kriterija ne morejo izpolniti še tako nadarjeni učenci takih učiteljev. Priprave na tekmovanja pa so tako in tako prava redkost, zato lahko trdimo, da so učenci, ki so se dokopali do tega kriterija zares nadarjeni in v njihove sposobnosti ne kaže dvomiti.

Iz dosedanjih podatkov je razvidno, da si je status nadarjenega učenca pridobilo komaj 2,28 učenca celotne generacije osmošolcev zadnjih petih let.

Preglednica generacije osmošolcev regije, števila predlaganih in izbranih kandidatov z dodelitvijo statusa:

Šol. leto	štev. osmošolcev	štev. predlogov	štev. izbranih
1986/87	1276	51	17 (1,3 %)
1987/88	1326	59	31 (2,3 %)
1988/89	1319	59	21 (1,6 %)
1989/90	1422	71	47 (3,3 %)
1990/91	1302	81	38 (2,9 %)
177 SKUPAJ	6645	321	154 (2,3 %)

Razmerje si bomo morda lažje predstavljali, če pomislimo, da je bilo nadarjenih v petih letih komaj za pet razredov od skupnega števila 221 razredov. Pri tem je seveda potrebno upoštevati, da se izbrani učenci med seboj razlikujejo tako po področjih kot po stopnji nadarjenosti. Kot je razvidno iz tabele, je populacija nadarjenih tako majhna (v skladu z normalno distribucijo), da bi si vsak od njih zaslužil svojega mentorja, ne le izsiljen status s simbolično štipendijo v naši ravnodušni družbi.

Pregled nadarjenih učencev po občinah:

Šol. leto	Novo mesto	Trebnje	Črnomelj	Metlika	SKUPAJ
1986/87	10	5	/	2	17
1987/88	24	4	2	1	31
1988/89	13	4	3	1	21
1989/90	23	9	9	6	47
1990/91	28	5	3	2	38
Skupaj	98	27	17	12	154

* Število ne zajema tistih učencev, ki so bili predlagani za štipendijo za nadarjene, vendar so se raje odločili za kadrovske štipendije, zato postopek zanje ni bil izpeljan do konca. Prav tako bi bilo potrebno prišteti še učence, ki so jih pozneje predlagale srednje šole in fakultete (od enega do pet učencev letno). Pri problematiki identifikacije bi kazalo upoštevati tudi njeno nadgradnjo.

Nadgradnja identifikacije bi pomenila upoštevanje osebnostnih lastnosti posameznika kot enakovreden četrti kriterij poleg dosežkov na različnih tekmovanjih, šolskih ocen in nadpovprečno visokih testnih rezultatov. S to možnostjo zamujamo najmanj štiri leta, ker še vedno ne razpolagamo z instrumentarijem za longitudinalno spremljanje otrok od predšolske dobe dalje.

Vsakršni predsodki so nepotrebni, saj vendar vemo, da se posamezne osebnostne lastnosti pojavljajo kot relativno univerzalne, zato vedenje posameznih oseb lahko glede na posamezne lastnosti primerjamo. Enako visoka inteligentnost ne združuje sama po sebi tudi visoke motivacije, zato tudi ne zagotavlja, da se bo človek lahko izognil vsem oviram in našel pravo pot do uresničitve svojih dispozicij. Prava preizkušnja inteligentnosti ni v tem, koliko reči znamo narediti, marveč kako ravnamo, kadar ne vemo, kaj storiti.

Osnovna dilema je, kako prepoznati in razlikovati vedenjski vzorec nadarjenega od nevzgojenega otroka, saj se njuno vedenje pogosto manifestira podobno, le motivi so drugačni. Kako to tolerirati v razredu, kako pojasniti in utemeljiti, če nimamo kriterijev? Kako sprejeti nekonformista, ki običajno ni posebno priljubljen v razredu, ki ga ne prizadenejo kritike, ki ni posebno točen in discipliniran, ki se v razredu pogosto dolgočasi, s humorjem ruši težko vzdrževano disciplino, ki hoče vedeti ne le, kaj se je zgodilo, ampak zakaj se je nekaj zgodilo, tako kot se je in ne kako drugače, ki ima ogromen energetski potencial, a ni hiperkinetičen itd.? Radi imamo učence, ki se nas ravno toliko bojijo, da ne ogrožajo naše predstave o sebi kot o prijaznih, ljubečih učiteljih, ki se nas bojijo ravno toliko, da naredijo vse, kar hočemo, pa čeprav vemo, da ne marajo tistega, kar delajo. Ne marati šole in učiteljev ali razmišljati o tem je skoraj prepovedano. Zaradi takih obojestranskih laži prihaja do obojestranskega občutka krivde in popustljivosti na eni ter zamerljivosti in maščevalne krutosti na drugi strani. Zaradi vsega tega je zagata učiteljev pred nadarjenim učencem še veliko večja in breme težje, zato mu praviloma postaja nenaklonjen.

Osebnostne lastnosti, kot pomemben, če ne kar odločujoči kriterij pri prognoziranju nadarjenosti, imajo težo le v primeru, če so podatki dovolj raznovrstni in vsestranski, pa tudi poglobljeni, predvsem pa dobljeni v ustreznih vzgojnih in življenjskih okoliščinah. Po Trstenjakovi opredelitvi k raziskovanju osebnostnih potez sodi osebni opis, opis drugih, test ustvarjalne storilnosti, življenjski podatki in delovne navade.

Nenadomestljivo je sodelovanje staršev, zlasti v primeru, če jih vodi, usmerja in sprašuje strokovnjak. Navsezadnje teh otrok ni toliko, da bi bilo kaj takega nemogoče. Sodelovanje staršev je trajnega značaja. Oni prehodijo z otrokom dolgo pot, na kateri se srečujejo z različnimi prijemi, sodbami in mnenji o istem otroku, in če so ta predvsem negativna, jih v šolo ni. V predšolskem obdobju je večina otrok vključenih v organizirane oblike vzgojnoizobraževalnega dela. Če bi imeli vzgojitelji natančna merila za prepoznavanje različnih nadarjenosti, bi lahko s tem seznanili starše in jim dali ustrezna navodila za ravnanje s takim otrokom doma in celo napotke za njegovo vključitev v njemu ustrezno dejavnost. Celotna populacija otrok je vključena v organizirano malo šolo, ki je sicer osredotočena na presojo otrokove zrelosti za vstop v šolo, kar pa v bistvu pomeni isto. Iz prakse vemo, da opažanja vzgojiteljev pri učiteljih, ki prevzamejo prvošolce, nimajo posebne teže. Oni pač začnejo znova, kontinuitete ni. Znova začne celo učitelj naslednjega, višjega letnika, ker praviloma predpostavlja, da učencev njegov kolega v lanskem letu ni kaj prida naučil, zapomnil pa si je vse nagajivce v razredu. Te bo za vsako ceno kot boljši učitelj želel prevzgojiti. Zabeležke o učencih so skromne, za identifikacijo neuporabne, ker so pač bila takšna tudi navodila. Kontinuitete ni tudi po prehodu iz razredne na predmetno stopnjo. Na pedagoških konferencah so v glavnem prisotne predstavitve posebno problematičnih učencev in seveda ocene, kot najbolj preprosta, a najmanj uporabna metoda razlikovanja dobrih in slabih učencev, ne glede na to, da vsi vemo, da se v njih ne zrcali dejansko znanje, temveč pridnost, discipliniranost, pomoč staršev, kulturni nivo družine, torej tudi osebnostne značilnosti posameznika.

Nesporno identificirani učenci po navedenih kriterijih odstopajo od poprečja, ni pa ugotovljeno, ali je učenec nadarjen, visoko inteligenčen ali talentiran. Vsaka od teh kategorij učencev zahteva specifičen vzgojnoizobraževalni pristop, kar bo nadgradnja sedanjih prizadevanj. Pomemben premik bomo napravili, če bomo nadarjenim zagotovili vsaj takšno družbeno skrb in razvojne možnosti, kot jih imajo manj zmožni učenci že desetletja.

Dodatne študijske aktivnosti za nadarjene, da ali ne?

Za nadarjene je značilno, da so dovtetni in sposobni sprejeti, preoblikovati in oddati bistveno več informacij kot povprečni učenci (so vedoželjni s širokim razponom interesov in potreb, ki jih lahko zadovoljujejo zaradi velikega energetskega potenciala).

Dejstvo, da je za več znanja potrebno vložiti več energije in časa, samo po sebi usmerja poseganje v obe omenjeni sferi, za kar pa ni možnosti znotraj rednega šolskega sistema. Dodatne študijske aktivnosti smo tako lahko postavili v prosto petkovo popoldne in sobotno dopoldne. Ob petkih sta na programu tuja jezika (angleški in nemški) in klubsko srečanje, ob sobotah pa so štiri- do peturni tematski sklopi s področja fizike, matematike, biologije, kemije, računalništva, logike, izkustvenih delavnic pa še kaj po posebnih željah. Vsak izmed njih se vključi v aktivnosti, ki so v skladu z njegovimi interesi, tako ne pridejo v računalniški ali fizikalni kabinet z apatijo, agresivnostjo ali s strahom, temveč z resničnim interesom in ustvarjalnostjo. Večina dosega temu primerno visoke uspehe in s tem samopotrjevanje.

Posamezne aktivnosti si sledijo v dvotedenskih intervalih (razen tujega jezika in klubskih srečanj), kar seveda ni v prid kontinuirani usmerjenosti učencev na določen problem. Iz zagate si pomagamo tako, da je vsako študijsko srečanje zaključena celota, ki se nadaljuje s samostojnim študijem doma. Vse nekaj drugega pokažejo izkušnje dvotedenske prakse učencev na Inštitutu Jožef Stefan. V tem času so učenci osredotočeni na zastavljeni problem, ki ga ne samo naštudirajo, ampak se naučijo izdelati strokovno poročilo, raziskovalno nalogo, ki jo zagovarjajo pred svojimi vrstniki, mentorjem in svojimi srednješolskimi učitelji, ki jih Inštitut ob tej priložnosti še posebej povabi. Dogaja se, da v svoji vnemi pozabijo na uro in delajo pozno v noč. Tako so se vpeljali v svet raziskovalnega dela in spoznali številne strokovnjake, h katerim se bodo lahko tudi pozneje vračali po pomoč ali nasvete. Učenci zlasti pohvalijo izredno lep prijateljski odnos in delovno vzdušje, ki ga strokovnjaki Inštituta neprisiljeno in nesebično prenašajo nanje.

Na podlagi takih spoznanj bi morali narediti kakovosten preskok pri organiziranju dodatnih študijskih aktivnosti. Večina nadarjenih učencev bi brez škode lahko dva tedna v šolskem letu porabila za uvajanje v znanstveno raziskovalno delo na enem ali več področjih v zunajšolskih inštitucijah. Z ozirom na število nadarjenih in njihove zelo različne interese to niti ne bi bilo tako nemogoče, ker so vsi univerzitetni profesorji, ki že dalj časa aktivno sodelujejo z razvitimi državami, zdavnaj ugotovili, da je to običajna in prepotrebna pedagoška praksa. Doslej se nam še ni zgodilo, da bi kateri od sodelavcev, univerzitetnih profesorjev, zanemaril ali pozabil na svoje obveznosti do naših učencev, čeprav se morajo v Novo mesto pripeljati ob svojih prostih sobotah. Očitno se oni bolj kot mi zavedajo, da predstavljajo nadarjeni (taka pojmovanja se pojavljajo že od Platona dalje) najdragocenejši nacionalni izvir in da so v dveh smislih prednost za vsako družbo: vzgoja in izobraževanje pri njih sta uspešnejša, kot odrasli pa so produktivnejši in ustvarjalnejši.

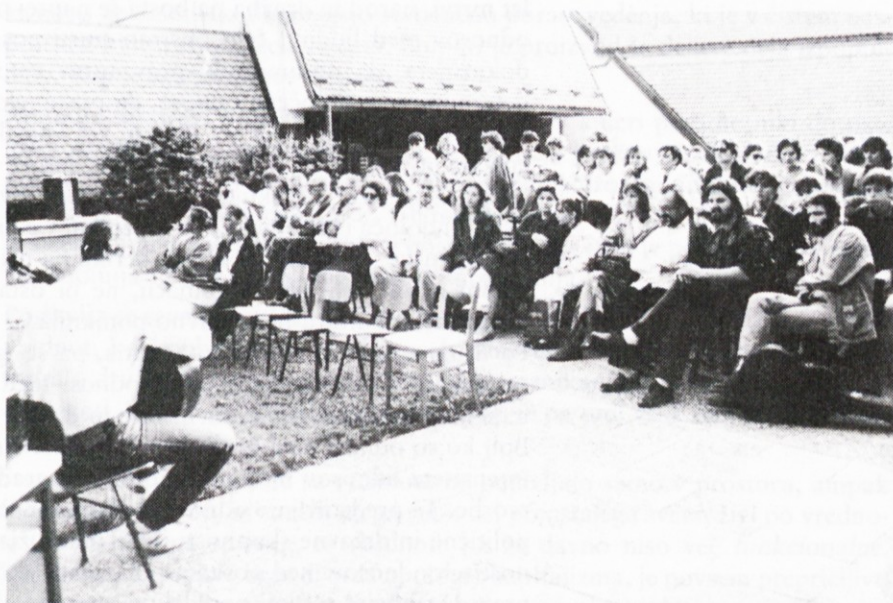
Torej obogatitveni programi da, vendar vsebinsko in organizacijsko zastavljeni tako, da bodo kar najbolje upoštevali interese in potrebe nadarjenih. O prednostih tako zastavljenega dela bi se morali izjasniti za to poklicani strokovni organi in čimprej legalizirati ustrezno delo z nadarjenimi kot slovenski nacionalni program in obvezo.

France GORŠE: Mati z otrokoma, hruškov les (relief), 1931 (iz knjige Kipar France Gorše 1897–1986, dr. Ivan Sedej, Moderna galerija, Ljubljana 1987)

SOCIALIZEM, CIVILNA DRUŽBA IN (naša) PRIHODNOST

24. junija 1988 je bil pred Križatijo v Novem mestu pesniški večer, posvečen avantgardističnemu pesniku Antonu Podbevšku in manifestativni podpori prizadevanjem za korektno ureditev primera Janša in s tem nadaljnemu uveljavljanju demokracije v naši družbi. Novomeški literarni večer se je vključil v vrsto literarnih večerov državljanske nepokorščine, ki so potekali tisti čas vsak dan v prostorih Društva slovenskih pisateljev. (tekst in foto: Milan MARKELJ)

Zdi se, da nas usoda vrača v čas, od katerega smo tudi na Slovenskem pred petimi desetletji, hočeš nočeš, krenili vizionarni deželi naproti, v upanju – tisti, ki so goreče snovali spremembe, tudi v prepričanju – da bo naša prihodnost boljša, srečnejša.

Naj je bilo karkoli že odločilno za nekdanji ne ravno enodušni in neboleči, pa vendar večinski sistemski odmik ali izstop iz meščanske normativne prakse, pozabiti ne gre, kako je takrat zlasti nakopičeno socialno nezadovoljstvo revnih in obubožanih botrovalo premaknitvi družbene kretnice v socializem, in kako zdaj pravzaprav vnovično nezadovoljstvo ali razočaranje ter moč imovitejših le-to premika (vrača) na meščansko pot.

Toda, ali smo se odločili prav in stopili ter se usmerili tja, kjer nam bo zares vsem bolje? Je socializem zares zabloda ali pa pravega, občestvenega, demokratičnega še niti nismo dovolj okusili, in, ali je civilna družba ali civilnost življenja zgolj sla po soncu, samo odpor do kakršnegakoli enoumja in režima, ali pa je oboje, socializem in civilna družba, sistem in vrednota, ki bi ju ne smeli zapustiti in zavreči.

Kot urednik družbenih tem sem povabil k premisleku o prvem ali drugem vprašanju nekatere družboslovce. Prijazno so se odzvali: na prvo vprašanje Boštjan M. Zupančič, na drugo Adolf Bibič, Lev Kreft, Tone Kuzmanič in Gregor Tomc, ki premišlja o obeh. Objavljamo njihove prispevke. Hkrati pa vabim dosedanje in nove sodelavce revije, da glede teh dveh (in podobnih) vprašanj pošljejo na uredništvo Rasti svoje prispevke, saj bomo z razpravo nadaljevali. Naj bo ta svobodna, demokratična, mišljenjsko raznolika, umirjena in polemična ter jezikovno berljiva, poljudna (na to še posebej opozarjam!) družboslovna katedra.

CIVILNA DRUŽBA
Rast 2/1991

Boštjan M. Zupančič RAZPAD PRIHODNOSTI ALI RESTAVRACIJA SOCIALIZMA?

Celica družbe seveda ni posameznik, temveč *odnos* med dvema ali več posamezniki. Vsi posamezniki naroda ali družbe, na primer, bodo čez sto in nekaj let mrtvi, narod in družba pa bosta še naprej obstajala. Trajnost in obstojnost odnosov med ljudmi, celo onstran smrti posameznih nosilcev teh odnosov, dokazujeta, da posamezniki pravzaprav vstopajo v že naprej pripravljene, determinirane, določene odnose, da postanejo »nosilci« teh odnosov – vendar nosilci podobno kot sta konj in vol »nosilca« komata oziroma jarma. Ta enačba po eni strani celo razrešuje t.i. *nature–nurture* dilemo, se pravi vprašanje, ki ga sicer raziskujejo z enojajčnimi dvojčki: v kolikšni meri je *okolje* tisto, ki določa istovetnost posameznika. Če bi bil posameznik predvsem izraz svoje genske strukture, potem Amerika na primer, v katero naseljujejo val za valom novih genskih kombinacij, ne bi ostajala Amerika in njena nosilna anglo-saška kultura bi že davno poniknila.

Po drugi strani, in to nas tu zanima, pa se, glede na to, da tkiva družbe ne sestavljajo posamezniki, marveč odnosi med njimi, postavljata dve najbolj temeljni vprašanji: prvič *intenzitete* in drugič *kvalitete* teh odnosov.

Bolj ko so odnosi med posamezniki *intenzivni*, več v bistvu *jê* take družbe. Iz intenzitete odnosov med posamezniki se gradijo sekundarne, institucionalne tvorbe. Te predstavljajo odnose med družbenimi skupinami, razredi, elementi politične in državne skupnosti itd. Toda nižja ko je po drugi strani intenzivnost teh odnosov med posamezniki, manj *jê* družbe, dokler ta na koncu, kot pravi Durkheim v svoji opredelitvi anomalije, družba ne razpade v prah posameznikov. Bolj ko je posameznik *ločen* od drugega posameznika, manj je snovne prvine, iz katere je družba sestavljena.

Kvaliteto te intenzivnosti odnosov med posamezniki (in sekundarno med skupinami) lahko opredeljujemo objektivno ali subjektivno. V objektivno sfero spadajo interesi, pri katerih že beseda *inter esse* pove, da *so vmes*, torej *med* ljudmi. Da jih torej vežejo ali razdružujejo. Pravo, na primer, je v celoti posvečeno prav tej dialektiki med sporazumom in sporom. Z razvojem tehnologije tudi raste razdruženost dela, kar objektivno povečuje odvisnost posameznika od vseh drugih udeležencev v celotnem scenariju družbe. Lahko si, na primer, predstavljamo do tolikšne mere razdruženost delitev dela v družbi, da bi v njej vsak posameznik opravljal drugačno in nenadomestljivo funkcijo. V taki družbi bi bil vsak posameznik dobesedno odvisen od vsakega drugega posameznika. Taka družba, družba popolne delitve dela, bi morala po Durkheimovi logiki postajati družba popolnega sosledja interesov, kar pomeni neantagonistična družba visoke intenzitete. Ker je očitno, da se človeštvo giblje v tej smeri vedno večje, celo mednarodne, delitve dela, bi se torej notranja kohezivnost družb in celo planetarne družbe morala povečevati. To se v določenem smislu tudi res dogaja, saj se poprej manjše in druga od druge ločene družbe (narodi) sedaj družijo v vedno večje aglomeracije.

Temu procesu objektivnega integriranja pa vzporedno sledi proces, *subjektivne dezintegracije*. Odnosi med posamezniki očitno niso determinirani z objektivno skladnostjo in celo soodvisnostjo njihovih interesov. Pri tem ne mislim na dejstvo, da mi je letalski mehanik ali avtobusni voznik, od katerega je odvisno celo moje življenje, lahko na smrt zoprn. Dejstvo je, na primer, da ljudi poleg sosledja objektivnih interesov družijo (ali razdružujejo) tudi skupne *vrednote*. Človek si je z nekom blizu, nekaj ga z njim *družijo*, če si z njim *deli* vrednote, katerih se zaveda – še bolj pa tiste, ki se jih *ne* zaveda, saj do njih ne more zavzeti distance, jih postaviti v perspektivo. Vsakdo, ki se je o

kakšni osebni stvari v življenju kdaj poskušal »racionalno« odločiti, je na koncu moral ugotoviti, da razum *služi* (Horkheimerjeva instrumentalna racionalnost) nečemu, kar *ni* razum in je v veliki meri sploh izven dometa zavedanja.

Indikatorji socialne patologije (kriminaliteta, mamila, eksogena duševna obolenost) že desetletja dokazujejo statistično porast vedenja, ki je v čistem nasprotju z idilo rastoče delitve dela. Bolj ko je proizvod te delitve dela izpopolnjen, bolj je njegov avtor odtujen.

Anomija, se pravi brez-zakonje, je ta situacija, v kateri posamezniki do tiste mere *ne* izhajajo iz istih vrednot, da zaradi *tega* postajajo prašni delci v tem prahu posameznikov. Osamljenost, narcizem, shizoidni autizem, eskapizmi od alkohola do porabništva itd., vse to so le manj maligne oblike nečesa, kar je sicer bolezen našega časa. Prava bolezen našega časa je ponotranjena zunanja anomija in ime za to diagnozo je shizofrenija.

Postavlja se seveda vprašanje, kako je mogoče, da ljudje nič več ne delé svojih vrednot, ko je objektivno vendar vsak dan več tistega, interesov, kar bi jih moralo družiti in vsak dan manj tistega, pomanjkanja, kar bi jih moralo razdruževati. Čeprav je življenje vsak dan lažje, je pa tudi vsak dan manj zanimivo.

Stvar je seveda v tem, da se vrednote ne pojavljajo samo v prostoru, ampak tudi v času. Zahod, in zaradi njega velik del preostalega sveta, živi po vrednotah iz prejšnjega stoletja, te vrednote pa že davno niso več *funkcionalne*. Durkheim, ki je sicer brez dvoma apologet kapitalizma, je povsem prepričljivo razvil teorijo, po kateri so vrednote predvsem moralno nabita pravila obnašanja, ki katalitično ali inhibitorno delujejo na človekovo druženje z drugimi posamezniki. Ker pa je ravno Durkheim čisto vulgarno marksistično domneval, da bo tisto »materialno«, se pravi razdrugačena delitev dela v družbi, odločilno vplivalo na »subjektivno«, ki naj bi bilo po izvoru sekundarno, ni predvideval prevelikega faznega zamika, ki je sedaj nastal med galopirajočo tehnologijo na eni ter zavirajočimi vrednotami na drugi strani. Če bi šlo samo za enostavno prilagajanje vrednot razvoju, bi se stvari urejale sicer z zaostankom, kot na primer pri nazornem primeru nastajanja nekakšne nove prometne morale, ki je pred tridesetimi leti sploh še ni bilo, danes pa je še vedno zelo pomanjkljiva –, vendar bi se urejale. Nastajanju prometne morale pač nihče ne nasprotuje, nasprotno, to normativno integracijo vse institucije z vso močjo podpirajo. Drug tak primer je integracija norme o nekajenju, ki je bila še pred desetletjem le zdravstveni nasvet, danes pa hitro postaja čisto moralno vprašanje.

Če se te stvari lahko ob primerni podpori medijev in strokovnjakov tako hitro in lepo uredé, zakaj potem sistemska anomija na tistih globljih, bolj odločilnih ravneh človekovega odnosa do sveta, drugih in sebe samega? Očitno mora nekje iti za nekaj, kar z *veliko energijo blokira* sicer organsko, naravno prilagajanje človekove moralne aspiracije in dolžnosti. Ker stopnja anomalije raste z industrializacijo, in izgleda, raste progresivno, običajno sklepamo, da je socialna patologija »posledica« industrializacije, kakor da bi to bila nekakšna cena, ki jo je za industrializacijo treba plačati. S tega stališča je za kapital zanimiv fenomen Daljnega vzhoda, kjer pa ravno spričo nenadnosti industrializacije anomija ni utegnila slediti razvoju. Posledica tega je anomalno visoka produktivnost. Toda brez dvoma, tudi orientalska sposobnost odlašanja užitka je samo fazni zaostanek samega faznega zaostanka pri preskoku iz fevdalizma neposredno v prekopirani kapitalizem. Fukuyamina banalizacija Hegla in Kojève je v tem kontekstu naravnost žaljiva.

Tisto, kar v resnici blokira razvoj novih vrednot, pa je neprincipialna koalicija med demokracijo in kapitalom. *Kapital demokraciji plačuje s porabništvom, demokracija pa kapitalu vrača z večinsko prevlado vulgarnega materializma.* Prevlada najnižjega skupnega imenovalca, ki je demokracija, je kljub svoji množičnosti veliko bolj manipulabilna kot pa vrhnji sloji družbene piramide. Ob razvoju komunikacij množičnost tistih, ki gredo na volitve, ni noben problem več, je pa jasno, da je sama narava ostala aristokratska, zaradi tega nižji sloji piramide, ki se proti vrhu oži, diktirajo tistim slojem, ki bi bili sicer na pozicijah oblasti in bi lahko katalizirali razvoj drugačnih vrednot. Situacija je analogna tisti, v kateri je kompartija v Vzhodni Evropi v koaliciji z (lumpen)proletariatom, zatirala srednji razred v družbi. *Razlika je v potuhi.* V kapitalizmu je potuha, recimo, materialna, v realsocializmu je bila moralna. Obe situaciji pa, in to je za nas edino važno, *blokirata*, čeprav morda v imenu različnih družbenih slojev, razvoj in potencialne nosilce adekvatnih vrednot. Kar je za socializem dvakrat ironično. Prvič je ironično že zato, ker je socializem nastal *ravno* kot poskus implementacije nove vrednostne strukture, vendar seveda prekmalu. Drugič je ironično, da je objektivna razlastitev, se pravi odprava lastninskih spon, prav tisto, kar bi moralo – na višji stopnji razvoja – povzročiti oz. omogočiti nastanek novih vrednot, kar pomeni, recipročno gledano, da je kapital, in to zlasti ameriški, blokiral nastanek novih vrednot natanko v imenu *edine stvari*, ki je navsezadnje ni pripravljen spremeniti. *Lastnine.*

Po vseh drugih poteh pozni kapitalizem celo stimulira nastajanje novih vrednot, saj dobro ve, da sta *leadership* in angažma tisto, ker mu v posledici omije najbolj primanjkuje. Pripravljen je poskusiti celo s paliativnim samoupravljanjem, ki ga imenuje participacija. Ta ni nič drugega kot oblika manipulativne industrijske psihologije.

Kljub temu je seveda res, da enajst milijonov ameriških delavcev preko sistema EZOP v enajst odstotkih ameriških korporacij že samoupravlja s podjetji, ki so de facto v skupni lasti – medtem ko se gredo mi tu, na tem predpražniku Evrope – parafevalno reprivatizacijo. Toda tudi v ZDA bo ta proces še dolgo napredoval, čeprav je lastnina kot pravni fenomen absolutnega izključevanja drugih od stvari, ki so moje, ekonomsko in pravno tudi že nekaj časa presežena. Indikacija za *razlago* lastninskega obstruiranja nastanka novih vrednot tudi na ravni zadržega kapitalističnega bossa v ZDA, ki je še danes glavni zaščitnik lastnine, je ravno v paničnih in primitivno arhaičnih reakcijah ameriškega politično-upravnega sistema na besedo »komunist.« Reagan je o Sovjetski zvezi govoril kot o »imperiju zla« in večina protiustavnih nasilnosti v ameriškem pravnem sistemu je naperjena na »sindikalistično doktrino komunizma.«

Čeprav je vsaka ameriška univerza organizirana kot javna korporacija, ki je de facto v lastnini in upravljanju tistih, ki v njej delajo in čeprav je, na primer, samoupravljanje na ameriških univerzah na las podobno marsikateremu kardeljanskemu detajlu pri nas – zaradi česar sem jaz pričel veljati za komunist pri nas, ker sem v resnici zagovarjal vrednote, ki sem si jih pridobil v ZDA (vendar seveda na univerzah) – in čeprav odpravljanje ekskluzivizma lastnine v resnici spreminja velik del predvsem srednjih ameriških podjetij, je alergija na besedo »komunist« ostala.

Spričo tega je arhaična reakcija na grožnjo, ki je postala brezpredmetna, očitno vezana na *nekaj globljeja v kolektivni psihi Zahoda*, morda celo na kakšen arhetip kolektivne podzavesti.

Še Bergson piše, kako omenjena neprincipialna koalicija med vrhnjim slojem družbe ter večinskostjo kvantitativne demokracije ni bila možna. Možna ni bila vse dotlej, dokler ni produktivnost narasla na, na primer, povojno

zahodno raven. Z drugo besedo, dokler je bila večina lačna, je bila sovražna siti manjšini na oblasti, torej tudi kapitalu. Ko je F. D. Rooseveltu uspelo z *New Dealom* in vstopom v vojno prebroditi zadnjo točko, na kateri je prihajalo do opisane konfrontacije med sindikalnimi množicami na njujorškem Union Squaru ter kapitalom, se je sesula tudi perspektivnost socialistične revolucije – vsaj v Združenih državah Amerike. Celotna leninistična revolucionarnost je temeljila na materialnem *pomanjkanju*, v katerem se je nahajal t.i. proletarijat. Ko je bilo to pomanjkanje mogoče odpraviti, to pa je bilo mogoče zaradi porasta produktivnosti, se je poprej revolucionarni proletarijat zelo hitro prelevil v najbolj desno različico male buržoazije, kot jo je Norman Lear prikazal v ameriški televizijski nadaljevanki *All in the Family*. V njej prototip nadutega bivšega reveža, nekakšen brooklynski liberalec, Archie Bunker, ponazarja vse od rasista do patriarhalneža.

V celotni človeški zgodovini, do danes, je bila konfliktna-polarizacijska os v družbi postavljena v dva tečaja izobilja in pomanjkanja. Naravno je bilo spričo tega, da so vsi socialni teoretiki domnevali, da bo moral preskok v naslednji družbeni red tudi in spet temeljiti na prestrukturiranju *delitve* družbenega proizvoda. Toda z rastočo produktivnostjo je to postalo enostavno brezpredmetno. Če se Vzhodna Evropa še sesuja zato, ker na primer v Romuniji danes ni mogoče dobiti žarnice, pa na razvitem Zahodu to, namreč pomanjkanje, že dolgo ni več ozko grlo razvoja, sicer Fukuyama že zaradi tega ne bi mogel otepati prazne slame o koncu zgodovine.

Zato tudi vseskozi trdim, da se je globalni družbeni konflikt v današnjem času prenesel s fizične (materialne) na *metafizično* raven. Če je v kakšni Sloveniji danes še mogoče zakuhati spor okoli tega, kdo ima več in kdo manj, pa je to v razvitih zahodnih družbah vprašanje, okoli katerega se nihče več ni pripravljen resno prepirati, da o postavljanju kakšnih barikad niti ne govorimo.

Polarizacijska os družbenega konflikta sicer danes res ni več os pomanjkanje – izobilje, vendar je tožena stranka v tem sporu še vedno kapital s svojimi eksponenti. Čeprav kapital danes ni tisto, kar je opisoval Dreiser v svojem *Finančniku*, se pa še vedno obnaša zelo podobno. S svojim represivnim aparatom in diskurzivnostjo svojega prava brani svoj stari modus operandi. To nominalno še vedno počne v interesu nekoga določnega, toda ta nekdo je, pravno gledano, danes že skoraj vsak, ki je, četudi samo s svojo penzijsko investicijo, lastnik kakega abstraktnega dela industrijske proizvodnje. To bi pravzaprav moralo pomeniti, da gre za ideal neantagonistične družbe, ki v resnici vsakomur postreže po njegovih potrebah.

V resnici pa ta managerska struktura vrhnjega družbenega sloja v imenu de facto preseženega in predvsem tudi neperspektivnega lastninjenja, se pravi zasebne oblasti nad dogajanjem v proizvodnji, *protrahira porabniško hiperprodukcijo*. To še toliko bolj, ker dobro ve, da bi vsak padec na nižjo raven porabništva oživil os pomanjkanje–izobilje in povzročil, sicer ne revolucije, ampak splošno anarhijo in *riots*. Masa ljudi je zasvojena z mamilom porabništva ravno zato, ker zaradi privatističnega konservatizma ni imela ne možnosti ne priložnosti razviti drugačne vrednote, tiste natanko, ki bi mogle napraviti ta kompenzatorni materializem za brezpredmeten. Družbena vloga »zelenih« se postavlja v prav to konstelacijo razvojnih silnic. S soočanjem neizpodbitne objektivne meje okolja na eni ter vse bolj vulgarnega porabništva na drugi strani zeleni v bistvu že razvijajo vrednote, ki so del bodočega programa družbe.

Pozicija zelenih (seveda ne naših, ki so se postavili na popolnoma napačno mesto v političnem spektru, njihovi poslanci pa v skupščini, na primer, zagovarjajo kazensko odgovornost novinarjev) vis-à-vis managerski strukturi v

kakšni Nemčiji je po mojem mnenju indikativna za to novo yin-yang polari-
zacijsko os v družbi: zato jim tudi očitajo, da so lubenice, ki so zunaj zelene,
znotraj pa rdeče. Domet zelene ideologije pa je po drugi strani omejen, ker
pod svojo zastavo družji preveč specifično psihologijo, vezano na nekakšno
biološko ozaveščanje, zaradi česar so tudi sploh možne napačne umestitve,
kakršna je zgoraj omenjena pozicija zelenih pri nas.

Če se vrnemo k naši temi. Gre za to, da je tožena stranka moderne družbe
sicer znana, na primer pod imenom *establishment*, ne vé pa se, kdo je in iz
kakšnega vzroka aktivno legitimiran za tožbo – in glede česa sploh. Iz tega pa
ne gre izvajati ravno sklepa, da je ideologije konec, marveč nasprotno, da
potrebujemo *ново* ideologijo, ki bo do zdaj neartikulirane tegobe modernih
družb in – do zdaj – predvsem posameznikov, znala tolmačiti.

Da stvar ni izmišljena akademska kaprica, bo še najprej postalo jasno, kakor
sem že večkrat prikazal, pri *ustvarjalnosti*. Ta najbolj senzibilna rastlinica člo-
veškega duha uspeva zgolj in samo v civilnih pogojih razvijene svobodnosti.
(To teorijo je že leta 1764 razvil Cézare Beccaria, ki je izhajal iz Bentham in
kateremu je njegov felicificni kalkulus kasneje povzel Jeremija Bentham, Mar-
xov »genij buržoazne neumnosti«. Toda to je že druga zgodba.) Ker je ustvar-
jalnost izraz tako *globoke* notranje osvobojenosti, da jo je mogoče umetno
sprostiti pravzaprav samo s psihoanalitičnimi sredstvi, govor je o »deedipali-
zaciji«, Jungovi »individuaciji« ter Foucaultovi in Deleuzovi »subjektivaciji«,
scena politične in industrijske svobode zaostaja najmanj za eno generacijo za
sámo možnostjo razvoja ustvarjalnosti. S tem je nerazvezno povezan *moralni*
razvoj od kmečke interpersonalne diktature bližnjih, preko institucionalne
faze profesionalnosti in meritokracije, do prave interindividualne faze neodvi-
snosti moralne presoje. Na koncu se sicer vsi ti procesi percipirajo v celotno
družbeno produktivnost, od katere je odvisen njen gospodarsko-konkurenčni
položaj na mednarodni lestvici. V današnjih kompetitivnih pogojih global-
nega trga je investirana mera proste ustvarjalnosti v kakšni družbi odločilna.
Toda to so stvari, o katerih sem veliko pisal drugje in zato več kot to tu ne bi
želel ponavljati.

Čeprav se lahko zgodi, da bo neposredni vzrok za naravno selekcijo modernih
družb večja ali manjša mera investirane ustvarjalnosti – sedanjí »*brain drain*«
v Ameriki ostaja ravno zaradi nižje stopnje avtoritarnosti tam še vedno aktua-
len – pa navsezadnje *ni* ustvarjalnost tista, ki predstavlja latentni *predmet*
spora v moderni zahodni družbi. Ona bo le sprožilni moment sprememb.

Pravi predmet spora je že zdaj veliko bolj akutno prisoten kot sámo pomanj-
kanje ustvarjalnosti, ki bi jo bilo gospodarsko čutiti. Ta predmet spora je
ravno *odsotnost aktualnih in relevantnih moralnih norm*, iz katere pa izvira
nič kaj latentna anomija in še manj latentna socialna patologija, s katero se
sooča vsak, tudi slovenski oče ali mati, ko njun otrok, na primer, zabrede v
mamila. Shizoidna odtujenost, ki je bila še v času Kafke eksotična literarna
hipersenzibilnost, na primer, postaja množično relevantna s filmi, na primer
»*Sheltering Sky*«, ki v tej smeri kar dežujejo. Uboga psihoanaliza: kmalu bo
s svojimi nevrozami ostala čisto praznih rok!

Zahodni človek svojega problema pravzaprav ni sposoben formulirati. Vsa-
kemu našemu neposrednemu opazovalcu je očitno, da je na primer zahodna
Nova levica sicer morda največ, kar se na tem področju lahko zgodi – da pa
nima v sebi tistega, kar je pravzaprav še do nedavnega vsak slovenski delavec
jemal za samo ob sebi umevno: namreč določeno obliko osvobojenosti, svo-
bode in samozavesti, ki izhaja iz dejstva, da se vsaj v načelu na delu in v druž-
bi ni treba nikomur podrejeti. Čeprav je bila banalna resnica vse drugačna, je
nominalno samoupravljanje *vendarle* izhajalo iz predpostavke – v sferi duha

pa so odločilne ravno predpostavke, še najbolj tiste nezavedne, ko nekaj jemljemo za sãmo ob sebi umevno –, da ne gre več za uboganje, strah in podrejanje avtoriteti. Ta, čeprav nominalna neavtoritarnost se je, čeprav v vsej gospodarski in politični anomalnosti slovenskih razmer, vendarle nekako intravenozno in po kapljicah vlivala v slovensko politično telo. V njem se je sicer mešala s hudimi avtoritarnimi toksini, kmečkimi vrednotami, konservativnim katolištvom, čisto enostavno zaostalostjo in pristno predalpsko primitivnostjo – pa vendar.

Manjkal je ključni avtoritarni moment lastnine. Zato se je v resnici prav na tem majhnem prostoru sproščala neverjetna količina ustvarjalnosti. Ta je prihajala do izraza predvsem v individualni, se pravi umetniški sferi, ki ni bila odvisna od sicer zaostalega okolja družbene delitve dela.

Brez dvoma ni šlo za čisti tip modela brezlastninske osvobojenosti. Toda eksperiment je trajal dovolj dolgo, da se je dãlo čutiti kontekst in, kar je za nas pomembneje, čutila se je razlika med porajajočim se *pozitivnim nabojem* tu ter siceršnje moralno brezizhodnostjo Zahoda. Trdim, da je bila na tej slovenski gredi v resnici že pričela poganjati prava renesansa radikalno drugačne psihologije. Čutiti jo je bilo v *ustvarjalnosti upora* zoper staro kompartijsko diktaturo in prototip te ustvarjalnosti je gotovo bil, in ni več, časopis *Mladina*. Usodna zmeta tega ustvarjalnega upora pa je bila, žal, da je z umazano vodo socrealizma izvrgel tudi komaj donošenega dojenčka podružbljanja in družbene lastnine in – zgodovina je polna ironije – na politično prizorišče pripeljal svojega *pravega sovražnika*: lastnička brez lastnine, to je psihološkega mrhovinarja lastninjenja, ki je v nekaj borih mesecih iz cvetočega kontinenta notranjega osvobajanja, procesa, ki je tekel, napravil pravo avtoritarno provincialno puščavo. To, kar se sedaj dogaja na slovenski politični in gospodarski sceni, je pravzaprav zapoznela marčna pozeba, ki ji bo, ali pa tudi ne, uspelo pomoriti prave poganjke pomladi. Mimogrede, ali se ta trenutek še kdo sploh upa uporabiti izraz »slovenska pomlad«? To še cvetje v jeseni ni več!

S sklicevanjem na slovenski kontekst, v primerjavi s precej izenačenim zahodnim, poskušam prikazati temeljno trditev tega pisanja, čeprav seveda induktivni način, po katerem sem *prišel do* tega vtisa, kasneje prepričanja in na koncu sklepa, še zdaleč ni najboljša oblika *dokazovanja*, da je res, kar trdim. Toda iz časovnega pomikanja nazaj, ki ga mora čutiti vsak količkaj občutljiv opazovalec socialne scene, saj se na Hrvaškem in v Sloveniji vračajo celo arhaične jezikovne oznake in rabe, mora tudi tistemu, ki mu sicer ni mogoče primerjati Slovenije, kakršna je *bila*, in Zahoda, kakršen *je*, postati jasno, da se danes tu dogaja nekaj izrazito regresivnega v najslabšem, skoraj surrealistično nepojmljivem smislu te besede.

Če moja teza o kronični anomiji kot posledici koalicije med kapitalom in demokracijo drži, potem bi morala nenadna uvedba večinskosti v Vzhodni Evropi, pa tudi pri nas, v kratkem pripeljati do anomije ne kot nečesa, česar *ni*, marveč do anomije kot *aktivnega* procesa avtodestrukcije teh družb. Gre za uničujočo sinergijo razpada neke prihodnosti v kombinaciji z vračanjem na pozicije nekakšne neobstoječe sedanosti. Enostavneje rečeno, ker bo Vzhodna Evropa padla v najslabše obnem iz sveta socializma in kapitalizma, bo to moralo pripeljati do globoke moralne dezorientacije in masovnega abreagiranja (reaction-formation) na točki, ko se bo socialni kompas pričel noro vrteti. Nezavedno sicer, toda nezmotljivo bo kolektivna podzavest zaznala, da ji je bila ukradena prihodnost. Veliko ljudi se bo zaprepasčeno zazrlo v preostanek lastnega življenja kot v nekaj, kar ni več prihodnost, ampak le *ritualizirana resignacija*. Na tem povratku z izleta v prihodnost *mora* priti do izraza točno

tiste vrste gnev, kakršnega čuti adolescent, ki ga v njegovem eksperimentiranju z lastno usodo in življenjem ovirajo avtoritarni in prestari starši. V določenem smislu gre tukaj zdaj za čas. Če bo prišlo do percipitacije tega gneva hitro in kmalu, se lahko zgodi, da bo slaboumnosti nihljaja v desno sledil, tokrat pravi in pristni, nihljaj v levo. V kontekstu gospodarske krize bi ljudje pravzaprav morali spoznati, da jim je bil socializem pisan na kožo in ta kriza bi jih morala strezniti do tiste mere, ko bi restavracija socializma *lahko* postala gospodarsko učinkovita.

Na Trgu osvoboditve v Ljubljani se je 8. maja 1988 zbrala več kot deset-tisočglava množica na protestnem zborovanju, ki ga je pripravil Odbor za zaščito človekovih pravic. Slovenska demokratična javnost je na tak množičen način izrazila svoje zahteve po obnovitvi procesa proti četverici in njihovi pomilostitvi ter nestrinjanje z ravnanjem dela slovenske oblasti in politike, hkrati ko je podprla prizadevanja za vztrajanje pri procesih demokratizacije. (tekst in foto: Milan MARKELJ)

Adolf Bibič MOČNA CIVILNA DRUŽBA KOT SESTAVINA IN FAKTOR DEMOKRACIJE

Euforia civilne družbe je za nami. Iz redkosti njenega pojavljanja v javnih medijih – v primerjavi z drugo polovico osemdesetih let – se včasih zdi, kot da se potrjuje trditev, da je bila »civilna družba« le trenutna medijska zvezda, ki je zablestela kot protest zoper politični monizem, nato pa ugasnila. Civilna družba je po pluralističnih volitvah dejansko dokaj izgubila iz javnega diskurza, postala je predvsem instrument osamljenih teoretičnih analiz ali občasnih političnih spopadov, ne pa ključna kategorija, ali vsaj ena izmed njiju, normativnega diskurza in praktične strategije. Kako naj si pojasnimo novejši proces (delne) marginalizacije civilne družbe? Kakšen je pomen zahtev po novi avtonomnosti nasproti državi? V čem se kaže močna civilna družba in kakšen je njen pomen za demokracijo in demokratizacijo slovenske družbe? To so vprašanja, ki me vznemirjajo in na katera bom vsaj deloma poskušal odgovoriti v tem sestavku.

1. Za marginalizacijo civilne družbe vidim več vzrokov. Prvi je v tem, da se je pomemben del nekdanje civilne družbe povzpela na oblast. »Civilna družba na oblasti« (Mastnak 1990) po naravi stvari ni motivirana, da bi preveč govorila, če lahko tako rečemo, o »civilni družbi v družbi«, o tisti torej, ki je ostala zunaj oblasti ali ki je do oblasti celo opozicijsko razpoložena. »Civilna družba« kot kritična potenca postane za prejšnjo opozicijo, ko je dosegla vrhove oblasti, bolj nevarnost nezaželenega pritiska kot pa realnost, ki bi oblikovala

avtonomni politični prostor. Nekdanji civilnodružbeni uporniški elan se kar hitro konvertira v državotvorne razloge. Politične stranke na oblasti so prej nagnjene k temu, da vidijo predvsem faktorje, ki krepijo državno oblast. In mar se ni civilna družba oslabilala tudi s tem, da so se nekatere interesne in politične asociacije, ki so bile pred »demokratsko revolucijo« (seveda v Sloveniji demokratsko evolucijo!) izključni element civilne družbe, transformirale v politične stranke oblasti ali vsaj njene podpornike in s tem okrepile državno-politični kompleks na račun civilnodružbenega?

S tem nočem trditi, da so se vse vladajoče stranke v enaki meri »podržavile«. Prav tako ne zatrjujem, da je njihovo poddržavljanje rezultat samo hotene politike. Gre za tendenco, ki se navezuje tudi na spontani pritisk k poddržavljanju, ki spričo nekaterih partikularističnih efektov nekdanjega realnega samoupravljanja vsebuje brez dvoma tudi racionalne elemente oblikovanja občega interesa. Gre pa tudi za obrambne odgovore na zunanje pritiske, ki silijo h klasičnim državno-graditeljskim refleksom v škodo civilne družbe ali perspektive močne civilne družbe. Tudi je treba dodati, da so civilnodružbeni potenciali vladajočih strank dokaj različni in da so do civilnodružbenih artikulacij v različnem odnosu.

Na vsak način pa tudi slovenske izkušnje potrjujejo tezo, ki so jo postavili nekateri ugledni politologi (npr. Linz), da fenomen civilne družbe posebno zablesti v času prehoda od takšnega ali drugačnega avtoritarnega načina vladanja k politični demokraciji. V tej fazi se politični interesi, ki bi se v razmerah politične demokracije artikulirali v političnih strankah, še zlasti utelešajo v civilnodružbenih gibanjih in organizacijah. Zato ni naključje, če po pluralističnem prodoru del teh organizacij preide v sfero politične družbe in celo bolj ali manj v državo samo. Temu se priključi tudi večji ali manjši del aktivistov nekdanje civilne družbe. Le-ta zaradi vsega tega doživi tisto erozijo, ki potisne tudi javni politični diskurz o civilni družbi na obrobje.

Normalno bi bilo, da postane poslej močan spodbujevalec civilne družbe nova opozicija. To tem bolj, ker je, kot se je zgodilo pri nas, bila in kolikor je bila že v prejšnjem režimu nosilka družbenih reform in ki se je, včasih z velikimi riziki, tudi opirala na geslo civilne družbe. Šlo je nedvomno za zelo pomembno opredelitev, ki je odločilno vplivala na miren način prehoda iz napol monističnega v politično-pluralistični sistem. Po prodoru političnega pluralizma pa je tudi v novem opozicijskem mišljenju civilna družba postala dokaj obrobno geslo, čeprav se je verjetno pri njej (poleg dela neodvisne intelektualne scene) najpogosteje pojavljalo (npr. v zvezi z mediji). Vsekakor lahko rečemo, da je tudi (parlamentarno) opozicijo zajela logika parlamentarnega boja in njegovih pravil igre, ki vsekakor usmerjajo poglede prej proti vladi kot k civilni družbi. Del opozicije je bil (vsaj trenutno) nekoliko omrtvičen od šoka, ki ga je povzročila usoda realnega samoupravljanja. Toda to bi bilo lahko s svojim pozitivnim izročilom avtonomnega delovanja individuov, zlasti pa asociacij, učinkovalo tudi v nasprotni smeri (tu moramo protestirati proti površnemu in izključno politično navdihnjenemu izenačevanju samoupravljanja – kakorkoli smo do njegove »integralne« oblike upravičeno kritični – z realsocialističnim totalitarizmom, česar verjetno ne morejo razumeti niti resni politologi na Zahodu niti resni demokrati na Vzhodu). Na vsak način je opozicija (kot je bila tudi prejšnja, dokler je bila opozicija) v objektivno ugodnejšem položaju, da brani idejo avtonomne civilne družbe.

Glavnega pobudnika za avtonomno civilno družbo pa je treba videti v nestranskih inicijativah, ki jim ne gre za boj za oblast, marveč za formuliranje konkretnih pobud in politik in njihovo implementacijo.

Tu so še vedno mirovna gibanja, gibanja in iniciative proti nasilju in militarizaciji ter za nenasilje in demilitarizacijo, duhovna gibanja, kulturne iniciative,

samostojne založniške pobude in gibanja za socialno samopomoč, samostojna ekološka gibanja, žensko gibanje, itd. Tu je tudi nova vitalnost strokovnih društev in vrste drugih asociacij. Gre za pobude, za katere je značilna avtonomnost tako nasproti strankam pozicije in strankam opozicije kot seveda glede na državo. S tem ni rečeno, da so ta gibanja in asociacije ali da naj bi bila a priori proti strankam in proti državi ter njihovim politikam in pobudam. Gre predvsem za to, da kot avtonomni subjekti niso in ne smejo biti vnaprej vezani na takšno ali drugačno strankarsko formacijo ali na državo (kar se v razmerah večpartijske države seveda v praksi istoveti), marveč da so v distanci (ki pa ni apriorna ekvidistanca) do vsake strankarske in državne politike in se opredeljujejo ad hoc (glede na konkretne primere) do njih po vsakokratni oceni njihove narave in učinkov. Vsaka vnaprejšnja in trajna vezanost civilnodružbenih subjektov za posamezne stranke in državne politike omejuje tem subjektom avtonomijo in s tem civilnodružbeni značaj.

Integracija teh subjektov v strankarsko politiko bi pomenila njihovo dekapitacijo (obglavljanje) kot civilnodružbenih agensov. To bi – ob predpostavki konstituirane politične družbe in demokratične pravne države – pomenilo najmanj osiromašitev demokracije, v slabšem primeru pa tudi odpiranje možnosti za razvoj novega elitističnega partitokratizma ali, kar bi bilo še huje, celo novega večinskega fundamentalizma. Seveda: tudi civilnodružbeni subjekti so to v pravem pomenu le v toliko, kolikor upoštevajo pravila igre pluralistične demokracije in sprejemajo vse pridobitve civilizacije, ker bi se sicer lahko kot legitimni subjekti civilne družbe predstavljale tudi različne patološke oblike družbenega delovanja ali nosilci novega enoumja.

Ravno od tod nujnost demokratične pravne države, ki mora zagotavljati pravice in svoboščine oseb in tudi manjšin, v čemer je zaobseženo tudi zagotavljanje svobode delovanja avtonomnih subjektov civilne družbe.

2. Od vseh kategorij, na katere se navezuje civilna družba, je ključna kategorija avtonomnost. Civilna družba je družba avtonomnih posameznikov in avtonomnih asociacij, avtonomnih med seboj in nasproti državi. To je, menim, najkrajša in njena najbolj primerna oznaka. Kolikor se je civilna družba »zmanjšala«, se je zato, ker se je zmanjšal prostor avtonomnosti. Kolikor pa se je ta prostor povečal, se je povečal – tudi tega ne smemo spregledati – tudi prostor civilne družbe. Brez dvoma tendenca ali poskusi po etatizaciji, kolikor smo jim pri nas priča, ne morejo pomeniti odpiranja prostora civilni družbi. Kajti eno od dvojega: ali več prostora za civilno družbo ali več kompetenc za državo. Seveda bi bili naivni, če bi si predstavljali, da je kdaj obstajala ali da bo sploh lahko kdaj obstajala nekakšna čista civilna družba, ki bo živela popolnoma izven determinant ekonomije in politike. 20. stoletje je bilo pravzaprav stoletje zoževanja ali uničevanja avtonomij in avtonomnosti. Realni socializem je popolnoma omejil in zatrl avtonomnost. Tudi socializem, ki je temeljil na samoupravljanju, ki je že po definiciji kategorija avtonomnosti, je tej avtonomiji na **političnem** področju komaj začel odpirati prostor. Celo za liberalnodemokratične družbe so spričo čedalje večje vloge države, ki omejuje avtonomnost, začeli govoriti o »odmiranju« civilne družbe (Giner 1990). Ni torej naključje, da je klic po obnovi civilne družbe predvsem klic po avtonomiji: po avtonomiji individua, avtonomiji asociacij in organizacij, avtonomiji podjetij in ekonomije, po avtonomiji kulture: hkrati s tem je tudi klic po zoževanju in omejevanju države (prim. V. Rus 1990; Keane 1990). Kritika heteronomije je kritika monopolizma v ideologiji, v ekonomiji in monopolizmu v politiki. Stara politika je doživela neizprosno kritiko zgodovine, kolikor je, drugačni retoriki navkljub, dejansko preveč vztrajala pri politizaciji družbenega življenja in omejevala naravno težnjo po avtonomnosti. Težnja po avtonomnosti je ena izmed temeljnih zakonitosti našega časa.

3. Paradoks politike, ki jo je odprlo razdobje političnega pluralizma, je, da je kljub politični pluralizaciji ohranila – to pa je dokaj splošen pojav v postsocialističnih družbah – močne elemente avtoritarizma ali vsaj nagnjenosti k temu, da neredko reagira avtoritarno na družbene konflikte. Analitiki političnega življenja postsocialističnih družb se često boje, da utegne nastopiti po eri realnosocialističnega avtoritarizma era postsocialističnega avtoritarizma. Seveda nihče ne verjame, da je možna vrnitev k staremu realnemu socializmu. Toda zgodovinski procesi vendar niso premočrtni. Hipotetično je možnih nekaj smeri političnega razvoja, poleg demokratične tudi takih, ki bi vodili k vpeljavi novega avtoritarizma, celo k nekakšni novi »latinoamerikanizaciji«. Nosilci takšnih retrogradnih procesov so zlasti:

- protagonisti hegemonističnih sil, ki svojo konservativno politiko povezujejo z nacionalistično ekspanzijo;
- deli represivnih aparatov (bolj ali manj povezani z deli civilnih politokracij);
- avtoritarna politika, ki se opira tudi na tradicionalni in novi fundamentalizem, ki je sicer močan element tradicionalne politične kulture in tako podlaga konservativnemu populizmu;
- verjetnost, da bi takšni poskusi dejansko uspeli, je v različnih družbah različna in je odvisna od mnogih, tudi zunanjih faktorjev.

Bistveno sredstvo proti takim nazadnjaškim možnostim pri tem je predvsem odporna moč nove demokracije, pomembno je, v kolikšni meri se bo konsolidirala moč vseh demokratičnih političnih institucij in organizacij (političnih strank in parlamenta, itd.), pomembno je, koliko bodo demokratične sile sposobne krotiti izbruhe šovinističnega nacionalizma, ki je najbolj destruktivna sila in največja nevarnost demokracije v postsocialističnih družbah; pa tudi koliko bodo sposobne na miren način razreševati nove socialne napetosti in najti nove oblike avtonomnega sožitja in tudi medsebojne odnose urejati brez vsiljevanja večinskih odločitev glede temeljnih političnih vprašanj.

Zelo pomembno je končno tudi, koliko se bodo razširile in uveljavile pobude za oblikovanje močne, avtonomne in demokratične civilne družbe, ki je eden od bistvenih pogojev in tudi element nove družbene in politične demokracije. Brez oblikovanja takšne civilne družbe bi se pluralistična demokracija lahko izrodila v novo partitokracijo, ki bi ponovila mnoge slabosti prejšnje enostrankarske vladavine. Gre za spoznanje, da je sedanja civilna družba dokaj šibka in krhka in da nikakor ni dovolj močna, da bi omogočila širitev strankarskega pluralizma v »asociacijski pluralizem« (Bibič 1990). Oblikovanje močne civilne družbe pa je tudi eden izmed poglavitnih branikov zoper možno politično involucijo (zlasti zaradi zunanjih sunkov) v takšno ali drugačno obliko novega monokratizma. Oblikovanje močne avtonomne civilne družbe pomeni torej strateško teoretično in politično odločitev ali vrsto odločitev, ki nasprotuje avtoritarnim scenarijem ali avtoritarnemu sindromu političnega obnašanja. Oblikovati močno civilno družbo pomeni, shematično govorjeno, konstituirati trihotomično strukturo družbe s civilno družbo, politično družbo in državo v ožjem smislu (Bobbio 1990). Če omejimo državo na klasične državne aparate in politično družbo na politične stranke, potem močna civilna družba kot strategija in cilj obsega bogato mrežo avtonomnih iniciativ, mrežo avtonomnih asociacij in svobodnih posameznikov, ki neodvisno od strank in državnega aparata uveljavljajo svoje vizije v družbenem in političnem življenju. Ta strategija bi torej pomenila (oziroma, kolikor že v skromni obliki obstaja – pomeni) predvsem, da se aktualizira analitična paradigma civilne družbe in države tudi kot pozicija, ki se upira vsaki nelegitimni etatizaciji in strankarski monopolizaciji družbenih iniciativ; da se obnovi in nadaljuje formiranje avtonomnih asociacij, ki bodo branile pravice in svoboščine človeka

LITERATURA

- Bibič, Adolf (1990): Civilno društvo i politički pluralizam, Cekade, Zagreb.
- Bobbio, Norberto (1990): Civilna družba, Teorija in praksa, 12/1990.
- Giner, Salvador (1990): Odmiranje civilne družbe?, Teorija in praksa, 6-7/1990.
- Keane, John (1990): Despotizem in demokracija, Krt, Ljubljana.
- Mastnak, Tomaž (1990): Civilna družba in oblast po komunizmu, Podmornica, 6/1990.
- Rus, Veljko (1990): Socialna država in družba blaginje, Domus, Ljubljana.

Vse dneve sojenja četverici, ki je potekalo v Ljubljani, so se Ljubljanci in drugi državljani iz vseh koncev Slovenije zbirali pred vojaškim sodiščem na Roški cesti in protestirali proti poseganju vojaških oblasti v civilno sfero. Ta sodni postopek je odprl pomembna vprašanja o vojaškem sodstvu, politizaciji JLA, o nekaterih smereh takratne slovenske in jugoslovanske politike. Zarezal je v občutljive točke družbe, zato je mogoče reči, da je dobil pomen, ki sega prek meja takšnih procesov, in je postal eden od kamnov, s katerimi je označena povojna slovenska pot v demokracijo. (tekst in foto: Milan MARKELJ)

CIVILNA DRUŽBA
Rast 2/1991

in državljana, ki bodo torej uveljavljale načelo nove individualnosti v civilni družbi in v javnem življenju; da se oblikujejo in obnavljajo vloga avtonomnih profesionalnih asociacij, ki bodo sposobne braniti profesionalno identiteto neodvisno od partikularističnih političnih praks; da civilnodružbene asociacije uveljavijo avtentične interese zoper vsakršen fundamentalizem; da se bo civilna družba krepila tudi zoper militarizem in »vojaško družbo«, ki mora biti pod strogo kontrolo civilne oblasti, da se v skladu z načelom subsistemske avtonomije oblikujejo diferencirane avtonomije posameznih področij družbene življenja in posameznih nivojev upravljanja družbe.

Pluralistični politični prodor na Slovenskem (in drugod) pomeni, kljub problemu in razočaranjem, preobrazbo, bolje njen začetek, ki je velikega zgodovinskega pomena. Z njim smo si dodatno odprli pot v prostor demokratične politične civilizacije. Ta preobrazba je bila dosežena tudi z modro presojo odločilnega dela prejšnje vladajoče politične elite in z narodnim soglasjem, ki so ga nosile vse demokratične moči slovenske družbe. Ta pot odpira, čeprav tudi vedno ne prakticira in zagotavlja, nove možnosti za toleranco in sporazumevanje med nami in tudi med nami, Slovenci, in med drugimi narodi.

Začasen umik civilne družbe iz javnega diskurza ali vsaj njena marginalizacija v tem diskurzu, nam ne sme zastreti dejstva, da pluralistični politični sistem, ki priznava legitimnost različnih političnih interesov in političnih organizacij, ustvarja možnosti za polno konstituiranje močne civilne družbe. Takšna civilna družba lahko obstaja le v razmerah pravne države, politične legitimnosti in spoštovanja svobode in pravic individua in asociacij. Ta civilna družba bo lahko rezultat le vse večjega uveljavljanja načela avtonomnosti (ob hkratni graditvi odgovornosti in medsebojne kontrole) v družbenem in političnem življenju. Demokracija se v »postsocialistični« družbi ne sme skrčiti zgolj na volilno demokracijo, pa naj bo ta še tako pomembna za politično svobodo. Polna demokracija pomeni tudi demokratizacijo avtonomnih institucij civilne družbe, seveda v skladu s funkcionalnim načelom. Pomeni torej tudi uveljavitev načela samoupravljanja oziroma soupravljanja povsod, kjer je to smotrno in kolikor je smotrno. To ni le sporočilo demokratičnega socializma, marveč tudi socialnega liberalizma in krščanske socialne doktrine. Kakorkoli je racionalizacija družbenega in političnega življenja povezana tudi z rehabilitacijo države kot nosilke občega interesa, toliko pretirana ihla po partitizaciji in etatizaciji pomeni »dva koraka nazaj« ob koraku naprej. Perspektiva moderne demokracije sloni tudi – to je sporočilo tudi slovenske pomladi, ki je vendar vzklila tudi na tleh civilne samoupravne izkušnje – na MOČNI, avtonomni civilni družbi. Ta seveda predpostavlja obstoj političnih strank in jasne pristojnosti države, ki pa so legitimne le, če delujejo in kolikor delujejo v omejenih prostorih funkcionalne nujnosti.

Lev Kreft NEUE SLOWENISCHE STAAT

V času velike ekonomske krize, v tridesetih letih tega stoletja, ki je bil tudi čas zmagovitega pohoda nemškega nacionalnega socializma na oblast, so se umetniki, kritiki in estetiki leve politične orientacije v Nemčiji prepirali, kakšna usmeritev v umetnosti se za levičarja spodobi. Prepir je bil odslikava strankarske in frakcijske razdrobljenosti leveice, ki je imela vedno to značilnost, da je prav lahko imela le ena smer in ta popolnoma, brez kompromisa. Komunistična levica, ki je tedaj izdajala revijo Die Linkskurve, je zastopala spreminjajoča se stališča v loku od proletarske umetnosti, ki naj jo pišejo delavski dopisniki sami (kar je ustrezalo usmeritvi proletarskih piscev v sočasni sovjetski kulturi), pa do kritičnega in socialno angažiranega realizma, ki izhaja iz umetnikovega znanstvenega materialističnega pogleda na svet in njegovega komunističnega političnega prepričanja. Glavna tarča kritike je bila t. i. meščanska literarna levica, ki je bila sicer naklonjena socialni ali celo socialistični stvari, in tudi močno angažirana proti nemškemu militarizmu, nacionalizmu in planetarni kapitalistični eksploataciji, nikakor pa ni sprejemala bodisi ideoloških revolucionarnih sklepov komunizma bodisi njegove estetske konservativne usmeritve. Z ostro kritiko so jo nameravali komunistični estetiki prisiliti, da se odloči za desno ali levo politiko v umetnosti, ker lebdenja v demokratični sredini ni mogoče prenašati in je politično, pa tudi estetsko nevzdržna poza.

Ko je nacizem prišel na oblast (pravijo, da zaradi neenotnosti leveice in njene nesposobnosti, da bi s širšim zavezništvom demokratičnih sil utrdila weimarsko demokracijo), so umetniki in še posebej pisatelji, kritiki in estetiki bežali na vse strani sveta, nekako po načelu svoji k svojim. Komunistična levica je seveda svoje izgnanstvo preživljala v Sovjetski zvezi. Dve vprašanji sta takrat morili izgnane nemške leve intelektualce: kje smo naredili napako, da je lahko zmagala taka zgodovinsko grozljiva in nehumana usmeritev sredi tako razvitega in civiliziranega evropskega naroda?; kakšen način umetniškega spopada z zmagovitim nacizmom bi bil zdaj najprimernejši, da se pošast ugonobi? Komunistična levica je dala svoj odgovor v debati o ekspresionizmu v reviji Das Wort, polemika pa je zajela pravzaprav zelo podoben krog kot stare polemike v Die Linkskurve. V obeh primerih je komunistično levico vodil György Lukács, ki je menil, da je nemška inteligenca odpovedala, ker je zatonila njena lastna racionalnost, in umetniški pojav, ki je k temu največ prispeval, je bil iracionalistični ekspresionizem. Na drugo vprašanje torej Lukácsu odgovor ni bil težak: v bodoče je treba striktno gojiti le umetniški stil realizma, če se hočemo resno upreti nacizmu, in vsi modernizmi in avantgardizmi so le voda na mlin nacistične in fašistične iracionalnosti.

Na nasprotnem bregu je bil najizrazitejši Ernst Bloch, prava tarča napadov. Bertolt Brecht pa je pisal raje za predal, ker ni hotel pokvariti svoje vmeščenosti v komunistično levico, čeprav ni želel bežati v Sovjetsko zvezo, tamkajšnje politično stanje in umetniške zadeve pa je kritiziral, zavračal in preziral – v zasebnih pogovorih in namigih med vrsticami. Ali sta zlom sočrealizma in padec berlinskega zidu sklenila to dolgo razpravo, katere prvotni akterji so že vsi pomrli?

Kaj ima ta zgodba, zdaj stara že dobrih šestdeset let, opraviti z našimi današnjimi vpraševanji o civilni družbi? Na začetku mora biti kaka taka zgodba (saj jih je brez števila, in tudi slovenske domače, morda manj izostrene, bi lahko našli), da se ne bi počutili kot kaka osamljena in edinstvena generacija, in zato, ker gre danes pri vpraševanju o civilni družbi za značilno intelektualno dožemanje situacije po zlomu socializma. Socializem ni propadel na volitvah, ampak že precej prej, na volitvah je šlo samo za to, kdo bo opravil

prvi in najbolj zoprni mandat poskusa vzpostavitve relativno stabilnega in umirjeno reformnega posocializma. Vprašanje, kaj je zdaj s civilno družbo, ko je padel nek cel socialistični svet in ko je nastopila neka cela nova demokracija, je povsem vpeto v tisti krog vprašanj, ki jih zastavljajo in ki si jih morajo zastavljati intelektualci. Kot pripoveduje začetna zgodba, si pripisujejo intelektualci v zgodovini vsaj toliko pomembno vlogo, da vztrajajo pri stališču, da so napake zgodovine pravzaprav napake in zmote intelektualcev. Zgodovina namreč ni preprosto posledica dogodkov, ampak posebne vrste dogajanje, ki so ga osmislili intelektualci s svojim razsvetljujočim delovanjem ali pa s svojo kasnejšo razlago. Če pa gre zgodovina z vajeti in na napačno pot, potem je nekdo od intelektualcev v nekem trenutku nekaj napačno sklenil ali pa ni bil dovolj pozoren opazovalec dogajanja in stvari so šle v napačno smer. Če torej v naravnih razmerah lahko velja, da metulj, ki zamahne s krili na Kitajskem, povzroči v sosednici vzrokov in posledic orkan na obalah Združenih držav, je v zgodovini tako, da napačni sklep intelektualne srenje povzroči sedem suhih in tragičnih let. Intelektualci imajo povečini torej čisto posebne vrste predstav o civilni družbi kot ločenem prostoru med državo in umazaniam vsakdanom preživetvene dejavnosti (civilne družbe v ožjem pomenu besede), kjer se razum lahko nekompromitirano uveljavlja. Tu umi in razumi skušajo v medsebojni komunikaciji miselno zajeti in dojeti tok dogajanj, vplivati nanj z dobro premišljenimi dejanji in v končni fazi obvladati proces. Predpostavka, da je kaj takega mogoče, narekuje izjemen občutek poslanstva in odgovornosti, v primeru, ko tok dogajanj ne kaže zaželenih obrisov, pa tudi krivde in samopreiskovanja. Zato so avantgardisti doživljali stalinistična preganjanja kot poraz svoje umetniške sposobnosti, levičarji nasploh pa nastop desnice in fašizma kot rezultat lastnih napak.

Druga karakteristika civilne družbe, kot si jo predstavljajo intelektualci, je torej v tem, da vidijo v njej predvsem prostor javnosti in da prostor javnosti definirajo kot polje svoje aktivnosti in svojega poslanstva. Civilna družba pa ni le izhajanje medijev vseh vrst, kjer svoboda objave predstavlja pogoj obstoja civilne družbe, ampak tudi cela vrsta bolj ali manj razvitih in moderniziranih intelektualnih združb, srenj, klanov, društev, združenj, organizacij in skupnosti. To civilnodružbeno občestvo ni spet le zaprta enklava (kar včasih lahko je za del ali večino intelektualcev), ampak mesto tuhtanja in izvajanja akcij, ki segajo k državi in pritiskajo na politiko skozi različne kanale. Taka akcija je zbiranje podpisov za izjave in deklaracije, izdelava in objava manifestov in programov intelektualnih skupin, organizacija demonstracij in zborovanj klasičnega (miting z mikrofonom v rokah dogovorjenih oseb) ali modernega (sit-in, sejem pobud, živa veriga...) tipa, gladovne stavke s kulturnim programom in podobno. Tretja raven civilne družbe, kot si jo oblikujejo intelektualci, je torej področje forsiranja prehoda iz civilne družbe v politično družbo, k državi.

Civilna družba pa je zagotovo mnogo več kot le-ta, intelektualno ustvarjena in od inteligence nadzorovana javnost, in prav zanemarjanje civilne družbe kot področja strasti in preživetja vodi k intelektualistični idealizaciji civilne družbe kot prostora svobodne javnosti in industrije medijskih komunikacij, ali pa k intelektualni banalizaciji civilne družbe kot prostora vulgarnega ekonomskega pridobitništva in propadanja, torej prostora, kjer se intelektualcu ne spodobi pojaviti se in se raje pred politiko in ekonomijo umakne v svoje visoke sfere. Kajti strast in preživetje sta dva velika gona (po Berkeu), in kot prvo stremi k druženju zaradi nadaljevanja vrste, drugo vodi boj za individualno preživetje, tudi zoper druge ljudi, ki nas pri preživetju ovirajo ali ogrožajo. Ta dva temelja sta tudi dejanska temelja civilnodružbenega življenja, ne pa javnost.

Ko govorimo o civilni družbi, hočemo s tem razumeti celoten splet javnega (z 'zasebnim kot javnim' vred) življenja družbe, proizvodnega življenja družbe in asociacijskega življenja družbe. Da pa bi se dalo o tem smiselno govoriti, mora obstajati vsaj kot možnost delitev na civilno družbo in državo. Ta delitev je teoretično vedno možna, tudi v totalitarističnih sistemih skrajne vrste, kjer država prekriva dejansko vse družbeno življenje in vzpostavlja vsa javna razmerja (skupno z zasebnimi razmerji kot državno normiranimi razmerji). Za obstoj civilne družbe je torej, poleg vsega povedanega, pomembna karakteristika razmerja države do navedenih sfer civilnega življenja. Zato je praktično smiselno govoriti o civilni družbi le tam, kjer poznajo civilnodružbeno avtonomijo od države. Če se namreč ne spuščamo v sicer morda verjetno, a nepomembno resnico, da je bila najprej družba in nato država, je vendarle res, da je prostor civilne družbe rezultat spopada za omejitev mogočnosti države, spopada za ohranitev starih in zlasti vzpostavitev novih avtonomij. Socializem, vsaj tak, kakršnega smo si naredili pri nas in ga poznali do včeraj, je omogočal precej zajetnejši prostor avtonomij civilnodružbenega življenja od drugih, vsekakor najbolj totalitarnih socialističnih oblik (npr. na Češkem po letu 1968, ko je civilna družba tako rekoč v celoti prešla v ilegalo). Tisto, česar ni omogočal niti pri nas, pa je bila sama smiselnost civilnodružbenih avtonomij: ni omogočal igre in protiigre med civilno družbo in državo, ki bi večini gibanj, združenj in nasploh interesov in pobud dajala možnost, da svojo avtonomijo tudi z uspehom ali vsaj odgovorom na vprašanje realizirajo v sferi političnega. To ne velja le za javnost, ki potrebuje vzvod do politične državne oblasti, ampak tudi za podjetnost, ki potrebuje avtonomen prostor (reče se mu trg), da bi lahko bogatenje res postalo motor razvoja. Ko smo torej pri nas govorili o socialistični civilni družbi, smo pravzaprav imeli v mislih tisti vzgon in načine boja za sprostitev razmerja med civilno družbo in državo kot razmerja, ki omogoča realizacijo pritiska za pravice ali privilegije v sferi političnega, in spopade za čimvečjo nenadzorovanost civilnodružbenega življenja, ki vključuje tudi neovirano bogatenje. Za kaj takega pa je bilo treba doseči najprej tako kodifikacijo prostora delovanja države in paradržave, da bi za prosto avtonomijo dobili trdno jamstvo in podlago.

Socialistična civilna družba je bila zelo razvit in razvejen sistem skupin, pobud, listin, gibanj, združenj, medijskih pojavov in kolektivov, posamičnih in povezanih dejanj in demonstracij, peticij in še cele vrste dogajanj. Bila je daleč razvitejša in bolj množična oblika civilnodružbenega intelektualnega javnega življenja, kot jih poznajo običajne, tudi razvite demokratične družbe. Geslo: 'Vsi smo intelektualci' je tedaj skoraj veljalo prav za tisto srenjo, ki ga je kot socialistično bedarijo najbolj napadala. Vsa čast osemdesetim letom in njihovim intelektualnim akterjem. Imela pa je ta socialistična civilna družba eno manj vidno plat in eno pomembno hibo. Njena manj vidna plat je bila strnjena v t.i. črni in sivi ekonomiji, ki se je vsa dogajala na trgu in je predstavljala zametek kasnejši posocialistični podjetnosti, ki je vsa še vedno usmerjena v legalizacijo metod črnega in sivega prekupčevanja. Njena pomembna hiba pa je bila, da je socialistična civilna družba imela za cilj ukinitve socializma kot sistema (tudi ko za to ni povsem jasno sama vedela), in s tem tudi ukinitve same sebe. Ko je na mesto socializma kot odsluženega sistema stopila demokracija kot pripravniški sistem, je socialistična civilna družba izginila. Pesniki pritiska in odpora socialistični državi – partiji so morali po volitvah čez noč zgroženo spoznati, da bodo morali od zdaj naprej govoriti v demokratični prozi.

Ker pa se za vsako pomanjkanje pojmovne aparature najde kaka beseda, ki kot nadomestek zabriše odsotnost vpogleda, lahko sedanji situaciji hitro natakemo ovratnik z nazivom postsocialistična civilna družba.

Postsocialistična civilna družba ima tri naboje, ki jo poganjajo bolj kot drugi vzgoni. Prvi naboj je sla po bogatenju, ki je tičala prej v podpodju, v črni in sivi ekonomiji, v omejeni podjetnosti obrtnikov in kmetov, v zatirani iniciativnosti managementa in še kje. Civilna družba je postala prostor špekulacij, trgovanja, vlaganja, načrtovanja, prostor svobodnega gospodarjenja, skratka, prostor podjetništva. Vendar to še ni civilna družba običajnega oziroma zaželenega kapitalizma iz soseščine, saj je največji del njenega podjetništva (brez moraliziranja o špekulantski naravi podjetništva, ki je pač kot vsaka narava naravna) docela odvisen od državnih ukrepov in dejanj, in gradi svoje podjetniške podmene in podvige na ugibanju ali libijski vednosti o korakih države, jadra na njenih dejanjih (kot na primer na možnosti prostega uvoza cenene robe iz tujine). Podjetništvo je v postsocializmu povsem klientsko, odvisno od državnih potez, in po tem močno spominja na balzacovsko, pa tudi na družbo iz časa Napoleona Tretjega, ko si je izobilje in srečo dalo privoščiti s pomočjo posebne šagrenove oslovske kože, ta pa se je stalno z uporabo krčila, dokler je ni povsem zmanjkalo. Podjetništvo postsocialistične družbe ne ustvarja nove vrednosti, bi rekli stari ekonomisti z Marxom vred, ampak samo premešča in troši.

Druga značilnost postsocialistične civilne družbe je degradacija socialističnega delavca, združenega delavca in samoupravljalca. Razpadle so njegove pravice, izgubil je socialno varnost in zaščito, pred njim je stalen strah pred brezposelnostjo, ki se za vse številnejše tudi materializira v realnost bede in brezperspektivnosti. To ni revolucionarna situacija, kakršno bi boljševiki pozdravili, to je reakcionarna situacija, ker po izgubi vere v socialistično samoupravljanje in v socializem sploh delavci pravzaprav nimajo dosti izbire, vsekakor pa ne morejo prevzeti kakršnekoli revolucionarne ideologije za vodilo. Revolucija je bila vendar pravkar, po petdesetih letih, poražena! Pravzaprav lahko v uporu razmeram izbirajo samo med nacionalšovinizmom (vsega so krivi južnjaki in židje) in socialšovinizmom (vsi oblečeni in siti ljudje so naši sovražniki). Postsocialistična civilna družba potrebuje posebno državno skrb, če se hoče izogniti nevarnosti, da bo prav ona sama zrušila še tisto slabotno in negotovo demokracijo, ki si jo je izborila. V postsocializmu je treba braniti tudi državo pred civilnodružbenim besom, in ne le obratno.

Tretja sprememba pa tiči v samem jedru socialistične civilne družbe, ki po prenehanju socializma kot ureditve na videz izginja. Intelektualci postajajo funkcionarji strank in države ali pa odhajajo iz politike v stroko na način, ki govori o razočaranju in odpovedi. Kar ostaja na sceni, ni neodvisno, kot včeraj. Javnost je na več načinov podjarmljena, in civilnodružbeni odpori, kar jih je, prihajajo spet iz povsem tradicionalnih vrst stanovskih društev.

Kako zelo se je spremenil položaj, je morda najbolje dokazal spor med ministrom dr. Andrejem Capudrom in režiserjem Neue Slowenische Kunst Dragonom Živadinovim. Neue Slowenische Kunst poznamo kot organizacijo, ki je uspešno manipulirala s politiko tako, da ji je igrala njeno lastno melodijo, uporabljala njene lastne navade in razvade, zlasti pa njej lastni diskurz, ne pa običajni umetniški jok in stok. Ob gladovnem štrajku pa te metode, razvite v socialistični civilni družbi, niso več zadostovale in niso bile uspešne. Ne le da upornik ni doživel nedeljenih simpatij, tudi spopad je hitro dobil drugo razsežnost, v kateri Neue Slowenische Kunst ni bila glavni protagonist, in tudi ni obvladovala scene. Spopadli so se politični in strankarski pretendenti za mesto ministra, slovenski namišljeni Jacquesi Langi, da bi ministru eventualno spodmaknili stolček, in protiigra je bila seveda obramba ministra, ki je bila videti kot dobro odigran napad. Igra med civilnodružbenim odporom in državo, ki je tako zdrava za formiranje neodvisnosti in avtonomije državljanov in njihovih civilnodružbenih opravil, se je čez noč sprelevila v strankarsko parlamen-

tarno igro o zasedanju pozicije oblasti in razmerjih med pozicijami in opozicijami, pri kateri civilna družba ni imela kaj prispevati razen glave na tialo. Živadinov je bil nenadoma le povod, ne akter, in bil je povsem zmanipuliran, saj so njegove zahteve sprejeli vsi razen ministra in vsi so mu hodili razlagat, da ga odlično zastopajo v politiki in naj še sam pride zraven. Programov kolikor hočeš, samo izberi, h kateremu se boš vpisal in zanj navijal – to je sporočilo tega spora, ki je tudi sporočilo civilni družbi, da mora z državo odslej igrati drugače in da se mora tega šele naučiti. Naučiti hitro, preden je država v postsocialistični ihti ne vklene pretesno. Če ne, računajmo namesto na Neue Slowenische Kunst na Neue Slowenische Staat in na novi totalitarizem kot njeno bazo, ki bo imela pri Slovencih mahovnatost plemensko mehko. Prejšnjo dialektično shemo prakomunizem/razredna družba/komunizem bo zamenjala nova: podalpska plemenska pradžuža/sramotni in krvavi socializem/podalpska plemenska korporacija.

Tonči Kuzmanič **CIVILNA DRUŽBA KOT PREDDVERJE NACIONALNO DEMOKRATIČNE REVOLUCIJE**

Pojav civilne družbe na Slovenskem je nemara treba obravnavati na nekoliko nenavaden način: saj ne gre zgolj za teoretski koncept, pa tudi za nekaj – dejansko – obstoječega ne. Civilna družba tudi ni rešila paradigma marginaliziranega dela samoupravnega socializma pred njegovim koncem ali pa zgolj zglebna praznična obleka slovenske nacionalne suverenosti. Prav tako ni niti mašno znamenje najnovejše slovenske oblasti, kaj šele da bi bila zgolj delovna opora novih družbenih gibanj.

Civilna družba je v tem prostoru funkcionirala predvsem kot širok fluid, kot znak, ki mu je proti koncu osemdesetih uspelo združiti ne samo nakazane heterogene elemente, ampak tudi veliko nenašteti in še več tistih, ki jih v tem trenutku sploh še ni moč zaznati. Civilna družba, kar koli že je, je sprožila plaz idej, nagibov in akcij, in sicer tako tistih, ki se »vračajo nazaj«, kot tistih, ki se skušajo sprehoditi v prihodnost. Za civilno družbo, s katero imamo opraviti v Sloveniji, bi lahko dejali tudi, da je »presežek«, nekaj več od vsega, kar ji sploh lahko pripišemo. Je neka – če nadaljujemo s slovenskim novorekom – moč, ki je ni mogoče simbolizirati, in še najboljše bi jo bilo označiti z Željjo. Željjo neskončnega števila interpeliranih oseb, združenj, različnih drugih institutov, tja do želje velike večine slovenskega naroda. Še najbolj natančno bi bilo reči, da je civilna družba »umetniško« ime, »psevdonom«, pod katerim se je dolgo skrivala nacionalna demokratična revolucija, ki jo je dežela prestala v osemdesetih oz. na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta.

Kljub težavam pri opredeljevanju civilne družbe na Slovenskem¹, ki so kot nalašč primerne za razmah novih metafizičnih ved, je vendarle treba začeti z analitičnim prijemom.

I.

Če gledamo iz perspektive devetdesetih let, potem paradigma civilne družbe nima nobene resne vrednosti več, ali pa je ta dvomljiva. Prav tu je iskati enega od razlogov za usihanje aktualnosti te paradigme oz. za to, da jo je diskurz oblasti opustil, po drugi pa o njej govorijo le še zelo ozke, marginalizirane

¹ Že iz te nemogoče, a obenem nujne dikcije »civilne družbe na Slovenskem« oz. »slovenske civilne družbe« je razvidna vsa spolzkost problema.

² Najširše rečeno: vse tisto, kar misli in miga z določeno mero distance glede na dominantne tokove: bodisi glede na oblast, kulturo, ali pa mišljenje kot tako.

³ Vseskozi je obstajal na robovih mišljenja in družbe kot bolj ali manj neposlušni sistemski otrok.

⁴ Tukaj gre bolj za poskus približne »prostorske« določitve mesta nastajanja koncepta kot pa za približek teoretskim, kaj šele ideološkim predhodnikom le-te. V slovenskem prostoru je gotovo šlo za vplive intelektualnih krogov, ki so bili bolj ali manj oddaljeni od tedanjega ČKZ-skupine, vendar pa je do »operacionalizacije« koncepta le prišlo v tem krogu.

⁵ Vprašanje, ki se tukaj postavlja, je, ali se med teorijo in ideologijo v tem času sploh da vzpostaviti ustrezno razlikovanje. Izraz »strokovnost« kot vmesni člen med temi »skrajnostmi« je samo simptom, ki je takrat, še bolj pa pozneje, vladal tako nad teorijo kot nad »ideologijo.«

⁶ KRT, Ljubljana 1982.

⁷ Tukaj mi ne gre toliko za »discipline« v smislu ozko teoretičnih predmetov in metodologij raziskovanja, kot za to, da so se različni »pripadniki disciplin« obnašali kot različne »stranke«, celo »partije«, ki so se – predvsem zaradi odsotnosti političnega – medsebojno pogosto obmetavali kot »nadomestne politične stranke«.

⁸ To je eden od razlogov, zakaj se visoka, »čisto teoretična drža« lacanovskih psihoanalitikov v tem obdobju ni hotela umazati s praktičnimi premiki. To je storila šele pozneje, ko se je »umazala« tako, da je samo sebe – glede na vso drugo »umazanijo« – razglasila za »novo družbeno gibanje v čisti obliki«!

skupine, ki so še vedno prisotne na slovenski alter sceni². Vendar pa tako pomembno desetletje, ki deli začetke pojava paradigme od njenega konca oz. preselitve v bolj »ugodna okolja«, ne moremo preprosto odmisлити. Ne gre samo za »zasluge« paradigme civilne družbe za spremembe, do katerih je v tem desetletju prišlo, pač pa za to, da so bile vse spremembe, ki so nastale, tako ali drugače izpeljane dobesedno v imenu civilne družbe oz. pod njenim »plaščem«, kot se je včasih temu reklo.

Za začetek osemdesetih let je bil poleg vseh stvarnih premikov značilen predvsem vedno bolj viden razpad dominantnega ideološkega sistema – socialističnega samoupravljanja. Z njim je šel po gobe – kot se je zdelo in kot še vedno kaže – tudi Marx z vso prtljago formalno osrednjega mišljenja. Torej tudi marksizem.

Ob že takrat obstoječih ne-marksizmih (ali distančnih marksizmih) na področju mišljenja se je »pojaval«³ še post-marksizem. Poleg heterogene ne-marksistične ali proti-marksistične tradicije, ki se je v glavnem zbirala kot »krog Heideggerjevih simpatizerjev«, sta bili na sceni še dve marksovsko/nemarksovski skupini oz. paradigmi. Tista, ki je skušala z radikalizacijo aparature kritike politične ekonomije bodisi radikalizirati »kritiko kapitalizma« ali celo odpreti »kritiko socializma«, ter od te ločena psihoanalitska usmeritev, ki je svojo paradigmo gradila na jeziku, ideoloških aparatih države... »Organizacijsko« povedano in brez poskusa detektiranja globjih, medsebojnih prepletenosti teh treh, v glavnem eksplicitno ne-sistemskih usmeritev, gre za tri mišljenjske skupine v tem času, ki so objavljale: prva v takrat nastajajoči Novi reviji, druga v Časopisu za kritiko znanosti (ČKZ) in tretja v reviji Problemi. Koncept civilne družbe se pojavi kot rezultat premikov, do katerih je prišlo znotraj skupine ČKZ⁴, ki se je ločila na osnovi tako »praktičnih« kot ideoloških, manj pa teoretičnih razhajanj. Osrednja aparaturna poznomarksovske »ekonomske interpretacije«, garnirana z značilno mladomarksovsko revolucionarnostjo je postala preozek okvir za dojetje poznokapitalističnega. Po drugi plati pa je povsem onemogočala vpogled v takratno domačo sceno, v dane dominantne ideološke spopade (punk itd.)... S teoretično/ideološkimi premiki ČKZ skupine je prišlo do tega, da se je »raziskovalni predmet« premestil iz »sfere« ekonomskega, da se je razširil na vso družbo in da je vedno bolj odpiral vprašanje države, ideologije, česar pa več ni bilo mogoče početi s starimi aparaturami. Intimni medsebojni zapleti so le še intenzivirali razcep, do katerega je prišlo v vrstah Časopisa za kritiko znanosti.

Poplavi že takratnih, še posebej pa prihajajočih sprememb, ki se jih je dalo povsem jasno zaznati, je sledil bolj ali manj izrazit »teoretičen« oz. ideološki molk.⁵ Za znamenje preboja na tem področju gre vsekakor šteti Mastnakovo delo H kritiki stalinizma⁶, ki je na tako plastičen način govorilo o samoupravnem socializmu, da se tudi najbolj indoktriniran bralec ni mogel znebiti vsaj občutka nelagodja pri branju tega prelomnega dela iz tega obdobja.

Približno sredi osemdesetih let je prišlo do značilnega »disciplinarnega« preskoka.⁷ Nekdanje spopade med ekonomsko-filozofsko marksistično politično ekonomijo in pesniško-filozofsko pozicijo tako ali drugače opredeljene Biti, je naskočila vmesna, tretja »instanca družboslovja« – v podobi samodoločene sociologije. Šlo je za sociologijo (in sociologe kot ideologe), ki ima za svoj predmet zgodovino, ideološke aparate države, jezik, ali pa družbo kot tako oz. njena notranja in zunanja razločevanja.⁸ Med paradigmi Dela/kapitala ter Biti/naroda je stopila družba, kot nekaj veliko bolj »realnega«, (v smislu marksovskega »Wirklichkeit«) »plavzibilnega« in celo »oprijemljivega«. Po eni strani je bil ta prelom rezultat nastopa mlajše ali mlade generacije, ki je pravkar zasedla pomembna univerzitetna mesta ali pa je bila tik pred tem, da jih

zasede. Po drugi strani pa je bil to rezultat nastopa mlajših teoretikov v medijih in »prostorih javnosti«, ki so se odpirali. Nastala je bila »ideja« civilne družbe,⁹

ki so se je čez noč oprijeli dobesedno vsi, ki so mislili oz. so hoteli dejavno participirati pri umiku vladajoče socialistične sistematike.

Kaj je »ideja« civilne družbe v tem trenutku pomenila? Brez večjega tveganja lahko rečemo, da je bila najprej vse tisto, kar je bilo »Dobro«.¹⁰ Iznajdba civilne družbe je pomenila »generalni šiv«, ki je združil vsa dotedaj obstoječa »parcialna dobra«¹¹ v veliko, »Sveto Družino Dobrega«. Tudi če so poskušali civilno družbo interpretirati kot »nerevolucionarno«, »reformistično«..., kar so še posebej skušali storiti sami »nosilci« tega ideološkega družbenega konstrukta, se preprosto ni dalo izogniti strukturalni »zanki«. Prišlo je namreč do razcepa, do neke »blokvske delitve« med obstoječimi (staro/slabo) in pa novim/dobrim.¹²

Tako sta nastali dve miselno, ideološko in nenazadnje tudi praktično medsebojno nasprotni drži: dominantna razlika, ki je prekrivala vse druge, je bila razlika med starim in novim, med slabim in dobrim, ki se je v končni instanci kazala kot razmerje med vladajočim komunističnim redom (s komunisti vred) in vsemi ostalimi, »demokratičnimi potenciali«. Stukturalno so bile torej že v tej točki vzpostavljene osnove za izvedbo tistega, kar je Evropa takrat poznala že slabih dvesto let – demokratične nacionalne revolucije. V tem oziru je bila civilna družba veliki rez, do katerega je prišlo najprej na »simbolni ravni« v začetku osemdesetih let¹³. Nastopila je nova ideologija, iluzija ustvarjanja nove/stare¹⁴ družbe. Vzpostavili so se novi, do tedaj še ne povsem znani boji na teh prostorih. Najprej je nastopil boj-proti-oblasti, potem pa so ga sami ideologi civilne družbe zapisali kot boj-za-oblast.

Ta ideološka povezava (Hegel–Marx) razlike med boji »proti« in pa boji »za« pa je skoncentriran izraz ideologije civilne družbe na Slovenskem. Ta se namreč na noben način ni hotela legitimirati ko tisto »proti« (negativno, revolucijsko...), temveč je vztrajala na tistem »za«, na pozitiviteti, odpiranju... S civilno družbo je bila ustvarjena iluzija »bojev-za«, ki je bila učinkovita predvsem pri prehodu v boje za oblast. Zdelo se je, da je končno vzpostavljen polni diskurz, polni-jezik, ki ne samo da lahko vse-reče, ampak je »vse« tudi govoril. »Vse« v smislu, da je lahko vase vsrkal vse, še tako heterogene elemente, kot tudi izrekel-objavil vse, kar mu je prišlo na misel. Tudi in predvsem tisto, kar je bilo desetletja in desetletja potlačeno in pospravljeno iz območja najširše dojetega javnega komuniciranja.¹⁵

S civilno družbo so bile vzpostavljene:

1. nove možnosti razmišljanja. Prebita je bila miselna ograja, ki jo je z dokaj sofisticiranimi mehanizmi vzdrževal dominantni sistem;
2. »nova očala«, skozi katera se je po eni strani obstoječe kazalo v še bolj temnih barvah, kot je namera »dejansko bilo«, po drugi pa so ta ista očala omogočala tudi »dvig glave« v svetle višave tako ali drugače zaželeno svobode, ki se je bleščala onkraj vladavine večne komunistične teme;
3. nova konfliktna paradigma, ki je na vse kriplje skušala izpodbijati legitimacijski (veliki) spopad med delom in kapitalom ter ga nadomestiti z vizijo neštetihs razsrediščenih, razdrobljenih konfliktov, ki bi jih bilo mogoče bolj kontrolirati. V glavnem je bila izven dosega dotedanjsih paradigem. To je bila paradigma, ki je na mesto metafizičnega dela postavila metafizičen narod. Dejstvo, da je ta »zahrbtna« premestitev ostala »slepo polje« ideologema civilne družbe, govori o tem, da ji je bila konstituens.

⁹ Če se ne motim, je zadevo med prvimi oblikoval dr. Frane Adam, k nam pa je prispela prek globalnejših vzhodnoevropskih premikov, ki jih je v nekem pismu Telosu skušal raziskovalno zastaviti J. Keane.

¹⁰ Pozneje – v času sojenja četverici – se je ta metafizičen (tudi te(le)ološki) pomen Dobrega s civilne družbe »preselil« v »demokracijo«.

¹¹ Npr. boj proti usmerjenemu izobraževanju, komunističnemu monopolu, enoumnosti, neučinkovitem gospodarstvu in državi in tako naprej...

¹² Šlo je za to, da je v tej točki nastala razlika. Osnovna je bila razlika sama, ne pa to, kaj je bilo na eni ali na drugi strani.

¹³ Ni slučajno, da se civilne družbe ni dalo ohraniti zgolj na simbolni ravni, da jo je demokratična nacionalna revolucija preprosto posrkala.

¹⁴ Nove v smislu ne-več socialistične, stare v smislu kapitalistične.

¹⁵ Domneva, da se civilna družba na Slovenskem začne s punkom, je lahko le lepa želja in interpretacija povezav iz sedemdesetih – interpretacija nekega zelo ozkega stališča.

4. Konstrukt dežnika, skupnega zatočišča in imenovalca t.i. novih družbenih gibanj, kjer je v inkarnirani obliki skušala usklajevati, producirati in voditi aktivnosti novih družbenih gibanj. V tem smislu jo je bilo moč – vsaj v nekaterih obdobjih oz. posameznih situacijah – dojeti tudi kot nekakšno novodobno szdljevščino.
5. Civilna družba je, vsaj od sodnega procesa pred vojaškim sodiščem zoper JBTZ, funkcionirala tudi kot organizirana, družbena, politična, kulturna... opozicija (Odbor za varstvo človekovih pravic), iz katere je neposredno izšla nova oblast.
6. Civilna družba se je, ne nazadnje, vzpostavila tudi kot del dominantne paradigme novega reda na Slovenskem.¹⁶

II.

Osrednji dosežek opisanih prehodov in dogodkov pa je bila premestitev, do katere je prišlo iz dominantnega diskurza o socializmu in vsem, kar je v zvezi z njim, v drug, alter-diskurz, v diskurz civilne družbe. Kot prehodni diskurz na poti vladavine nacionalno demokratične revolucije. Ta prehod pa je omogočil povsem nova izhodišča in neštete tematizacije obstoječega, preteklega, predvsem pa projektiranja prihodnjega.

Če odmislimo oblastno dimenzijo, potem lahko rečemo, da je civilna družba na Slovenskem funkcionirala skozi šest likov:

1. kot socialistična civilna družba
2. kot civilizirana, ne-militaristična družba
3. kot ne-naravno, pogodbeno stanje
4. kot formalna demokracija
5. kot skupek NDG plus njihova enotnost
6. kot nenehna margina in meja dominantne družbe.

Ad. 1. Socialistična civilna družba¹⁷ je koncept, ki pravzaprav časovno in v nekem smislu celo logično predhodi paradigmi civilne družbe na Slovenskem, ki se pojavi v osemdesetih. Gre za civilno družbo, dojeto kot kraljestvo nujnosti, v katerem dominira »vojna vseh proti vsem« in ki jo je treba – kajpak predvsem iz humanističnih nagibov – civilizirati. Torej tako ali drugače »ukiniti« (trdnjše različice marksističnih konstrukcij), »urediti« (Gramsci) ali pa vsaj načrtno »zajeziti«, »kontrolirati« (tudi marksistično obarvana tradicija, ki pa je postala dominantna v tem okolju predvsem prek kardeljevskih konceptov samoupravljanja. Osrednja opredelitev tako dojete »civilne družbe«¹⁸ je tista, ki družbo razlaga z delom, »delovnim procesom« oz. kapitalskim razmerjem. Poudarek na sferi države, politike, političnega, parlamentarnega, demokraciji... je tukaj povsem izpuščen in funkcionira kot slepa pega paradigme. Nadomesti ga poskus (samo)posredovanja dela v sferi »družbeno-političnega«, in sicer prek pojma »neposrednih interesov«. Vsekakor pa gre za teološki koncept, ki je dosti bližje skupnostnim opredelitvam Gemeinschaft kot pa razklanosti konceptov Gesellschaft (delovna skupnost, skupnost v delu, kraljestvu dela...). S pomočjo tega pojma civilne družbe, ki so se ga v tem prostoru že v šestdesetih letih lotevali posamezni raziskovalci¹⁹, so v osemdesetih letih dominantne strukture družbe skušale razvrednotiti analitično, še bolj pa ideološko-politično ost civilne družbe, ki je bila brez pridevnika »socialistična«. Za razliko od prejšnjih let je ta pojem postal celo proti koncu osemdesetih uradna sestavina izginjajočega samoupravnega žargona. Gre za koncept civilne družbe, ki so ga zagovarjali izkjučno v vrstah, ki so bile na poznejših volitvah poražene.

¹⁶ Samo v manjši meri v personalnem smislu, najbolj pa kot udomačeni in sestavni »del« vladajoče nacionalno demokratične revolucije.

¹⁷ Ena od možnih interpretacij naslova KRT-ovega zbornika Socialistična civilna družba? (KRT, Ljubljana 1985, tiskano 1986) je prav polemična ost glede na to paradigmo.

¹⁸ Veliko pogosteje se je (v »navadnem« in tudi v »teoretskem« jeziku) govorilo o »občanski«, »meščanski«, »buržoazni« ali celo »kapitalistični družbi«.

¹⁹ Prim. npr.: Adolf Bibič, Zasebnitvo in skupnost, MK, Ljubljana 1972.

²⁰ Zato, ker je bilo treba govoriti v vladajočem, torej civilno-družbenem jeziku, če si hotel biti slišan in uslišan.

²¹ Prim. npr. Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh Univ. press 1966.

²² Na Slovenskem je bil po moji oceni eden glavnih zastopnikov takega koncepta dr. Dimitrij Rupel.

Ad. 2., ad. 3. Gre za sorodna koncepta, ki sta se na slovenski sceni pojavila najpozneje²⁰, izhajata pa iz tistih krogov, ki se jih ponavadi imenuje kulturniški. Civilna družba, ki jo je mogoče zaslediti tukaj, je najmanj teoretsko, abstraktno podkovanana. Je najbolj konkretna, celo v najneposrednejšem političnem, ideološkopragmatičnem pomenu. Pri tem konceptu ne gre za civilizacijsko družbo, ki jo znotraj paradigem civilne družbe lahko zasledimo npr. pri enem prvih teoretikov civilne družbe Fergusonu²¹, pač pa na civilizirano družbo v smislu proti-socialistične proti-samoupravne družbe, pri čemer je poudarek prav na tem proti-socialističnem. Ne-militaristična pa ni abstraktno mirovniško/demilitarizacijska paradigma, ampak paradigma, izpeljana iz nesocialističnosti, ki jo v danem okolju zastopa neka povsem konkretna armada²². V tesni povezavi s tem je koncept civilne družbe kot prehod iz naravnega v ne-naravno stanje, vsaj od daleč razumljen na rousseaujevski način. Torej na način, ki mu je za izpeljavo »civilnosti« notranje nujno potrebna nacionalna suverenost, državnost. Gre za neko perfidno premestitev rousseaujevskih poudarkov, pri čemer se »pogodba«, ki je v tradiciji naravnopravnega premissljevanja akt znotraj družbenega prenosa (odtujevanja) suverenosti, dojame kot nekakšna skupnostna pomiritev (tipična kategorija, ki tukaj dominira je »sprava«), ki pelje v pogodbo o »zunanji suverenosti«, o suverenosti »celega naroda« navzven. Podobno kot v prehodnem primeru je tako dojeta »civilna družba« pravzaprav koncept Gemeinschaft, le da gre namesto »delovne/delavske skupnosti« za »narodno skupnost«, za skupnost ljudi istega rodu (krvi, jezika...). V tej shemi je poudarek iz sfere dela in proizvodnje prenesen v sfero proizvodnje – na strani kapitala (privatna lastnina, reprivatizacija...) ter v sfero politike kot vzpostavitev nacionalnega parlamentarizma. Gre za koncept civilne družbe, ki je bil na volivah zmagovalen.

Ad. 4. Civilna družba, dojeta kot formalna demokracija, je redkejši, a vendarle prisoten koncept v osemdesetih letih na Slovenskem, ki je – tako kot prejšnji – prihajal iz intelektualno-ideoloških vrst. Izhajajoč iz prepričanja o nezadostnosti analitičnega potenciala koncepta civilne družbe oz. iz skepse o možnosti vpeljave koncepta o pogojih samoupravljanja, je paradigmo civilne družbe prevedel kot formalno demokracijo. Gre za prijem, ki se je nasproti dvema »vsebinskima«, konkretnima demokracijama (delavska v primeru socialistične civilne družbe ter nacionalne v drugih dveh primerih) skušal izogniti »vsebinskim« nevarnostim ter vzpostaviti abstraktna, za vse enaka »pravila igre«, »proceduro«, »tehnologijo« vladanja, ki naj zagotovi »zahodnjaške« norme in čimbolj zablokira subjektivnost socialističnega samoupravljanja. Koncept formalne demokracije je bil tudi sicer prisoten v večini obstoječih konceptov civilne družbe, vendar je bil dominantna opredelitev predvsem pri teoretikih mlajše generacije, ki so izhajali bodisi iz postmarksističnih, lacanovskih, političnih in sodobnih konceptov.

Gre za koncept civilne družbe, ki je na volitvah dosegel delno zmago.

Ad. 5. Civilna družba je bila – to je mogoče še najbolj razbrati iz osrednjega civilnodružbenega medija tistih časov, iz tednika Mladina – obenem tudi skupno ime različnih t.i. »novih družbenih gibanj«. Če je bil pri prvih štirih paradigmah civilne družbe poudarek na dokaj širokem krogu subjektov, ki se razširjajo v končni instanci na vse ljudi (delovne, Slovence, tiste »dobre volje« ali tiste, ki »spoštujejo pravila«...) se tukaj zadeva na ravni koncepta zoži na neposredne akterje, udeležence »civilnodružbenih akcij«. Bodisi demonstracij, snovalcev, nosilcev in izvajalcev civilnodružbenih projektov, na udeležence pri ustvarjanju »kritične javnosti« itd. Šlo je bodisi za punk gibanje, mirovno gibanje, feministično, ekološko, duhovno, lezbiško, gay..., za nekakšno njihovo skupnost, za koncept »paralelne družbe«, ki bi jo kazalo ustvariti in ki

je celo že ustvarjena na margini že obstoječe dominantne družbe. Civilna družba je njihov dežnik, ki jih štiti pred močnejšim in nevarnim okoljem, v katerem pa si po potrebi poiščejo tudi primerne institucije zaščite.

Gre za koncept, ki je skupaj s prejšnjim doživel delno zmago na volitvah.

Ad. 6. Gre za koncept civilne družbe, ki je najbližje predhodnemu, vendar pa za razliko od njega ne priznava nikakršnega akcijsko-koordinacijskega telesa nad seboj. Kajti ni vzpostavljena na kolektivnem, temveč na individualnem. Ne glede na naravo, na vsebino in obliko dominantne družbe je znotraj tega koncepta civilna družba bila dojeta kot »manjšinska«, »ogrožena« in »onemogočena« ter si od nobenih sprememb na ravni družbe ni obetala nikakršnih bistvenih premikov. Ni se bila pripravljena spustiti v »boje za oblast«, ki so značilni za vse prejšnje koncepte.

V volilni dirki je sodelovala kot tista instanca, ki je samemu nacionalno-demokratskem procesu kazala njegovo ničnost.

Gregor Tomc TRANZICIJA V POST–SOCIALIZEM

Primer Slovenije

Vsem totalitarizmom je skupno to, da so po orientaciji antiindividualistični, da njihovi voditelji potem, ko se enkrat dokopljejo oblasti, investirajo veliko energije v potlačitev avtonomnih osebnih in medosebnih iniciativ. Če bi živel George Herbert Mead v tem času in prostoru, bi morda dejal, da totalitarni režim zatira 'jaz' osebe (stališča, ki odlikujejo posameznika) na račun 'mene' (stališč, ki jih zaznava v odnosih z drugimi).

Seveda to do neke mere velja za družbeno življenje nasploh. Celo v modernih družbah, v katerih je individualizem široko akceptiran, doživlja vsaka oseba, kot enkrat in trajen dialog 'mene' z 'jazom', določeno napetost. Potencialni repertoar 'jaza' je po pravilu, razen v primerih izrazite bolezn organizma, neprimerno širši od vlog, ki jih narekuje repertoar 'mene'.

V tradicionalnih družbah je napetost tega dialoga ponavadi potlačena z religijo, ki penetrira večino aspektov vsakdanjega družbenega življenja oseb. Posledica tega je triumf 'mene' nad 'jazom'.

V modernem življenju vloga religije v življenju osebe izgubi na pomenu. Oseba je v večji meri v položaju, ko lahko zaznava svojo vlogo v družbenem svetu, glede na katero je 'objektivna' realnost v resnici posledica njegove osebne dejavnosti. Realnost in vrednota nista več zaznavani kot vzajemno indiferentni, kot se pogosto izjavlja na primer za politiko, ampak predstavljata zgolj dve strani istega kovanca – 'jaza' in drugih v 'meni'. Doživljanje družbenega v modernem življenju ni več preprosto stvar tega, da pripadamo in smo oblikovani v skupnosti, ampak osebne kodeterminacije. V tem smislu lahko oseba moderno družbeno stanje razume kot ravnovesje individualnega stališča in tradicije skupnosti, zaradi česar so te družbe po pravilu inherentno dinamične in inovativne. Oseba se stalno vsiljuje vlogam oz. 'objektivna realnost' subjektivnim predelavam in ne več zgolj obratno, kot velja za tradicionalne družbe (pa tudi za velik del sodobne sociologije). Mimogrede: tako imenovano post-moderno situacijo odlikuje zaznavanje triumfa 'jaza' nad 'menoj', kar se jasno odraža na primer v umetnosti, ki od vsakega ustvarjalca pričakuje le še njegov lasten stil.

Komunistična gibanja so po svoji usmeritvi izrazito nemoderna. Ko se njihovi voditelji enkrat polastijo oblasti, skušajo redefinirati vse tiste aspekte družbenega življenja, ki jih zaznavajo kot pomembne, izvesti skušajo pravo kulturno revolucijo – ustvariti novega človeka, novo ekonomijo in nov politični red.

Stvari, ki so bile še včeraj samoumevne, postanejo nenadoma nezakonite, pa tudi nemoralne in s tem kontrarevolucionarne: od igranja jazza do poslušanja klasične glasbe, od dela za profit do potovanja v tujino, od sestanka z istomišljeniki do izražanja političnih stališč.

Socialistične družbe niso totalitarne, saj v njih ne gre za poskus restavracije starega, ampak za ustvarjanja novega. Nova totalna ideologija ni nikoli uspela penetrirati vsakdanjega življenja kot nekoč religija, ali drugače povedano – ni bila internalizirana v dialogu 'jaza' z 'menoj'. V nekem smislu je postalo izkustvo družbenega za osebo razdeljeno na notranje in ritualne vrednote. V socializmu postane razmejitelj 'objektivnega' od subjektivnega v tem smislu bolj jasna kot kdajkoli prej: ljudje gredo skozi videz javnega življenja, da bi v zasebnem življenju oznanjali svojo nedolžnost, se torej distancirali od 'javnega mene'. (Preokupacija jugoslovanske sociologije s problemi razkola med dejanskim in aspiriranim/deklariranim potrjuje pomen tega pojava za socializem.)

Vendar pa na srečo (ali nesrečo, bi dejali drugi) nobeno totalitarno gibanje, in komunizem topogledno ne predstavlja izjeme, ne uspe penetrirati normalne osebe, njegovega dialoga 'jaza' z 'menoj' (ko je sam s seboj, v družini, prijateljski skupini itd.). Kolikor bi v tem uspelo, bi se utopična skupnost konstituirala. Utopijo lahko namreč definiramo kot triumf 'mene' nad 'jazom', kot izničenje individualne osebe. Kot takšen je utopični projekt v nasprotju z modernim svetom (in v popolnem nasprotju s post-modernim stanjem). Težko je reči, če je takšna harmonija 'jaza' in 'mene', prekrivanje osebe in vloge, sploh možno. Nikoli ni bilo udejanjeno tudi v tradicionalnih skupnostih. Izgleda, da je utopični projekt v nasprotju s samo človeško naravo in bi, kolikor bi se uresničil, vodil v regresijo same vrste. Teror, ki vedno spremlja socialistični revolucionarni proces, kaže, da je temu zelo verjetno tako.

Kultura je vsebovana, predpostavljena v vsem človekovem delovanju. Razumljena je kot celota bolj ali manj oblikovanih znanj in verovanj osebe in predstavlja osnovni gradbeni material, iz katerega gradi svoje ekonomsko, politično in družbeno življenje. Zato je razumljivo, da je kultura vsebina osebe (na primer skozi jezik), določilo njegovega družbenega življenja. Zaradi tega tudi vsak poskus radikalnega predrugačenja družbenega sveta predpostavlja spremembo v kulturi osebe.

V Sloveniji je potekal proces erozije kulturne revolucije in s tem dezintegracije utopičnega projekta zelo hitro. Del odgovora za to leži verjetno v tem, da je bila Slovenija že na poti kulturne modernizacije, ko so prišli komunisti na oblast. Če je v tradicionalnem kontekstu 'jaz' habitualiziran v potlačevanje posebnih motivov in se zaradi tega lažje adaptira na novo represivno ideologijo, je v modernizirajočih in modernih kontekstih takšno stališče 'jaza' manj prisotno, zaradi česar naleti uvajanje utopije pri osebi na retritizem in privatizem ter kasneje na različne oblike kulturne avtonomije, ki jim sledijo socialne inovacije. Zato ni naključje, da je socializem najprej padel v (vzhodni) Evropi.

Kmalu se je izkazalo, da so vrednote in znanja vsakdanjega življenja globje vsajena v osebo, kot so si predstavljali revolucionarji. Penetracija osebe z novo, nezahodno, kolektivistično ideologijo se je izkazala za nemogočo. Upoštevati moramo, da so bili komunisti v predrevolucijski družbi kontrakulturni marginalci, ki so zaznavali moderno življenje kot sovražno. Dobesedno čez noč je postala ta eksotična dogma obvezna za vse Slovence. Vsakdanje moderno družbeno življenje je bilo treba ukiniti. Vendar pa bi za takšno junastvo potrebovali bogove, partija pa je imela na voljo le nekaj polintelektualcev. Poraz v tej neenakopravni bitki je bil torej neizogiben. Ves čas je šlo le za

vprašanje časa, načina in števila žrtev med nedolžnimi opazovalci tega slabo pripravljene eksperimenta na makro nivoju.

Neuspehu kulturne revolucije v 50. letih je v Sloveniji sledilo obdobje avtoritarnih poskusov reforme socializma v 60. letih (eufemizma iz partijskega besednjaka, za katerim se v resnici skriva želja po restavraciji kapitalizma), poskusa obnove utopičnega projekta v 70. letih (čas samoupravne kulturne revolucije), ki mu je v 80. letih sledila faza dokončne dezintegracije socializma kot družbene realnosti (v ekonomiji in politiki). Za razliko od drugih socialističnih držav je zadnje obdobje tranzicije v Sloveniji potekalo dalj časa in bilo zaradi tega relativno mirno,

Pojem civilne družbe se je v Sloveniji uveljavil v 80. letih in je predstavljal kamenček v mozaiku osvobajanja jezika. Šele osvobajanje izpod totalitarnih jezikovnih vsebin je omogočilo razmišljanje o alternativnem družbenem svetu in s časom tudi delovanje v tej smeri. Sprva je bil ta pojem domena marginalnih intelektualcev, da bi se čez čas uveljavil celo med režimsko mislečimi osebami kot 'socialistična' civilna družba. Ko pa so tudi sami oblastniki začeli opuščati pridevnik 'socialistična', je bil to znak, da sta se vera in znanje v socializem dokončno izpraznila.

Izgubil pa se je tudi večji del teoretske potence pojma civilna družba. Leta 1990 se je oblikovala neka čisto drugačna diskusija o tem, kdo ima največ zaslug za padec komunizma. Po mnenju nekaterih so bila to nova družbena gibanja in še posebej punk. Punk naj bi ustvaril avtonomno družbeno sfero, brutalen obračun z njim pa zavest o nujnosti spremembe. Drugi pripisujejo večjo zaslugo bivši Zvezi socialistične mladine. V 80. letih naj bi omogočila organizirano in povsod prisotno opozicijo režimu za širše sloje prebivalstva. Tretji menijo, da slovenske pomladi ne bi bilo brez reformističnih komunistov, medtem ko četrti trdijo, da so vse to zgolj subjektivistične špekulacije in locirajo padec utopičnega projekta kar v njem samem. Trdijo, da je bil tako slabo prilagojen modernemu življenjskemu svetu, da se je sesul kar sam od sebe.

Ločevanje na endogene in eksogene faktorje spremembe nima pravega smisla. Družbeni svet ni nekaj 'tam zunaj', kar obstaja neodvisno od delujoče osebe. Subjektivna realnost šele v procesu reifikacije dobi značaj 'objektivne' realnosti. Zavedati pa se moramo, da je tudi proces reifikacije subjektiven proces. Proces tranzicije iz socializma je torej lahko le kombinacija nameravanih in nenameravanih subjektivnih delovanj. 'Objektivna' realnost družbenih dejstev kot stvari lahko deluje le v postvareli domišljiji. Poleg že omenjenih akterjev (subkulturežev, mladincev, partijcev, pa tudi nekaterih drugih, na primer kulturnih disidentov itd.) pa ne smemo pozabiti še na avtomatično delovanje anonimnih oseb, ki s svojo vsakdanjo aktivnostjo nevede ustvarjajo prostor za večje družbene spremembe. V mislih imam na primer sodelovanje na črnem trgu, politično pasivnost ali subkulturni življenjski stil.

V 45 letih je subjektivna realnost Slovencev prehodila dolgo pot od moderne zavesti do njene relativne potlačitve in nazaj. Ta krog pa se nikakor ni sklenil, za kar obstajata vsaj dva razloga. Prvi je v tem, da so štiri desetletja socializacije v socializmu pustila v številnih osebah substantivna pričakovanja, ki se nikakor ne morejo uskladiti z življenjem brez vsakega zunanjšega presežka. Drugi vzrok pa je, kot smo videli, v tem, da si moderna in socialistična družba ne stojita diametralno nasproti. Socializem moramo skratka razumeti kot slepo ulico moderne dobe.

Ivan Krasko SKICA ZA PORTRET ALI NEKAJ ZAPISKOV IZ NOVINARSKEGA BLOKA O MILOŠU KOVAČIČU

Miloš KOVAČIČ (desno) v razgovoru z bivšim generalnim direktorjem tovarne zdravil Krka, Borisom Andrijaničem (foto: Ivan KRASKO)

Kako Dolenjcem predstaviti Dolenjca, človeka, ki ga najbrž pozna velika večina prebivalcev Dolenjske ter velik del Slovenije? Direktorji velikih podjetij so nekakšni simboli razvoja Dolenjske in te Dolenjci še posebej cenijo. Kaj torej še dodati ob dobro znanih podatkih o generalnem direktorju Krke Milošu Kovačiču, sicer rojenemu Novomeščanu, ki se ima za Šentjernejčana?

Uredniki Rasti so mi dali na voljo dve strani teksta in na te naj spravim portret človeka, ki vodi podjetje, ki velja za pojem uspešnosti. Številke nikoli ne povedo vsega, tudi v primeru Krke ne, zato jih pustimo ob strani. Imam torej nalogo predstaviti človeka, ki pozna svet bolje kot prenekateri svojo občino. Tudi tokrat, kot že mnogokrat prej, sem si pri pisanju skice za portret pomagal z nekaterimi zapiski iz novinarskega bloka.

Ko je ob podelitvi letošnjih Krkinih nagrad Miloš opravil številne vljudnostne razgovore, je prišel tudi med nas, novinarje. Bil je to tisti stari, dobri Miloš, ki zna v pravem trenutku novinarjem povedati tisto, kar jih zanima, ob tem pa celo stvar zabeliti z njemu tipičnim pripovedovanjem.

Po mojem prepričanju je Miloš Kovačič najprej svetovljan. Ne zato, ker je obiskal številne države, ali zato, ker njegova Krka trguje z več kot 60 državami, temveč preprosto zato, ker se Miloš obnaša in razmišlja kot svetovljan. Ko so nekateri gospodarstveniki sanjali o Združenih državah, jih je Miloš že poznal; ko so drugi upali, da bodo poslovno uspešni na Kitajskem, je Miloš tam že sklenil številne posle. Ko se danes svet sprašuje, kako trgovati s Sovjetsko zvezo, Miloš o tem lahko predava tri dni.

Ko se je torej Miloš Kovačič usedel k novinarjem, je dejal: »Japonci porabijo več zdravil kot Amerikanci. Letos bosta dve državi, Japonska in ZDA, porabili 56 odstotkov svetovne proizvodnje zdravil. Če hočeš svetu kaj pomeniti, moraš imeti kvalitetno proizvodnjo, da tema dvema kaj prodaš. Tretji porabnik je Zahodna Evropa, ta porabi 17 odstotkov svetovne proizvodnje. Potem je tu še Sovjetska zveza, ki praktično zdravil ne proizvaja. To torej pomeni, da štiri države porabijo 80 odstotkov svetovnih zdravil.« To je bil le uvod v tisto, kar nam je Miloš želel povedati.

V življenju sem spoznal ničkoliko ljudi, ki veljajo za dobre kramljavce. Med temi je Miloš na samem vrhu. Naj bo v družbi eden, deset ali sto ljudi, Miloš jih bo uspešno, živahno in duhovito zabaval. V novinarskem bloku so posebej podčrtane tele besede, ki jih je dejal novinarjem: »Če hočeš kaj veljati, moraš biti med temi štirimi državami. In mi smo.« S tem je Miloš imel v mislih Krko. Da bi prisotnim novinarjem bilo jasno, kaj on, generalni direktor Krke, misli o svoji Krki, je pač nadaljeval v svojem stilu: »Vse ostalo (torej ves ostali svet brez štirih dežel in Krke) je »pazianija«. In tem pade kakšna državnica kot je Srbija, Bangladeš, Pakistan ali Alžir. Vsi bi kupovali, nihče pa nima denarja.« Seveda je na to nastal nepopisen smeh.

Dobro pomnim obisk novinarjev iz drugih delov Jugoslavije, ko so ti obiskali Krko. Takrat jim je Krko predstavil sam generalni direktor. Beograjska novinarka me je kasneje vprašala, zakaj ta človek ni zvezni minister. Odgovoril sem, da je zvezni minister manj kot generalni direktor

Krke. Beograjska novinarka se je strinjala in dodala: »Seveda, zvezni minister je lahko kdorkoli, direktor Krke le Miloš Kovačič.«

Morda se bo komu zdelo, da sem hotel zapisati, da je Miloš le spreten govorec. Zopet listam novinarski blok in v njem piše: »V upravni odbor Vidma bi rad pripeljal Miloša Kovačiča zaradi izkušenj, ki jih ima, in zaradi tega, da moji sodelavci vidi-jo, kaj je to garanje. Sem bistveno mlajši, a Miloševega tempa enostavno ne vzdržim.« Tako Franc Čargo, generalni direktor krškega Vidma.

Ta skica za portret Miloša Kovačiča ne bi bila popolna, če v njej ne bi dobila besedo tudi Anica Žnidaršič, Miloševa tajnica, ki je bila tudi tajnica Borisa Andrijaniča. »V čem sta si podobna in v čem različna?« sem vprašal venomer nasmejano Anico.

»Podobna sta si po svoji neskončni delavnosti, različna pa po svojem karakterju. Pri Milošu Kovačiču občudujem, kako se loteva problemov in kako zna biti pri tem sproščen, le da je zadnje čase nekoliko bolj zaskrbljen kot nekoč. Ves čas je z vsemi zelo zelo odprt, odkrit, hkrati pa pušča svojim sodelavcem zelo veliko samostojnosti pri delu.«

In zakaj je pravzaprav nastala ta skica za portret generalnega direktorja Miloša Kovačiča? Prvi človek Krke je dobil namreč Kraigherjevo nagrado, najvišje priznanje za gospodarske dosežke. Nagrada je pač nagrada, a jaz vendarle mislim, da je Milošu Kovačiču največja nagrada, da mu njegovi krkaši tudi v teh hudih časih zaupajo in si pri tem rečejo: »Dokler imamo Miloša Kovačiča, bomo preživeli.«

Ivan Zoran VRNITEV GIMNAZIJE OB JUBILEJU

Nad vhodnimi vrati hiše, kjer je nastanjena Glasbena šola Marjana Kozine, je v timpanonu v kamen vklesan napis v latinščini, ki pove, da so to zgradbo postavili po naklonjenosti cesarice Marije Terezije »za vzgojo srca in uma«. V tej prvi pravi šolski stavbi v Novem mestu je leta 1746 ustanovljena gimnazija preživela kakih sto šestdeset let, od svoje najzgodnejše dobe dalje, razen na samem začetku, ko je bil pouk v bližnjem frančiškanskem samostanu. Pesnik Dragotin Kette je, denimo, še hodil na učne ure v zdajšnje Jenkovo ulico. Takrat, na prelomu stoletij, je v novomeški gimnaziji ravnateljaval pisatelj in dramatik dr. Fran Detela. Leta 1912 se je gimnazija preselila v novo zgradbo, ki so jo sezidali pod kapiteljskim Marofom, ob današnji Cesti herojev. V tej stavbi je tudi ostala in letos proslavila izjemno visok jubilej – 245. obletnico ustanovitve. A o tem več pozneje.

V »modri« knjigi, ki je izšla pred dvajsetimi leti, ob 225. obletnici novomeške gimnazije, lahko že na prvih straneh preberemo, da je bila ta šola ustanovljena predvsem zato, ker je hotela oblast na ta način pomagati Novemu mestu iz hudih gospodarskih težav in stisk. Vendar pa je pravi razlog najbrž v tem, ker si je oblast prizadevala za modernizacijo države, in tega brez izobraženih, prosvetljenih ljudi ni mogla doseči.

Za prosvetljevanje je bila zadolžena predvsem duhovščina, ki je imela tudi dolžnost vzgajati v duhu, da bodi vse »za vero, dom, cesarja«. Novomeško gimnazijo je Marija Terezija že z ustanovitvenim odlokom, izdanim 8. avgusta 1746, zapuala frančiškanom. Patri so jo vodili in na njej poučevali več kot sto dvajset let. Pater Ladislav Hrovat je bil zadnji ravnatelj iz vrst frančiškana- nov. To je bilo okoli leta 1870, ko je postala novomeška gimnazija

državna ustanova. Takrat je že bila poldrugo desetletje popolna šola z osmimi razredi. Vse dotlej je bila šestrazredna.

Novomeška gimnazija je sprva služila duhovskemu stanu, potem pa se razvijala, kakor so narekovale potrebe in čas. Misel, da bi se na njej vse poučevalo v maternem, slovenskem jeziku, se je močneje prebudila že v tridesetih letih 19. stoletja in se je delno uresničila v marčni revoluciji. Bachov absolutizem je kasneje marsikaj uničil, toda slovenščina kot učni predmet je ostala. Popolnoma slovenska šola, se pravi s slovenskim učnim jezikom, pa je novomeška gimnazija postala šele po zlomu Avstro-Ogrske, novembra 1918. V stari Jugoslaviji je gimnazija doživela hude trenutke, ko jo je hotela Živkovičeva diktatura okrniti, da bi bila le še nižja gimnazija. Preživela je viharje druge svetovne vojne, a žal z žrtvami. Nad petdeset dijakov in šest profesorjev je podleglo kot žrtve vojne. Po vojni je gimnazija nadaljevala z delom. V šolskem letu 1958/59 se je skrčila z osmih na štiri razrede. Postala je zaključna šola druge stopnje. Ko je sredi šestdesetih let prenehalo obstajati učiteljsiše, je od njega prevzela del pedagoškega programa. In že je prišlo usmerjeno izobraževanje, ki so mu bile elitne šole trn v peti, in gimnazija se je morala posloviti. Spremenili so jo v ustanovo, ki naj šola dijake za končni poklic. Med drugim je »rojevala« tako imenovane matematične tehnike, poklic, ki pa ga v razpisih za zasedbo delovnih mest ni bilo najti. Pa še druge nemo- goče stvari so se dogajale pod njeno streho. Nekaj časa je morala šolati celo bodoče čevljarje. A ko smo že pri tem pojmu, povejmo, da so gimnazijo lahko tako »sfizili« le tisti reformatorji, ki so se na šolstvo toliko razumeli, kot se je čevljar na Apelovo sliko v znanem Prešernovem sonetu.

Skoraj polno desetletje je morala biti gimnazija nekakšna usmerjena šola. Srednja šola pedagoške in naravoslovno-tehniške usmeritve Novo mesto, tako se je uradno imenovala. Skrajšano, v kratici, le SŠPNTU. Ker je bilo v Novem mestu hkrati več podobnih šolskih kratic, povprečen človek ni nikoli vedel, kaj se pod katero skriva. Že to je povzročalo preglavice in ker se SŠPNTU kot neposredna naslednica gimnazije ni mogla prav vživeti v diktirano usmerjenost, temveč je še naprej, kolikor je pač mogla, in čedalje bolj šolala mladino predvsem za višje in visoke šole, je bilo samo še vprašanje trenutka, ko bo motečo kratico na šolski stavbi zamenjal stari dobri napis GIMNAZIJA. Tak trenutek je prišel v šolskem letu 1990/91. Od minule jeseni je novomeška gimnazija spet tisto, kar je bila 235 let, do usmerjenega izobraževanja, ki jo je uradno degradiralo na raven povprečne srednje šole. Pravilneje rečeno, šele postaja to, kar naj bi spet bila. Vračanje je postopno. Preveč vsega hudega je bilo, da bi se zdaj lahko čez noč spremenilo in utripalo kot nekaj normalnega, nikoli prekinjenega.

»Ta leta,« pripoveduje ravnateljica prof. Vasja Fujs, »so nam, ki se nismo mogli nikoli sprijazniti z izgubo gimnazije, kot ljudem in kot šoli, prizadejala veliko škodo. Vrstili so se neljubi in boleči pojavi, kot: menjava programov, kadrovska siromašnje, zdesetkani oddelki, finančne težave, boj za obstanek.« »Toda,« nadaljuje prof. Fuisova, »ob vsem tem je šola dala, kar je največ mogla. Naši diplomanti so bili po uspešnosti študija nad republiškim povprečjem, dosegali so 70-odstotno uspešnost, kar je boljše od povprečne republiške uspešnosti, ki je bila v istem času le 50-odstotna. S te strani nikakor ne moremo imeti slabe vesti pred nikomer, lahko samo ugotovimo, da smo kljub vsemu dobro delali.«

208 Prvi korak k pravi gimnaziji so v

Novem mestu že naredili, in sicer s tem, da dajejo veljavo enotnemu gimnazijskemu programu in da se obenem ne govori tudi o pedagoškem programu, kakor je bilo prej. V okviru enotnega gimnazijskega programa oziroma izbirnosti, ki jo ta program omogoča, imajo na novomeški gimnaziji v šolskem letu 1990/91 že tri oddelke, ki so obarvani naravoslovno, in enega jezikovno-humanističnega. Na tem oddelku se je kot predmet ponovno pojavila latinščina, več je tudi semantične zgodovine, humanistike itd. Seveda je gimnazijski program že zdaj oblikovan tako, da je prilagojen dijakom, ki bodo želeli študirati za pedagoške poklice. »V prihodnosti bi želeli imeti program, da bi bilo kot včasih. Da bi imeli naravoslovno, humanistično in klasično gimnazijo, se pravi tudi reden oddelk klasične, kar bi seveda pomenilo ponovno uvedbo tudi grščine,« pove prof. Fuisova.

O tem, kaj je novomeška gimnazija vseskozi še bila poleg tega, da je bila vodilna, osrednja šolska ustanova na Dolenjskem, nedvomno pa najstarejša, tretja najstarejša celo v Sloveniji, ter kaj je pomenila, govori zelo podrobno že omenjena »modra« knjiga. Med drugim lahko tam preberemo, da so se že ustanovitelji te šole zavedali, da se šolan človek lažje spoprijema s tegobami življenja in se uspešneje vključuje v gospodarske tokove, če se mu odpro vrata v kulturno doživljanje sveta. Zato je bil med stenami starega in novega oz. sedanjega gimnazijskega poslopja vedno navzoč še tisti duh, ki je novomeško gimnazijo povzdigoval v narodnobuditeljsko, prepородniško, svobodomiselnost, naprednjaško, predvsem pa kulturno žarišče Novega mesta in širše Dolenjske.

Dolga vrsta imen pomembnih ljudi je vtkana v skoraj dveinpolstoletno zgodovino novomeške gimnazije. Ljudi, ki so se na tej šoli šolali ali na njej poučevali. Poglejmo, kdo vse je bil novomeški gimnazijec: o. Marko

Pohlin, Simon Jenko, že omenjeni Dragotin Kette, Ignac Klemenčič, Viktor Parma, Oton Župančič, Lojze Kraigher, Rajko Nahtigal, Josip Germ, Jože Gorjup, Božidar Jakac, Anton Podbevšek, Miran Jarc, Matija Tomc, Ivan Vavpotič, Janko Lavrin, Marjan Kozina, Pino Mlakar idr., vse do Jožeta Dularja in Lojzeta Krakarja, da drugih številnih pomembnih mož, ki so se tudi šolali v Novem mestu, niti ne omenjamo. Od profesorjev so med najbolj znanimi p. Stanislav Škrabec, Ivan Vrhovec, Ivan Koštial, dr. Janko Šlebinger, uvodoma omenjeni dr. Fran Detela, Ignacij Hladnik, Ferdo Kozak, Branko Rudolf, Janez Logar, dr. Jože Toporišič in seveda številni drugi, ki pa jih tudi ne moremo vseh navesti. Že ta imena, dijakov in profesorjev, povedo, da je šlo skoz razrede novomeške gimnazije nemalo tistih, ki so se zapisali v sam vrh slovenske kulture, literature, umetnosti in znanosti. Vsak od teh je seveda pustil nekaj sebe v šoli in mestu, ju po svoje zaznamoval, kakor tudi sta gimnazija in Novo mesto zaznamovala njegovo življenje in morebiti celo usodno vplivala nanj.

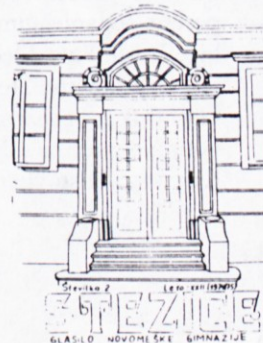
Tako za gimnazijo kot Novo mesto je prijetno živeti z zgodovino, ki so jo pretkala taka imena. S to mislijo, in še z mnogimi drugimi, je novomeška gimnazija letos praznovala redko tako visok jubilej. 245. obletnica res ni zaokroženo obdobje, toda če je to povezano z nekim vstajenjem, potem to vsekakor velja proslaviti. In vrnitev gimnazije v vzgojnoizobraževalni sistem gotovo je nekaj takega. Gim-

nazija je vrnitev v okolje obeležila s številnimi prireditvami, ki so potekale skoraj mesec dni. Šlo je v glavnem za nastope gimnazijskih kulturnih skupin in v nekaj primerih so se dijakom pridružili nekdanji gimnazijci. Gimnazijske rodove so povezale tudi Stezice, ki so izšle v jubilejni izdaji kot knjiga. Zaključno slavje je v Novo mesto zvbilo tudi nekdanjega novomeškega gimnazijca, predsednika slovenske vlade Lojzeta Peterleta, in slovenskega šolskega ministra dr. Petra Vencelja. Peterle je v Novem mestu slovesno odprl prenovljeno in do zdaj javnosti nedostopno samostansko knjižnico v franciškanskem samostanu, ustanovo, ki je bila sprva tudi šolska knjižnica in je služila tako dijakom novomeške gimnazije kot patrom profesorjem, ki so na tej šoli poučevali. Na vsegimnazijskem srečanju na Otočcu je dr. Vencelj dejal, da zdajšnja šolska prizadevanja utrjujejo gimnazijo kot elitno šolo med srednjimi šolami, in dodal, da se bo leta 1995 na gimnazijo, kakor tudi na druge srednje šole, spet vrnila matura, ki pa bo enotno slovenska in evropsko naravnana.

Svoj letošnji jubilej pa gimnazija izrablja tudi za razširitev šolskega prostora. Pokrili bodo notranje dvorišče in pridobili v pritličju novo telovadnico v obliki trim kabinetov, nad njo pa bo dvorana za dijaško kulturno in drugo ustvarjalnost. To sodi k revitalizaciji šole, ki že zdaj misli na leto 1996, ko bo na vrsti pravi jubilej: 250. obletnica ustanovitve.

Naslovnica STEZIC iz leta 1974/75

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 2/1991

Milan Markelj JUBILEJNE STEZICE

Za ogrevanje na častitljiv četrtrisočletni jubilej, ki se približuje novomeški gimnaziji, drugi najstarejši tovrstni ustanovi v Sloveniji, in v počastitev 245. obletnice njenega delovanja je izšla posebna izdaja gimnazijskega glasila Stezice. Za vsebino in ureditev publikacije je poskrbel uredniški odbor z odgovornim urednikom Janezom Kolencem na čelu, oblikovala sta jo Toni Vovko in Brigita Jakovec, založila založba Erro, natisnila pa tiskarna Smak.

Uredništvo je v uvodni besedi pojasnilo, da izdaja deloma predstavlja nekakšno prehodno publikacijo med poznano in zdaj že redko dostopno monografijo o novomeški gimnaziji, ki jo je pred 20 leti zasnoval prof. Milan Dodič, in njenim nadaljevanjem, ki naj bi ugledalo beli dan za 250. obletnico gimnazije. Gre torej za predhodnico, ki je poskusno otipala teren. In kot je pač usoda predhodnic, je tudi ta kljub obilni meri volje in zagnanosti nekajkrat klecnila. Še dobro, da je, saj bo tako, upajmo, njeni naslednici, monografiji ob 250-letnici, to prihranjeno.

Vsebinsko so jubilejne Stezice razdeljene v pet razdelkov, pri čemer so štirje zunaj siceršnjega uredniškega koncepta srednješolskega glasila, zvesta mu ostala le v publikaciji natisnjena redna 2. številka tekočega letnika Stezic. Publikacijo uvajajo pozdravne besede predsednika slovenske vlade Lojzeta Peterleta in novomeškega župana Marjana Dvornika ter predstavitev ustanove izpod peresa sedanje gimnazijske ravnateljice Vasje Fuis. Sledi kratka predstavitev zgodovine Stezic, nato pa je na vrsti dokaj obsežen razdelek z naslovom Nekateri nekdanj in sedaj, v katerem je predstavljenih 34 v javnosti

vidnejših nekdanjih dijakov gimnazije. Nedvomno je to razdelek, ki zbuja precej zanimanja in je hkrati tisto gradivo, ki bo našlo mesto tudi v bodoči monografiji. Prav zaradi tega velja opozoriti, da ima nekaj pomanjkljivosti: predvsem predstavitev izbranih dijakov ni opravljena po enotnih kriterijih. Četudi so spominski zapisi in osebne predstavitve zanimivi, pa bi le kazalo dijake predstaviti po enotnem ključu, saj bi bila tako predstavitev jasnejša, preglednejša in uporabnejša. Osebni vtisi, spomini in razmišljanja pa bi sodili v kak drug sklop. Uredniški odbor je po lastnem zatrdilu povabil k predstavitvi več dijakov, kot se jih je odzvalo, kljub temu pa zapišimo, da bo najbrž treba naslednjic poskrbeti, da se bodo med vidnejšimi dijaki novomeške gimnazije pojavila tudi zdaj izpuščena ali prezrta imena. Samo za primer navedimo dva: univ. prof. in publicist dr. Slavko Splichal in dolgoletni urednik Dolenjskega lista inž. Marjan Legan. Svoje mesto bi vsekakor zaslužili tudi vsi profesorji, ki so mlade gimnazijske rodove vodili k izvirom znanja in zrelosti.

Izrazito podatkovni značaj ima zadnji razdelek Seznam dijakov od šolskega leta 1971/72 do 1990/91. Gre seveda za seznam učencev zadnjega letnika oziroma gimnazijskih absolventov.

Pisec teh vrstic je po pisanju posebne izdaje Stezic sicer uvrščen med pokojne blagega spomina, a se kljub temu oglašča in pripominja, da je s tiskanimi stvarmi pač križ, ker po njih rad šari tiskarski škrat; le njemu na rovaš naj gre ta in še kakšna druga pomanjkljivost publikacije, ki jo na splošno le velja pozdraviti.

Milan Markelj **POMPEJI MARJANCE KOČEVAR**

Med slovenskimi zasebnimi založniki, ki so v zadnjem času razgibali slovensko založništvo in na knjižni trg privedli vrsto novih imen, najdemo tudi kulturnega delavca Silvestra Mavsarja iz Krškega oziroma njegovo založbo Opus. Med izdajami te založbe je pozornosti vredna pesniška zbirka Pompeji, s katero se sicer ne podaja v javnost novo pesniško ime, saj je avtorica Pompejev znana novomeška pesnica Marjanca Kočevar, je pa Opusu uspelo, da je prebil skoraj 14 let debel založniški led, pod katerim je snovala Marjanca Kočevar. Toliko časa se pesnica po delnem razočaranju s svojo prvo zbirko ni pojavila z novo. Marjanca Kočevar, ki je sicer redna gostja literarnih revij, predvsem Sodobnosti, Dolenjskih razgledov in tudi Rasti, se šele s Pompeji v drugo predstavlja javnosti s celovitejšim izborom iz svoje pesniške delavnice.

Posebnost zbirke in za bralca primeren vodnik skozi vsebinski lok zbirke so posebej za Pompeje narejene ilustracije akademskega kiparja Staneta Jarma. Ilustracije stojijo kot mejni kamni med posameznimi cikli, ki jim pesnica tako kot tudi samim pesmim ni dala naslovov. Jarmove slike se

spajajo s pesniškimi podobami v strnjeno pesniško zgodbo, pesmi se prelivajo ena v drugo kot v enem samem toku, podprtem s kratkim, a dodelanim verzom. Naslov zbirke Pompeji, sposojen od imena starorimskega mesta, ki ga je zasul ognjeniški pepel in okrepenel življenje njegovih prebivalcev, nosi s seboj sporočilo o katastrofičnosti in prvinskosti sil sveta. Pompeji Marjanca Kočevar so njene minule bivanjske in ljubezenske stiske ter samotnost kot končna usoda, pokatastrofična okrepenost neodrešenega iskanja v odnosu z drugim. Sicer intimna izpovednost te poezije je z dokaj svojsko pesniško govorico pomaknjena v nadosebno pesniško izkušnjo, ki je dostopna bralcu na neobremenjen način, zato se lahko poveže z njo in si jo priliči. Na tem sloni možna odzivnost tovrstne poezije, ki pač zahteva od bralca, da se ji prepusti, če jo naj ne samo razume, marveč dojame, sicer mu ostaja zaprta knjiga.

Posebej velja še omeniti opremo zbirke, kjer je ustvarjalno sodeloval poleg že omenjenega Jarma oblikovalec Peter Simič. Po njegovi zaslugi Pompeji kljub broširani izdaji deluje elegantno in kakovostno.

Stane JARM: Pevci – Ribnica (foto: Branko BABIČ)

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 2/1991

Ivan Zoran O SIGI IN OB NJEJ

Dolenjski list je prvi začel klicati v življenje Dolenjsko založbo, potem ko je ta, pridružena mariborskim Obzorjem, v sedemdesetih letih utihnila in praktično že odmrila oziroma je z založniškim oddelkom, ki ga je ustanovil v ta namen, poskusil nadaljevati njeno dejavnost, se pravi, izdajati predvsem knjige dolenjskih avtorjev in druge, ki bi se kakorkoli dotikale Dolenjske, vsaj del produkcije pa plasirati v širši slovenski kulturni prostor. Oddelek je osnoval več različnih knjižnih zbirk, med njimi tudi leposlovno, in imenoval uredniške odbore, ki so kmalu nato pripravili knjižne programe, seveda vsak za svojo zbirko.

Leposlovna knjižna zbirka je dobila ime Dolenjska knjiga in uredniški odbor je povabil k sodelovanju več dolenjskih avtorjev, še posebej starejše in že uveljavljene ter tiste, ki so ali za seboj že imeli prvence ali pa so prva dela za natis še pripravljali in je glas o tem prišel na ušesa članom odbora. Na podlagi teh povabil in vrste informacij o tekoči literaturni produkciji posameznikov, ki je bila deloma razvidna iz objav v revijah in drugih publikacijah, je uredniški odbor pripravil osnutek programa knjižnih izdaj za prvo in nekaj naslednjih let.

Kot predstavitvena edicija zbirke Dolenjska knjiga pa ni bilo samostojno pesniško ali prozno delo kakega dolenjskega pisca, marveč je izšla antologija *Pesmi dolenjske dežele*, ki jo je v celoti pripravil, uredil ter s študijami in pojasnili opremil izkušeni antolog, pesnik in kasnejši akademik Janez Menart. Ta pesniška antologija je bila prva in hkrati zadnja knjiga omenjene knjižne zbirke. Kakor si je uredniški odbor goreče želel, da bi se Dolenjska knjiga še oklasila in da bi za antologijo vendarle izšlo še kako individualno delo iz sodobne besedne ustvarjalnosti na

Dolenjskem, tako boleče je moral misel na to opustiti in se celo raziti. Kajti Dolenjski list, ki je ugotovil, da je založništvo zanj le prevelik zalogaj, je založniško dejavnost nenedoma opustil, založniški oddelek pa ukinit.

Možnost, da leposlovna knjižna zbirka le zaživi, kakor je bila zamišljena oziroma, da zaživi kje drugje, se je ponudila sredi osemdesetih let, ko je založniško dejavnost vzel pod svoje okrilje in z njo nadaljeval Dolenjski muzej. Pri ljudeh, ki so se v novem okolju vpregli v to delo, se je hitro našlo razumevanje za tiskanje domačih literarnih proizvodov. Namesto Dolenjske knjige je bila osnovana knjižna zbirka *Siga*, ki se je leta 1987 predstavila s prvimi štirimi knjigami dolenjskih avtorjev. Izšle so pesniške zbirke Jožeta Dularja, Dobra je ta zemlja, Janeza Kolenca, Otroštvo v srcu (pesmi za otroke), in Ivana Zorana, *Vpisi tesnobe*, ter zbirka črtic Vinka Blatnika, *Visoko so zvezde*.

Knjige so imele razmeroma dober odmev v javnosti, v ožjem in širšem okolju, pomenile so nekaj novega, domačega, hkrati pa viden dolenjski prispevek k sodobni literarni tvornosti pri nas, nove barve, glasove in tone v večglasju slovenske poezije in proze. Pozornost so vzbudile tudi z elegantno črno zunanjo podobo, ki jim jo je dal oblikovalec Peter Simič. Za založnika in izdajatelja je bil napisan Dolenjski muzej, a prvič in zadnjič. Založništvo se je namreč spet selilo, od Dolenjskega muzeja, kamor pravzaprav sploh ni sodilo, zato se tam tudi ni moglo prirasti in obdržati, ga je prevzela Tiskarna Novo mesto, vsekakor ustrenejša hiša za tako dejavnost. V novem okolju je že po kratkem času zaživela prava založba, in to z že znanim, stariim imenom – Dolenjska založba. Drugi letnik *Sige* je torej izšel pri

Dolenjski založbi, a po zgledu prvega, se pravi, spet tri pesniške zbirke in ena prozna knjiga. Leta 1989 so svoja dela v Sigi izdali – pesniške zbirke Asta Malavašič, Šelestenje nemira, Ladislav Lesar, Nekaj podobnega pesmi, in Franci Šali, Svinčeni rez, zbirko novel pa Milan Markelj, Podobice. Knjige so obdržale zunanjo podobo tistih iz prvega letnika, le naklade so jim bile znižane od 600 na 400 izvodov.

Zbirka Siga se je spet oglasila letos. Takoj pa je treba povedati, da so v novem, tretjem, letniku le tri knjige, in to tri pesniške zbirke, ki so jih izdali: Jože Kastelic, Barve, France Režun, Občutja in videnja, ter Jože Sevljak, Razklani prag. V Sigo, ki noče biti toga in zaprta v dolenjske meje, je prvič vključen avtor (Sevljak) iz okolja, ki po politični delitvi bolj pripada Zasavju kot Dolenjski. Tudi za te knjige bi lahko rekli: zopet trije novi glasovi v mnogoglasju slovenske poezije današnjega časa.

Ob tretjem letniku pa povejmo še nekaj. Da to niso več svečano črne bukvice, ampak knjižice z ovitki v svetli, belokavni barvi. Format je ostal isti, marsikaj drugega pa se je spremenilo. Fotografije avtorjev, zdaj prave in ne več črnosilhuetni portreti, so se z naslovnice umaknile v notranjost, pod notranje naslove, bibliografski podatki o avtorjih in ostala besedila (npr. izvlečki iz recenzij) pa so se z rednih tekstovnih strani preselili na zavihke, ki so jih knjige zdaj vendarle dobile. Omeniti kaže še to, da so knjige v prenovljeni preobleki prvi »pridelek« novega uredniškega odbora Sige oziroma novega urednika Janeza Mežana.

Siga bo v takšni preobleki bržkone še prihajala k bralcem, čeprav bo, kot je bilo nekajkrat slišati, njen koncept nekoliko spremenjen. Postala naj bi knjižna zbirka za izdajanje prvencev, medtem ko naj bi druga izvirna lep-slovsna dela, poezijo in prozo, prevzela Utva ali kaka druga zbirka, ki bi se še rodila. Ker pa smo v časih, ki

slovenski knjigi ne obljublajo, kaj šele zagotavljajo, kdove kakšno rožnato prihodnost, predvsem resni knjigi ne, je v zvezi s tem težko reči kaj otipljivega, zlasti pa ni moč ničesar napovedovati. Zaenkrat ostanimo nepopoljšljivi optimisti in trdno upajmo, da bodo hčere Sige dobile nove sestre, in želimo, da bi tovrstna rodnost ne usahnila.

Zbirka Siga seveda ne zmore vsega, kar dozori v objavljivo literarno besedo, sprejeti v knjižni program, marsikaj ji niti ni ponujeno. Take stvari so se dogajale in se še bodo. Siga navsezadnje ni edina v Novem mestu in tudi ne na Dolenjskem, kjer je moč tiskati knjigo. Poznamo že kar nekaj alternativnih, predvsem zasebnih založb in založnikov in knjige, ki so jih izdali. V Novem mestu je taka založba Erro, ki jo vodi Toni Vovko. Lani, ob 70-letnici novomeške pomladi, je ta založba izdala malo antologijo devetih novomeških pesnikov, Iz bolečine zaje-mam, in takoj zatem že prvo samostojno pesniško zbirko Mira Gutmana, Ki greje življenje. Tudi še lani je pri tej založbi izšel pesniški prvenec Marije Pilko, Ko bi mogla, ki mu je letos sledila nova pesniška zbirka Janeza Kolenca, Jesen viharnik. Temu pesniku pa je, tudi letos, zbirko pesmi za otroke, V Deveti deželi, izdala in založila založba Pedagoškega obzorja v Novem mestu.

Zanimivi založniški izdelki prihajajo na knjižni trg iz Krškega, kjer se na tem področju trudi zasebni založnik Silvo Mavsar, lastnik in urednik založbe Opus. V zadnjih dveh letih je izdal dve pesniški zbirki, ki pomembno bogatita tako imenovano žensko poezijo na Slovenskem. Najprej je v Opusu izšla zbirka, prvenec, Ane Rostohar, Rekviem, ob koncu minulega leta pa druga zbirka pesmi Marjance Kočevar, Pompeji. Seveda bi se dalo prišteti še kakega založnika in navesti delo, ki ga je izdal. A že primeri, ki smo jih navedli, veliko povedo. Predvsem to, da je Dolenjska, pa

naj si jo predstavljamo zoženo na nekaj občin ali v njenih geografskih mejah, dokaj pogosto posejana z ljudmi, ki ustvarjajo duhovni kruh v

besedi, in da so ljudje, ki poskrbijo, da gre ta kruh k tistim, ki po njem povprašujejo. Do zdaj še ni bil nihče nikomur v napoto.

Franci Šali **NOVOSTI DOLENJSKE ZALOŽBE**

Severin Šali
PESNIK NA VEČERNI POTI
Pesniška zbirka v zbirki Utva

Takoj naj povemo, da je ta zbirka Severina Šalija, ki je bila natisnjena ob njegovi 80-letnici, prepričljiva lirična izpoved pesnikovega odnosa do življenja. Ljubi ga, takšno kot je, četudi ni brez udarcev, grenkobe, trpljenja, bolečin. Ljubi to življenje, navkljub vsemu, zato ga bo smrt prijazno sprejela v pozabo, ko pride ponj, kakor pravi. A pozabljen ne bo, z vsemi dosedanjimi pesniškimi zbirkami in prevodi tuje literature v naš jezik je že trdno v slovenski literaturi in kulturi. Zadnjo njegovo zbirko krasi tudi zahtevne lirične ilustracije likovnika Lucijana Reščiča, ki je dal knjigi tudi oblikovno podobo.

Jože Sevljak
RAZKLANI PRAG
Pesniška zbirka v zbirki Siga

Zbirka Razklani prag je druga samostojna Sevljakova objava. Doslej je bil sodelavec slovenskih literarnih revij in soudeleženec v skupni pesniški zbirki večih avtorjev, ki jih je založila (1970) ZKPOS v Zagorju ob Savi. Prvo samostojno pesniško zbirko mu je založila leta 1982 Predilnica v Litiji. Razklani prag je izvirna, občutena poezija stvarnega življenja, v katerem se mu razodevajo usode umiranja, izginevanja, socialnih krivic. Vse ga veže na kmetstvo, knapovstvo, krhkobo ljubezni, skratka na življenje – polno grenkobe. To vstopa vanj in pesnik ga sočutno sprejema.

Jože Kastelic
BARVE
Pesniška zbirka v zbirki Siga

Pesnik, po poklicu arheolog, upokojeni univerzitetni profesor zgodovine antične umetnosti, Jože Kastelic (1913) se je prvič knjižno predstavil slovenskim bralcem tik pred vojno, leta 1940, ko je izdal pesniško zbirko Prve podobe. Čeprav je kasneje še objavljaj, še zlasti v Sodobnosti, je šele v tem letu objavil svojo drugo pesniško zbirko Barve. V njih uporablja podobe, ki njegovo poezijo tesno povezujejo z njegovo znanstveno usmerjenostjo oziroma z literaturo in antično civilizacijo. Sprejmemo jo lahko kot del umetnosti po modernizmu, »ki zaznamuje izrazit obrat k preteklemu, in to na najrazličnejših nivojih. Tudi tistim še predmodernističnim« (T. Toporišič).

France Režun
OBCUTJA IN VIDENJA
Pesniška zbirka v zbirki Siga

Nova pesniška zbirka Franceta Režuna (1926), upokojenega predmetnega učitelja zgodovine, Občutja in videnja, prestopa prag običajne lirične poezije. Z njo seže miselno na raven skrivnostne, nevidne, neslišne bivanjskosti sveta. Poskuša ga razumeti in občuteno dojemati celovito in v skladju. V njem je on, lirični subjekt, na poti onstran vidnega in razvidnega. Zbirko smemo uvrstiti v izrazito... »poezijo kulture« (D. Poniž).

Vesna Pečavar
ZLATI GRAD

Pesniška zbirka mladinske (otroške) poezije v zbirki Gorganski škrat

Zbirka Zlati grad je prva samostojna pesniška zbirka mlade avtorice Vesne Pečavarjeve. Z njo poseže v otrokovo zavest, v njegovo doživljanje in razumevanje življenja, ki mu je blizu, in s katerim je vsak dan intimno povezan. »Govori« pravzaprav otrok sam, avtorica zgolj upešnjuje njegova dožitja, občutja in gledanja. Zbirki dajejo še posebno vrednost barvne ilustracije Jožeta Kastelica, s katerimi je mladi umetnik neobremenjeno pristopil v otroški doživljajski svet. Knjiga je dobrodošla tudi za odrasle, še posebej za starše, saj se jim bo ob branju razkrivalo, kako drugače čutijo in doživljajo svet in odnose otroci – po otroško, bi rekli.

Karel Bačer
IZ DOLENJSKE PRETEKLOSTI

Karel Bačer (1917), profesor slavistike, pedagog, bibliograf in raziskovalec, je odbral za knjižno objavo literarnozgodovinske etnološke zapise iz svoje raznolike in bogate študijske dejavnosti. V njih osvetljuje življenje in ustvarjanje tistih slovenskih piscev in drugih umetnikov ter ljudskih ustvarjalcev, katerih pot in usoda jih družijo z Dolenjsko in njeno zgodovino. Pisec, recimo, tako razodeva, kaj povezuje z Dolenjsko Prešerna, Levstika, Gregorčiča, Ketteja in slikarja

Ivan Sivec – Dunja Kofler
PALČKI

Zbirka pravljic v zbirki Gorganski škrat

Ivan Sivec (1949) je že uveljavljen slovenski pisatelj, sicer radijski novinar na Radiu Slovenija. Kot pisatelj zelo rad posega v svet mitologije. To pot je skupaj z odlično ustvarjalko Dunjo Koflerjevo, ilustratorko pri Mladinski knjigi, predstavil pripovedi o palčkih na Slovenskem, kakor ti danes žive na vsem slovenskem prostoru. Ti nevidni, a »resnični« možici današnjega časa žive v duhu slovenske tradicije in uporabljajo tehnični svet, kakršen je danes, čeprav je narejen iz gozdnih materialov. Knjigo dopolnjuje tudi »palčjevid«, zemljevid Slovenije, kjer se ti palčki nahajajo. Seveda tudi zemljevid ne pove vsega in se je treba ob njem še dodatno potruditi, da bi jih zmogli odkriti na pravem mestu. Pove pa nam vendarle, da palčki so!

Vavpotiča. Še posebej so zanimiva in dragocena drobna dognanja o Janezu Trdini ter pripovedi o ljudskem pesniku in godcu, kakršen je bil Ivan Rupnik-Može. Bačerjeve literarne in etnološke osvetlitve in dognanja so skromen, a zlahka prispevek k slovenski literarni zgodovini in etnologiji. Za bodoče raziskovalce je knjižica tudi koristno metodološko napotilo, tako se namreč loteva tovrstnih literarnih in etnoloških preučevanj.

Ivan Zoran KULTURNA KRONIKA

MAREC–MAJ 1991

- MAREC 1991** NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji so v petek, 1. marca, zvečer odprli razstavo umetniških slik Marka Butine, akademskega slikarja in restavratorja iz Ljubljane.
- NOVO MESTO – V Domu kulture se je v petek, 1. marca, predstavil s celovečernim koncertom pihalni orkester Novoles iz Straže, ki ga vodi mladi dirigent Miro Saje.
- TREBNJE – Deset let delovanja je v petek, 1. marca, zvečer s koncertom v domačem kulturnem domu proslavil Trebanjski oktet, ki ga vodi inženir elektrotehnike Tone Strmole. Jubilantom so se na odru pridružili pevci cerkniškega zbora Tabor, oktet iz Škofij in mladinski oktet trebanjskega KUD-a Pavel Golia.
- KOSTANJEVICA – V soboto, 2. marca, se je tu končala 2. Zimska slikarska kolonija Žolnir, ki jo je priredilo istoimensko gostišče in na kateri so teden dni ustvarjali akademski slikarji: Mirna Pavlovec, Martina Koritnik-Fajt, Wang Huiqin, Tomaž Perko, Alojz Konec, Jože Kumer in Jože Marinč. Istega dne so odprli v gostišču prodajno razstavo okoli 30 slik, nastalih v koloniji.
- NOVO MESTO – Folklorna skupina Kres je proslavila 15-letnico delovanja s celovečernim nastopom v soboto, 2. marca, v Domu JLA. Skupina oziroma društvo Kres je prejelo Maroltovo listino, člani, ki plešejo pet, deset in petnajst let, pa so dobili bronaste, srebrne in zlate značke. Med dobitniki zlatega priznanja je tudi Branka Moškon, ki vodi skupino že od ustanovitve.
- NOVO MESTO – V avli LB Dolenjske banke na Ljubljanski cesti so odprli v torek, 5. marca, razstavo ročno slikanih unikatov ženskih in otroških oblačil ter nekaj nakita, kar je vse delo novomeške likovnice Bože Podergajs.
- NOVO MESTO – V četrtek, 7. marca, je obiskal Pionirsko in Študijsko knjižnico Mirana Jarca pesnik Kajetan Kovič. Popoldne je pokramljal z mladimi bralci in jim bral pesmi iz še ne objavljene zbirke za otroke, zvečer pa je ljubiteljem poezije predstavil svojo zbirko Poletje in prebrane pesmi sproti tudi komentiral.
- SODRAŽICA – Tukajšnji oktet Donit se je preimenoval v oktet Jakob Gallus – Petelin in pod novim imenom prvič nastopil v petek, 8. marca, v Ribnici.
- METLIKA – V Ganglovem razstavišču v metliškem gradu so odprli v petek, 8. marca, zvečer razstavo Bela krajina na starih razglednicah. Razglednice, ki so bile potem na ogled do konca marca, so iz zbirke črnomaljskega profesorja Alojza Cindriča in Belokranjskega muzeja v Metliki.
- NOVO MESTO – Pesnica Marjanca Kočevar je imela novomeško promocijo svoje pesniške zbirke Pompeji, ki jo je založil in izdal Silvo Mavsar iz Krškega v lastni založbi Opus, v petek, 8. marca, zvečer v Dolenjski galeriji. O poeziji Pompejev je govoril pesnik Ciril Zlobec, pesmi pa so brali člani krškega literarnega kluba in avtorica.
- ŠENTLOVRENC – Stoletnico rojstva svoje rojakinje, pisateljice, dramatičarke in prevajalke Marije Kmet, so v Šentlovcu počastili z uprizoritvijo njene drame Mati, in sicer v nedeljo, 10. marca, popoldne. Domači igralci so delo naštudirali pod vodstvom Staneta Pečka z Mirne. Pred predstavo je spomine na Marijo Kmet obudil pesnik Severin Šali iz Novega mesta.
- TREBNJE – V avli stare trebanjske osnovne šole sta recitatorka Milena Režun in glasbenik Lado Jakša predstavila ljubzensko poezijo Alojza Gradnika pod naslovom Eros – Tanatos. Jakša se je obiskovalcem predstavil še kot umetniški fotograf.
- VRHNIKA – Na 20. republiškem tekmovanju učencev in študentov glasbe, ki je potekalo v rojstnem kraju Ivana Cankarja od srede, 13., do nedelje, 17. marca, so se vidno uvrstili, bili nagrajeni ali pohvaljeni vsi nastopajoči iz širše Dolenjske. Najbolje se je odrezal klarinetist Miha Plevnik iz Črnomlja, ki je prejel prvo nagrado in si s tem pridobil tudi pravico nastopiti na zveznem tekmovanju v Hercegovnem.
- NOVO MESTO – V Študijski knjižnici Mirana Jarca je v četrtek, 14. marca, predstavil svojo knjigo Naprej, zastava slave zbiratelj slovenskih simbolov Srečko Krese. V knjigi, za katero je dolgo iskal založnika, obravnava slovenske domoljubne in društvene razglednice.

MAREC **TREBNJE** – Komorni zbor Trebnje, ki ga vodi dirigent Igor Teršar, je imel v petek, 15. marca, nov samostojni nastop. Na koncertu je pel slovenske ljudske in umetne pesmi.

SEVNICA – Akademski slikar Alojz Konec je v drugi polovici marca razstavljal v Zagorju ob Savi cikel slik, nastalih v glavnem v likovnih kolonijah, cikel pa je imenoval Slike zelenega.

MURSKA SOBOTA – Na 2. medregionalni likovni razstavi, ki so jo pripravili v drugi polovici marca v soboški galeriji Kulturnega centra Miško Kranjec, so sodelovali tudi trije dolenski akademski slikarji: Mitja Berce iz Mokronoga, Jože Kumer iz Dolenjskih Toplic in Jože Marinč iz Kostanjevice.

OTOČEC – Akademski slikar Jože Marinč iz Kostanjevice je na razstavi, ki so jo odprli v petek, 22. marca, v Garni hotelu, pokazal cikel svojih novejših risb.

NOVO MESTO – Mešani pevski zbor Krka, ki ga vodi Jožica Bradač, je 20-letnico svojega delovanja počastil s celovečernim koncertom v petek, 22. marca, v Domu kulture. 31 pevcem so podelili srebrne ali zlate Gallusove značke za zvestobo zborovskemu prepevanju.

NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji je bil v sredo, 20. marca, glasbeni večer, posvečen Gallusovemu in Mozartovemu letu. Nastopili so: mlajši in mešani mladinski pevski zbor novomeške glasbene šole ter solista Petra Gačnik (violina) in Marjan Pači. Mlajši mladinski zbor je pod vodstvom Cvetke Hribar prvič predstavil javnosti domačo glasbeno noviteto, in sicer skladbo Zdravka Hribarja Zajčje svatovanje, napisano na besedilo istoimenske pesmi Ivana Zorana.

RIBNICA – V ribniškem Domu JLA je bila v ponedeljek, 25. marca, 14. revija mladih glasbenikov, priredila pa sta jo Društvo glasbenih pedagogov Ljubljane, Zasavja in Notranjske ter Glasbena šola Ribnica. Na reviji, posvečeni Gallusovemu in Mozartovemu letu, je sodelovalo 48 učencev iz 15 glasbenih šol z območja omenjenega društva ter učenci Srednje glasbene in baletne šole iz Ljubljane.

NOVO MESTO – V četrtek, 28. marca, je priredilo novo novomeško kulturno društvo Mladost, v katerem so člani Slovenci in Neslovenci, literarni večer članov svoje literarne sekcije in se tako prvič predstavilo javnosti. Predsednik društva je Milan Stjepanovič.

NOVO MESTO – V Novem mestu delujoče KUD Žumberak je imelo v petek, 29. marca, v Dolenjski galeriji občni zbor. V delovni načrt so med drugim zapisali, da bodo dali prednost nastajanju žumberške krajevne muzejske zbirke, za katero so dobili prostor v opusteli šoli v Radatovičih. Za predsednika je bil ponovno izvoljen Danijel Žučak.

KOČEVJE – V petek, 29. marca, je tu nastopilo pet najboljših mladih pianistov klavirske šole v Moskvi, ki jo vodi profesor Sijavuš Gadžijev. To so: Aleksij Nabeulin, Julija Nikolajeva, Boris Kolesnik, Konstantin Masljuk in Erik Šuler. Šuler je doma iz Kočevja.

APRIL 1991 **SEVNICA** – V galeriji na sevniškem gradu so odprli v četrtek, 4. aprila, razstavo likovnih del Eme Ferjanič-Fric iz Celja. Otvoritveni program so popestrili violinist Tomaž Lorenz, kitarist Jerko Novak in igralka Katja Levstik.

ČRNOMELJ – V soboto, 6. aprila, so se končala arheološka izkopavanja v cerkvi in okoli cerkve sv. Duha v Črnomlju. Izkopavanja je vodil Anglež dr. Phill Mason, trajala pa so približno štirinajst mesecev. Dr. Mason se je v tem času naučil slovensko.

NOVO MESTO – V ponedeljek, 8. aprila, so se na baletnem večeru v Domu kulture predstavili mladi plesalci in plesalke Opere in baleta SNG iz Ljubljane.

NOVO MESTO – Na tradicionalni reviji glasbenih šol Dolenjske, Bele krajine in Posavja, ki sta jo pripravila Društvo glasbenih pedagogov Dolenjske in Skupnost glasbenih šol Dolenjske, je nastopilo 24 učencev in učenk iz glasbenih šol v Brežicah, Črnomlju, Krškem, Novem mestu, Sevnici in Trebnjem. Z revijo so počastili spomin na Gallusa ob 400-letnici in na Mozarta ob 200-letnici smrti.

ČRNOMELJ – Na 5. reviji otroških in mladinskih pevskih zborov Bele krajine, ki je bila v soboto, 13. aprila, v večernih urah v črnomaljskem kulturnem domu, je nastopilo deset zborov z več kot 300 pevci, od tega devet zborov iz črnomaljske in le eden iz metliške občine. Prireditelj je bila posvečena W. A. Mozartu. – V galeriji Miniart so popoldne istega dne odprli razstavo krasilne umetnosti iz zbirke Ljubljančana Ivana Razborška oziroma iz Galerije krasilne umetnosti na sevniškem gradu.

APRIL MENGEŠ, LJUBLJANA – Na Pesmi 91 – Srečanju pevskih zborov slovenskih pokrajin, ki je potekalo v soboto, 13. aprila, v Mengšu in v soboto, 20. aprila, v Ljubljani, so med 31 zbori iz vse Slovenije nastopili tudi: mešani zbor Bratje Milavci iz Brežic, mešani zbor Viktor Parma iz Krškega, moški zbor Svoboda iz Brestanice in dekliški zbor Ivan Navratil iz Metlike.

RIBNICA – V petek, 19. aprila, so tu slovesno odprli prenovljeno Miklovo hišo, ki bo v celoti služila kulturi, v njeni že prej urejeni galeriji pa razstavo del, nastalih v ribniški likovni koloniji leta 1989, oziroma del slikarjev Marije Rus, Lojzeta Logarja, Andraža Šalamona in Tuga Sušnika, kiparja Reneja Sušnika in fotografa Marka Modica. Na slovesni otvoritvi Miklove hiše je govoril član Predsedstva Republike Slovenije, pisatelj dr. Matjaž Kmecl.

NOVO MESTO – Na tradicionalni občinski pevski reviji, ki je bila v petek, 19. aprila, v novomeškem Domu kulture, je nastopilo dvanajst zborov, v katerih poje nad 330 pevcev in pevk. Prvič je nastopil moški komorni zbor z Otočca, prvič pa tudi mešani zbor Ajda, ki je nastal z združitvijo orehoviškega in šentjernejskega zbora. Na koncertu so podelili mag. Mirku Slosarju priznanje občinske Zveze kulturnih organizacij za uspešno strokovno pomoč pri usposabljanju zborovodij.

VINICA – V rojstni hiši Otona Župančiča so odprli v soboto, 20. aprila, spominsko sobo viniškemu rojaku dr. Otonu Berkopcu, pesniku, prevajalcu, raziskovalcu in publicistu, zaslužnemu za zблиžanje slovenske in češke kulture, zlasti še književnosti. Sobo so uredili ob strokovni pomoči dr. Jože Mahnič, po slavnostnem govoru akademika dr. Dušana Moravca jo je odprl generalni tajnik SAZU Janez Batis. Slovesnosti so se udeležili tudi predsednik slovenske vlade Lojze Peterle, minister za kulturo dr. Andrej Capuder in gost iz Prage, dr. Jaroslav Panek, eden od čeških nadaljevalcev dela dr. Otona Berkopca.

LITIJA – V četrtek, 25. aprila, je bila v Valvasorjevi knjižnici na gradu Bogenšperku slovesnost, na kateri je Dolenjska založba iz Novega mesta predstavila tretji letnik literarne knjižne zbirke Siga. V njej so izšle tri pesniške zbirke, in sicer Jožeta Kastelca, Barve, Franceta Režuna, Občutja in videnja, ter Jožeta Sevljaka, Razklani prag.

SEVNICA – Zveza kulturnih organizacij Sevnica je v četrtek, 25. aprila, predstavila mapo Slovenski okraski, ki jo je sama izdala v sodelovanju z Galerijo krasilne umetnosti (Ivana Razborška) na sevniskem gradu.

STIČNA – Znani slovenski pevec in kulturni organizator Tone Kozlevčar, dolenjski rojak, je proslavil 40-letnico pevskega delovanja v Slovenskem in Ribniškem oktetu. V njegovo čast je bil v petek, 26. aprila, v Opatovi kapeli stiškega samostana koncert, na katerem so nastopili Ribniški oktet, moški zbor iz Stične, Litijski oktet, oktet Bratje Pirnati in igralec Boris Kralj.

ČRNOMELJ – V črnomaljskem kulturnem domu so v petek, 26. aprila, odprli razstavo slik Alenke Mušič, likovne amaterke iz Semiča.

NOVO MESTO – Novomeško razstavišče SDK je imelo v petek, 26. aprila, v gosteh slovensko dramsko igralko Štefko Drolc. Obiskovalci so lahko ob tej priložnosti prisluhnili tudi petju Dolenjskega okteta in si ogledali razstavo tapiserij Ide Conradi.

MAJ 1991 NOVO MESTO – Na 2. reviji cerkvenih pevskih zborov, ki je dva dni – v soboto, 4., in v nedeljo, 5. maja – potekala v novomeški kapiteljski cerkvi, je sodelovalo osemnajst zborov iz Slovenije in zamejstva. Nastopili so zbori iz Moravč, Logatca, Otočca, Čemšenika, s Planine pri Sevnici, iz Cerkelj na Gorenjskem, iz Vidma – Dobrepolja, Novega mesta, Boštanja, Velesovega, Trebnjega, Gorice in Sovodenj pri Gorici (Italija), Stožic – Ljubljane, Strmeča, Črnomlja in Maribora. Pokrovitelj je bil slovenski metropolit, nadškof dr. Alojzij Šuštar.

DOLENJSKE TOPLICE – Od 6. do 11. maja je v Zdravilišču Dolenjske Toplice potekal že 9. Topliški knjižni sejem. Letos so bili gostje te tradicionalne prireditve pesniki Jože Dular, Franci Šali, Severin Šali in Ivan Zoran, ki so v sredo, 8. maja, podelili bralne značke in priznanja topliškim osnovnošolcem, potem pa nastopili na literarnem večeru.

NOVO MESTO – S pesmijo v pomlad, tak naslov je tudi letos imela občinska revija otroških in mladinskih pevskih zborov, izvedli pa so jo v četrtek, 9. maja, v novomeškem Domu kulture, in sicer v dveh delih. Najprej je zapelo osem otroških, zatem pa sedem mladinskih zborov, skupaj pa je nastopilo 740 mladih pevcev in pevk, v glavnem iz osnovnih šol novomeške občine.

MAJ NOVO MESTO – V avli upravne stavbe Krke v Ločni so v četrtek, 9. maja, odprli razstavo medvojnih del akademskega slikarja Nandeta Vidmarja ob 10-letnici njegove smrti.

NOVO MESTO – V mali dvorani Dolenjskega muzeja so v petek, 10. maja, odprli zanimivo razstavo Življenje na listkih 1945–1990. O vsebini in pomenu razstave je govoril prof. Ludvik Tončič, kustos Dolenjskega muzeja.

GROSUPLJE – Na območni folklorni reviji, ki je bila v tem kraju v soboto, 11. maja, se je predstavilo devet skupin iz Dolenjske in Posavja. Nastopili so folklorni plesalci in plesalke iz Artič, s Senovega, iz Novega mesta, Pišec, Šmartnega pri Litiji in Rače pri Grosupljem, poleg odraslih skupin pa še otroški skupini iz Novega mesta in Semiča ter mladinska skupina iz Artič.

NOVO MESTO – Na plesnem večeru, ki so ga pripravili v ponedeljek, 13. maja, v novomeškem Domu kulture, je sodelovalo trinajst plesnih skupin iz novomeške in krške občine ter dve solistki.

LJUBLJANA – V četrtek, 16. maja, je Zveza kulturnih organizacij Slovenije podelila v Cankarjevem domu v Ljubljani svoja najvišja priznanja – odličja Svoboda za leto 1991. Odličje z zlatim listom je prejelo sedem, odličje s srebrnim listom pa devet posameznikov. Odličje Svoboda s srebrnim listom je kot edini Dolenjec dobil tudi Jože Koporec iz Vavte vasi, godbenik in dolgoletni vodja pihalnega orkestra Novoles iz Straže ter predsednik Združenja pihalnih orkestrrov Dolenjske in Bele krajine.

DOBOVA – Na občinski pevski reviji, ki je bila v petek, 17. maja, zvečer v Dobovi, je nastopilo trinajst odraslih zborov iz brežiške občine, in sicer iz Sromelj, Stare vasi na Bizeljskem, Pišec, Brežic, Krške vasi, Kapel, Artič, Globokega, Cerkelj ob Krki in Dobove.

NOVO MESTO – Novomeška gimnazija je proslavila 245. obletnico ustanovitve. Zunanje obeležje praznovanja so bile najrazličnejše prireditve, ki so potekale od konca aprila do sredine maja in na katerih (nekaterih) so sodelovali tudi nekdanji gimnazijci. Predstavili so se gledališčniki, recitatorji, likovniki, pevci, glasbeniki, fotografi idr. Zaključna prireditev je bila v petek, 17. maja, zvečer na Otočcu, in sicer pod naslovom Srečanje gimnazijcev. Udeležila sta se jo tudi predsednik slovenske vlade Lojze Peterle, nekdanji dijak novomeške gimnazije, in šolski minister dr. Peter Vencelj. Posebno številko Stezic, posvečeno visokemu jubileju Gimnazije v Novem mestu, je predstavil prof. Jože Škufca.

NOVO MESTO – Dolenjska metropola je dobila še eno javno knjižnico, in sicer je to postala knjižnica frančiškanskega samostana v Novem mestu. V petek, 17. maja, zvečer je frančiškansko knjižnico, ki so jo prenovili in preuredili, slovesno odprl predsednik slovenske vlade Lojze Peterle. Pred otvoritvijo je bil v frančiškanski cerkvi orgelski koncert Primoža Ramovša iz Ljubljane, znanega slovenskega skladatelja, ki letos obhaja 70-letnico, s sporedom sakralnih pesmi pa je nastopil frančiškanski pevski zbor pod vodstvom Janje Dragan.

BREŽICE – Na občinski pevski reviji, ki jo je brežiška Zveza kulturnih organizacij pripravila v petek, 17. maja, v Dobovi, se je predstavilo trinajst zborov. Peli so: moška zbor iz Sromelj in Stare vasi na Bizeljskem, ženski zbor in oktet iz Pišec, zbor brežiških upokoencev, moški zbori iz Krške vasi, Kapel in Artič, ženski in mešani PZ Bratje Milavci iz Brežic, lovski zbor iz Globokega, moški iz Cerkelj ob Krki in mešani zbor iz Dobove.

TREBNJE – V sredo, 22. maja, je bil v stari trebanjski osnovni šoli večer s solo pevci Srednje glasbene in baletne šole iz Ljubljane. Nastopili so učenci iz razreda profesorja Marka Bajuka, ki je pred nekaj leti prišel iz Argentine.

RIBNICA – V Galeriji Miklova hiša v Ribnici, so v četrtek, 23. maja, odprli razstavo del, ki jih hrani Didaktična zbirka v Ljubljani. Na ogled so bili primerki globokega tiska, ploskega tiska, sitotiska, računalniških grafik, slik na papirju in temper.

KOSTANJEVICA – Galerija Božidarja Jakca je začela letošnjo razstavno sezono v Lamutovem likovnem salonu v petek, 24. maja, zvečer, in sicer z otvoritvijo pregledne razstave del akademskega slikarja Milana Rijavca. Umetnika in njegovo delo je obiskovalcem predstavil kritik Janez Mesesnel. Otvoritveno slovesnost sta s koncertom popestrila harfistka Ruda Ravnik-Kosi in oboist Božo Rogelja.

MAJ SEVNICA – Na občinski pevski reviji, ki je bila v petek, 24. maja, v dvorani sevniškega gasilskega doma, so peli: otroški zbor glasbene šole iz Sevnice, oktet Boštanski fantje ter mešani zbori Lisca, Jutranjka (oba iz Sevnice) in PD Primož Trubar iz Loke pri Zidanem Mostu.

NOVO MESTO – V Dolenjski galeriji so v petek, 24. maja, zvečer odprli pregledno razstavo del akademskega slikarja Izidorja Moleta. Mole je prvič razstavljal v Novem mestu leta 1953, in sicer skupaj z Vladimirom Lamutom in Bogdanom Borčičem, vsi trije pa so takrat poučevali na novomeških šolah. Otvoritev sta obogatila glasbenik Lado Jakša in recitatorka Milena Režun, ki je predstavila nekaj pesmi iz nove pesniške zbirke svojega očeta Franceta Režuna iz Trebnjega, ki je pod naslovom Občutja in videnja izšla letos pri Dolenjski založbi.

NOVO MESTO – Letošnje območno srečanje pesnikov in pisateljev začetnikov za Dolenjsko je izvedla občinska Zveza kulturnih organizacij v Novem mestu. Prireditve, ki je bila v petek, 24. maja, zvečer v Domu kulture, se je udeležila polovica od 15 avtorjev, ki so poslali svoje prispevke na natečaj za to srečanje. Njihova dela sta prebrala, ocenila in se z literati začetniki pogovarjala Dragica Breskvar, strokovna sodelavka pri Zvezi kulturnih organizacij Slovenije v Ljubljani, in prof. Janez Mežan, ravnatelj Študijske knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu.

ADLEŠIČI – V soboto, 25. maja, so v adlešiškem kulturnem domu nastopili štirje belokranjski pevski zbori, in to ženski zbor iz Črnomlja, moški zbor Belt, lovski zbor Bele krajine in mešani zbor črnomaljskih upokojencev. Pevski večer je bil posvečen Gallusovemu letu.

NOVO MESTO – V razstavnici avli Krkine upravne stavbe v Ločni so v ponedeljek, 27. maja, odprli že 14. Dolenjski knjižni sejem. Gost otvoritvenega večera je bil pesnik Severin Šali, ki letos dopolnjuje 80 let življenja in mu je Dolenjska založba za ta jubilej izdala novo pesniško zbirko Pesnik na večerni poti. O pesniku in njegovi poeziji je govoril prof. Janez Mežan, pesmi iz omenjene zbirke pa recitiral igralec Boris Kralj. Spored je popestril Silvester Mihelčič z izvajanjem lastnih skladb in priredb za elektronsko harmoniko.

NOVO MESTO – V torek, 28. maja, je bila v novomeškem Domu kulture tradicionalna medobčinska revija otroških in mladinskih pevskih zborov. Nastopili so zbori iz Črnomlja, Šentruperta, Novega mesta, Vinice – Semeča in Trebnjega, skupaj pa deset zborov.

NOVO MESTO – V sredo, 29. maja, so v tovarni Krka – v okviru 14. Dolenjskega knjižnega sejma – pripravili okroglo mizo o Edvardu Kocbeku kot pesniku, pisatelju in politiku. Sodelovali so: dr. Janko Prunk, Mihael Glavan, Peter Kovačič in Jaša Zlobec.

NOVO MESTO – Študijska knjižnica Mirana Jarca je v četrtek, 30. maja pripravila literarni večer primorskih pesnikov in pisateljev. Sodelovali so: Rafko Dolhar, Aleksij Pregarc, Maja Razboršek, Vladimir Šav, Zora Tavčar, Frane Tomšič in Marjan Tomšič.

NOVO MESTO – V galeriji lokala Pri slonu so v četrtek, 30. maja, predstavili knjižni prozni prvenec novomeškega avtorja Damijana Šinigoja z naslovom Vojake streljajo, mar ne?

Božidar JAKAC: Stara vrba (iz triptiha »Dance macabre«), gravura v les, 1963 (iz knjige Milček Komelj: Božidar Jakac in Dolenjska, Novo mesto 1981)

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

Adolf BIBIČ, dipl. pravnik, dr. politologije, univ. prof. na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani

Vinko BLATNIK, dipl. politolog, samostojni kulturni delavec v Ljubljani

Ana BLAŽIČ, mag. pedagogike, svetovalna delavka na Srednji šoli tehniških in zdravstvene usmeritve v Novem mestu

Sašo FUJS, dipl. fotograf iz Novega mesta, trenutno v Kölnu, ZR Nemčija

Vlado GARANTINI, učitelj na Osnovni šoli Dušana Kvedra-Tomaža v Litiji

Goran GLUVIČ, književnik, svobodni kulturni delavec iz Grosupljega

Jože HUMER, dipl. pravnik, sodnik na Temeljnem sodišču v Ljubljani

Miloš JAKOPEC, upokojeni novinar, publicist iz Novega mesta

Heda KASTELIC, specialna pedagoginja na Osnovni šoli Dragotina Ketteja v Novem mestu

Živka KOMAC, komercialni tehnik v Melaminu Kočevje

Ivan KRASKO, novinar pri Dnevniku, iz Novega mesta

Lev KREFT, dr. filozofije, Skupščina Republike Slovenije

Tonči KUZMANIČ, dipl. politolog, FSPN – Inštitut za družbene vede v Ljubljani

Milan MARKELJ, novinar pri Dolenjskem listu, publicist in pesnik iz Novega mesta

Bogdan OSOLNIK, redni prof. na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, upokojeni sodnik Ustavnega sodišča Slovenije

Majda PUNGERČAR, prof. zgodovine in zemljepisa, kustosinja v Dolenjskem muzeju Novo mesto

Franci ŠALI, prof. sociologije, publicist, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto

Jože ŠKUFCA, prof. slovenskega jezika, predstojnik organizacijske enote Zavoda Republike Slovenije za šolstvo Novo mesto

Gregor TOMC, sociolog–raziskovalec na Sociološkem inštitutu v Ljubljani

Pavle ZIDAR, književnik, svobodni kulturni delavec iz Portoroža

Ivan ZORAN, novinar pri Dolenjskem listu, pesnik in kulturni delavec iz Novega mesta

Irena ZUPANČIČ, pesnica iz Litije

Boštjan M. ZUPANČIČ, dr. pravnih znanosti, univ. prof., prorektor Univerze v Ljubljani

RAST **REVIIJA ZA LITERATURO, KULTURO**
RAST **A** **IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
RAST **S** **Letnik II, leto 1991, št. 2(6)**
RAST **T** YUISSN 0353-6750 UDK 05 (497.12)

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ	Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Franci Šali
SVET REVIIJE	Stane Peček, predsednik (Trebne), Albert Felicijan (Sevnica), Mihael Glavan (Grosuplje), Ksenija Khalil (Črnomelj), Tatjana Lampret (Grosuplje), Rosana Maček (Litija), Nataša Petrov (Novo mesto), Marko Stepan (Metlika), Jože Škufca (Novo mesto), Staša Vovk (Novo mesto), Boris Žužek (Litija)
UREDNIŠKI ODBOR	Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič (»rastoča knjiga«), Ivan Gregorčič (literatura), Tone Hrovat, Peter Kapš, Milan Markelj (kultura), Ana Murn, Franci Pipan, Lucijan Reščič, Janez Slapnik, Rudi Stopar, Franci Šali (družbena vprašanja), Severin Šali
LIKOVNI UREDNIK	Lucijan Reščič
LEKTOR	Peter Štefančič
NASLOV UREDNIŠTVA	RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto, Ragovska 7 a (telefon: 068/21-134, 22-551, 24-498)
TAJNIK	Peter Štefančič Rokopise sprejema tajništvo revije, lahko pa jih pošiljate posameznim urednikom. Prispevki naj bodo pisani s širokim razmakom in širšim robom; priporočljiv obseg: največ 10 tipkanih strani. Rokopise in drugega (nenaročenega) gradiva ne vračamo. Naročnino sprejema tajništvo uredništva. Od 1. julija je letna naročnina (za nove naročnike) 360 din, za ustanove pa 480 din. Posamezna številka v prosti prodaji stane 130 din. Žiro račun: Tiskarna Novo mesto Dolenjska založba – za revijo Rast št.: 52100-601-10472
NAKLADA	1000 izvodov
TISK	Tiskarna Novo mesto Izid revije omogočajo: Republiški sekretariat za kulturo in sekretariati za družbeno dejavnost pri občinah Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Krško, Litija, Metlika, Novo mesto, Ribnica, Sevnica in Trebnje Revija je oproščena davka od prometa proizvodov po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA Izhaja štirikrat letno (marca, junija, septembra in decembra)

Za izid te številke RASTI so prispevali:

zavarovalnica novo mesto d.d.

OBRтна ZADRUGA HRAST NOVO MESTO

SLUŽBA DRUŽBENEGA KNJIGOVODSTVA NOVO MESTO

KORISTNO SODELOVANJE

- opravljamo ekonomsko-finančno revizijo v sodelovanju z londonsko revizijsko hišo COOPERS & LIBRAND,
- nudimo svetovalno-instruktažno pomoč pri oblikovanju lastne - interne revizije,
- ocenjujemo vrednost podjetij z ustrezno usposobljenimi specialisti in po metodah, ki so priznane v Agenciji za pospeševanje prestrukturiranja gospodarstva in spodbujanja prenove podjetij,
- nudimo svetovalno pomoč iz področij plačilnega prometa, obdavčitev, zakonitosti poslovanja, financiranja, računovodstva, obračunov, analiz in bonitete,
- nudimo prednosti telekomunikacijskega načina plačevanja,
- sprejemamo plačilne dokumente tudi popoldne, do 17. ure,
- opravljamo prvo prodajo vrednostnih papirjev (obveznice, blagajniške zapise, delnice itd.),
- nudimo podatke javnega značaja iz registra pravnih oseb in njihove naslove (tudi na samolepilnih etiketah),
- vodimo račune obrtnikov in fizičnih oseb.

Medsebojna pomoč je nam vsem vedno potrebna!

SDK NOVO MESTO

Popravki in dopolnilo k prejšnji številki

– Philipp Wambolt: Selitve

Napačno je navedeno ime prevajalke, prav je Anja URŠIČ in ne Ana

– Janko Jarc: Dr. Jože Marjetič

Avtorjevo dodatno pojasnilo k zadnjemu odstavku na strani 36:

V noči med 21. in 22. julijem 1916 je bil težko ranjen tudi Jože Marjetič. Njegov poveljnik nemške narodnosti ga je poslal v nočno patroljo na prostor med obema frontama, pri tem pa namenoma, kot je Marjetič opravičeno domneval, lastnih stražarjev ni obvestil, da je avstrijska patrolja pred fronto. Tuje-roodne oficirje so namreč kranjski Janezi, med njimi seveda tudi Marjetič, dolžili, da so oni krivi za nesmiselni pokol na Monte Cucco. Marjetič je tudi sicer bil v sporu s svojim nadrejenim poveljništvom, pa so se ga tako hoteli znebiti.

82
RAST 1991

200701939,2

COBISS o

KNJIZNICA M. JARCA
Domoznanski oddeljak